MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy

Scientific journal of international political, economic, cultural and legal relations

Ročník XV \ Volume XV

3/2017

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomickej univerzity v Bratislave

Journal of International Relations

Scientific journal
of international political, economic, cultural and legal relations
published by the Faculty of International Relations
at the University of Economics in Bratislava

Indexovaný v / Indexed in:

ECONPAPERS PROQUEST DOAJ

EBSCO INDEX COPERNICUS IDEAS ECONBIZ

Medzinárodné vzťahy 3/2017, ročník XV.
Journal of International Relations 3/2017, Volume XV.

Medzinárodné vzťahy

Journal of International Relations

Redakcia / Editorial office:
Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
Tel.: 00421 2 6729 5471
E-mail: mv.fmv@euba.sk

Hlavná redaktorka / Editor-in-chief:

Ľudmila LIPKOVÁ	University of Economics in Bratislava, Slovakia

Redakčná rada / Editorial board:

Md. Nasrudin Bin Md. AKHIR	University of Malaya, Malaysia
Doreen BEKKER	Rhodes University, South Africa
Alexandru BURIAN	Moldavian Association of International Law, Moldova
Eva CIHELKOVÁ	University of Economics in Prague, Czech Republic
Alan V. DEARDORFF	University of Michigan-Ann Arbor, USA
Attila FÁBIÁN	University of West Hungary, Hungary
Tatiana FILOSOFOVA	NRU Higher School of Economics, Russia
François GEMENNE	Sciences Po, France
Otmar HŐLL	University of Vienna, Austria
Edward H. HUIJBENS	University of Akureyri, Iceland
María Teresa INFANTE Caffi	University of Chile, Chile
Siti Rohaini Binti KASSIM	University of Malaya, Malaysia
LI Hsi-Mei	Chinese Culture University, Taiwan
Klavdij LOGOŽAR	University of Maribor, Slovenia
Stanislav MRÁZ	College Danubius, Slovakia
Rebecca NEUMANN	University of Wisconsin-Milwaukee, USA
Jan OSTOJ	Bielsko-Biala School of Finance and Law, Poland
Hakan G. SICAKKAN	University of Bergen, Norway
Karol SORBY	University of Economics in Bratislava, Slovakia
František ŠKVRNDA	University of Economics in Bratislava, Slovakia
Pavel ŠTURMA	Charles University in Prague, Czech Republic
Chong-Ko Peter TZOU	Tamkang University, Taiwan
Harun UÇAK	Mugla Sitki Kocman University, Turkey
Jolita VVEINHARDT	Vytautas Magnus University; Sports University, Lithuania

Výkonný redaktor / Managing editor:

Mykhaylo KUNYCHKA	University of Economics in Bratislava, Slovakia

Technický redaktor / Technical editor:

Denys BRAGA	University of Economics in Bratislava, Slovakia

Vydavateľ / Publisher: Ekonomická univerzita v Bratislave, IČO 00 399 957
Evidenčné číslo / Country registration number: EV 4785/13
ISSN 1336-1562 (tlačené vydanie / print edition)
ISSN 1339-2751 (online)

Obsah

MONGOLSKO A TUVA – MEZIVÁLEČNÉ DE FACTO STÁTY V KONTEXTU OBRATU RUSKÝCH GEOPOLITICKÝCH VIZÍ K ASII
PROF. RNDR. VLADIMÍR BAAR, CSC.– MGR. JAROSLAV KURFÜRST, PH.D. – MGR. BARBARA BAAROVÁ _____ 219

VPLÝV SÚČASNÝCH KRÍZ V EURÓPE NA HODNOTU EURÓPSKEHO OBČIANSTVA
PHDR. ANNA MRAVCOVÁ, PHD._____ 252

TRANSPORTNÍ MOŽNOSTI AFRICKÝCH VNITROZEMSKÝCH STÁTŮ
PHDR. LINDA PIKNEROVÁ, PH.D. _____ 273

CESTA EVROPSKÉ UNIE K ARKTICKÉ POLITICE
JUDR. ING. ZUZANA TRÁVNÍČKOVÁ, PH.D. _____ 309

VÝZKUM FENOMÉNU KYBERPROSTORU VE SPOLOČENSKÝCH VĚDÁCH A JEHO MOŽNÉ IMPLIKACE JAKO VÝZVA PRO OBOR MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
ING. GABRIELA ŽÁKOVÁ _____ 310

INFORMÁCIE O ČASOPISE MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY 336
INŠTRUKCIE PRE AUTOROV 338

Content

MONGOLIA AND TUVA – THE INTER WAR DE FACTO STAES IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN SHIFT IN GEOPOLITICAL VISIONS TOWARDS ASIA
PROF. VLADIMÍR BAAR – JAROSLAV KURFÜRST – BARBARA BAAROVÁ 219

IMPACT OF THE CURRENT EUROPEAN CRISES ON THE EUROPEAN CITIZENSHIP VALUE
ANNA MRAVCOVÁ 252

TRANSPORT POSSIBILITIES FOR LAND-LOCKED STATES IN AFRICA
LINDA PIKNEROVÁ 273

EUROPEAN UNION'S WAY TO THE ARCTIC POLICY
ZUZANA TRÁVNÍČKOVÁ 309

REALTIONS OF THE CYBERSPACE PHENOMENON IN SOCIAL SCIENCES AND ITS POSSIBLE IMPLICATIONS AS A CHALLENGE FOR INTERNATIONAL RELATIONS
GABRIELA ŽÁKOVÁ 310

ABOUT THE JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS 336
GUIDE FOR AUTHORS 338

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY / JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava
2017, Volume XV., Issue 3, Pages 219 – 251
ISSN 1336-1562 (print), ISSN 1339-2751 (online)
Submitted: 11. 7. 2017 | Accepted: 23. 8. 2017 | Published 15. 9. 2017

MONGOLSKO A TUVA – MEZIVÁLEČNÉ DE FACTO STÁTY V KONTEXTU OBRATU RUSKÝCH GEOPOLITICKÝCH VIZÍ K ASII

MONGOLIA AND TUVA – THE INTER WAR DE FACTO STAES IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN SHIFT IN GEOPOLITICAL VISIONS TOWARDS ASIA

Vladimír Baar, Jaroslav Kurfürst a Barbara Baarová[1]

Ruská expanze do Asie byla doprovázena transformací vizí ruské identity, která znamenala postupný odklon Ruska od jednoznačné orientace na Evropu. Tento mentální obrat k Asii probíhal po celé 19. století a zesílil vždy po neúspěchu ruské strategie v evropském směru. Na tento vývoj navázal i SSSR. Mocenské zázemí bylo budováno prostřednictvím vytváření protektorátů, de facto států, nárazníkových zón či jen sfér vlivu. Tato území byla často později anektována. Článek se věnuje méně známé kapitole ruského tlaku na Čínu a Mongolsko. Složité balancování Ruska vůči Číně, Japonsku a Velké Británii vedlo k postupnému vytvoření de facto států Mongolska a Tuvy, které existovaly v meziválečném období a nacházely se pod vlivem SSSR. Článek tuto kapitolu ruské historie zasazuje do širšího kontextu ruských geopolitických narativů 19. a počátku 20. století.[2]
Klíčová slova: Rusko, Tuva, Mongolsko, expanzionismus, geopolitické myšlení, de facto státy

The Russian expansion to Asia was accompanied by a transformation of the visions of the Russian identity, which meant a gradual shift of Russia away from a clear orientation towards Europe. This mental turn towards Asia took place throughout the 19th century and intensified after every failure of the

[1] Prof. RNDr. Vladimír Baar, CSc., vedoucí Katedry sociální geografie a regionálního rozvoje na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity, zakladatel studijního oboru Politická a kulturní geografie, vladimir.baar@osu.cz
Mgr. Jaroslav Kurfürst, Ph.D., velvyslanec České republiky v Belgii, absolvent doktorského studijního oboru Politická a kulturní geografie, jaroslav_kurfurst@mzv.cz
Mgr. Barbara Baarová, odborná asistentka na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje, studentka doktorského studijního oboru Politická a kulturní geografie, barbara.baarova@osu.cz.
[2] Článek vznikl v rámci projektu GAČR „De facto státy v severní Eurasii v kontextu ruské zahraniční politiky“ (č. 15-09249S), jehož součástí byl i výzkumný pobyt v metropoli Tuvy Kyzylu.

Russian strategy in the European direction. This development was later followed by the USSR. The power base of Russia was being built through the creation of protectorates, de facto states, buffer zones, or just spheres of influence. Later, these territories were often annexed. The article focuses on a less known chapter of Russian pressure on China and Mongolia. Russia's complex balancing with China, Japan and the UK has led to the gradual creation of de facto states of Mongolia and Tuva, which existed between the wars and were under the influence of the USSR. The article puts this chapter of the Russian history in a wider context of Russian geopolitical narratives of the 19th and early 20th centuries.
Key words: Russia, Tuva, Mongolia, expansionism, geopolitical thinking, de facto states.
JEL: F50, N40

1 ÚVOD

Historická expanze ruského území nevedla jen k mocenskému přeskupení v terénu, geostrategickým změnám a překreslení politických map. Byla také procesem, který měnil geopolitické představy ruských mocenských a intelektuálních elit o místě Ruska ve světě a jeho vnější identitě, která se stávala stále zřetelněji i identitou asijskou. Ruské geopolitické myšlení a představované geografie se tak rozvíjely ruku v ruce s teritoriální expanzí. Tato stálá vzájemná interakce imaginativních mocenských prostor ruského vlivu a fyzické reality se projevovala intenzívně od 19. století, kdy Rusko zpracovávalo svou rychlou expanzi na východ. Rostoucí soustřednost na východ zesílila vždy, když selhaly ruské snahy o další expanzi na Západě, zejména o zisk kontroly nad úžinami. Ruští vojáci, geografové i filosofové se intenzívně obraceli k orientu po Krymské válce, po Berlínském kongresu, ale také např. poté, co selhaly pokusy bolševiků o spuštění světové revoluce v Evropě. Po připojení slabě osídlené Sibiře však Rusko pronikalo na území, která byla v kontaktu s konsolidovanějšími a silnými státními útvary a naráželo jak na jejich zájmy, tak na zájmy ostatních regionálních a koloniálních mocností. Z jednoduché expanze se stávala složitá šachová partie, v níž muselo Rusko pečlivě volit formy tlaku na rozšiřování svého vlivu. Často využívanou inovací se stalo vytváření protektorátů, vlivových a nárazníkových teritorií na ruské periferii coby entit, které byly často předstupněm k připojení k vlastnímu Rusku. Jednou z významných a méně známých kapitol takovéhoto střetu byl ruský postup vůči buddhistické Tuvě a Mongolsku, které měly být nástupištěm dalšího tlaku Ruska na jih.

Tato studie se věnuje ruské expanzívní politice v prostoru jihovýchodní Sibiře v období 19. a počátku 20. století s důrazem na meziválečné de facto státy – Tuvu a Mongolsko. Ruská expanze je hodnocena ve vazbě na diskusi o geopolitické identitě země a zejména jejího vztahu k „Východu“, která se projevovala ve formování geopolitických představ o možnostech Ruska v Asii. Pro doprovodnou diskusi o odrazu expanze v dobových narativech je využit analytický náhled na diskursivní praktiky, samotná expanze je pojednána formou historické analýzy. K primárním cílům

článku patří propojení ruských geopolitických narativů vůči asijskému prostoru s reálnou expanzí v daném období a zasazení existence meziválečných *de facto* států Tuvy a Mongolska do historických a geopolitických souvislostí. Sekundárním cílem je ukázat, že současná ruská podpora de facto státnosti Abcházie a Jižní Osetie-Alanie odtržených od Gruzie není v dějinách Ruska nic nového a právě osudy Tuvy a Mongolska separovaných od Číny mohou naznačit i alternativu dalšího vývoje v krizové oblasti Kavkazu.

2 NARATIVY A INTERPRETACE RUSKÉ ÚZEMNÍ EXPANZE

Pro expanzi Ruska v prostoru severní Eurasie má ruská historiografie řadu vlastních ospravedlnění. Nejrozšířenějším z nich je teze o zajištění vnější bezpečnosti, lapidárně vyjádřená Petrem Velikým, který definoval bezpečnou ruskou hranici jako „takovou hranici, na jejíž obou stranách stojí ruský voják" (Švankmajer 1999). Stejné „bezpečnostní dilema" popsal sofistikovaněji kníže Gorčakov takto: "… kočovné a polodivoké národy na hranici musí být úplně podřízeny. Po dosažení tohoto stavu získají mírové návyky. Pak jsou však vystaveny nájezdům vzdálenějších národů" (Becker, 2004). K bezpečnostnímu diskursu patří i obraz trpícího, avšak statečného Ruska, které „jako nejvýchodnější pevnost bránilo za cenu nesmírných ztrát a obětí vzkvétající Evropu od útoků tatarsko-mongolských hord" (Kolosov 2000, s. 268). Druhým velkým narativem byl koncept „civilizační mise", který využívaly všechny koloniální mocnosti. Měl vtisknout expanzi „vyšší hodnotové cíle a charakter" a mobilizovat zdroje i potenciální zastánce těchto hodnot, často na národním principu. Ruský kolonialismus a imperialismus nebyl jiný, promítal se však do něj ruský nacionalismus a mesianismus, které se podle Berďajeva dotýkají a mísí. „Nacionalismus ve svém pozitivním vyjádření přechází ve chvílích výjimečného duchovního vzepětí v mesianismus" (Berďajev 1990, s. 99). U ruské „civilizační mise" je možno vysledovat dvě odlišná období, do nichž se promítá vývoj samotného Ruska. Zatímco v předpetrovské době byla podstatou civilizační mise ruské expanze pravoslavná církev se svými kláštery a christianizací, v době petrovské a později, byla prezentována podle evropských osvíceneckých racionalistických vzorů jako světlo poznání a civilizovanosti, které Rusko přináší. Původní národy byly nahlíženy jako „divoši", kteří potřebují civilizaci a jejich status v rámci impéria byl definován jako „ochrana" (Khodarkovsky 2002, s. 225). V praxi Rusové využívali nesvárů mezi místními aktéry a „ochraňovali" je tak, že od nich vybírali daně, které spolufinancovaly další expanzi. Civilizační mise legitimizovala koloniální expanzi jako přirozený a pozitivní proces nabízející rámec pro integraci ovládnutých národů. Civilizační misí byl i komunismus. Jeho internacionalistická ideologie ovšem byla na rozdíl od ruské etno-konfesionálně definované imperiální mise sofistikovanější a bohužel také úspěšnější. Civilizační interpretace expanze byla vlastní drtivé většině ruských historiků a vycházela z představy o východě bez „civilizace".

Dalším narativem, který přetrval dodnes, je pohled na ruskou osadnickou kolonizaci jako na „mírumilovné osídlování obrovských pustých či slabě osídlených území Sibiře“ (Ljubavskij 1908, Olech 2001, Etkind 2011), která Rusové považovali za „nepatřící nikomu“. Takto definovaná *terra nullius* byla všemi koloniálními mocnostmi své doby považována za území, které je „k dispozici“ pro kolonizaci, a to bez ohledu na to, zda na ní žili Aztékové, Maoři nebo Jakuti či Čukčové. Rusové ovšem fenomén kolonizace díky geografické kontinuitě nových území se státním jádrem oprostili od vnější dimenze a udělali z něj jen „vnitřní záležitost Ruska“.

Dodnes se také objevují narativy založené na historickém či geografickém determinismu, kdy je severní Eurasie považována za prostor organické jednoty, který v minulosti sjednotili Mongolové z východu a po kolapsu této říše Rusové ze západu. Geografie byla jádrem dalších vizí a geopolitických konceptů jako byla koncepce Venjamina Petroviče Semjonova-Ťanšanského (1870–1942), „od moře k moři“ nebo věčný sen ruských stratégů o zisku přístupu k teplým mořím. V pozadí všech těchto narativů však byly samozřejmě reálné ekonomické a geostrategické zájmy impéria, které po dosažení přístupu k Pacifiku pokračovalo v tlaku na jih.

3 Inkluze asijské identity Ruska do jeho geopolitické kultury

Ruská expanze byla permanentním tlakem Ruska prakticky po celém perimetru ruské hranice. Její součástí byly velké vize směřující i do Asie, s nimiž přicházeli prakticky všichni ruští vládci. Podle svědectví Artemije Volynského snil Petr Veliký o ovládnutí Persie, Indie a Číny Švankmajer 1999, s. 225). Stejně tak Kateřina Veliká prohlašovala: „Nezemřu, aniž bych vyhnala Turky z Konstantinopole, zlomila hrdost Číny a navázala obchodní styky s Indií“ (Kausová 1998, s. 318). Její nástupce Pavel I. se dokonce o tažení do Indie neúspěšně pokusil (Schimmelpenninck van der Oye 2014). Až do 19. století byla nicméně hlavním mechanismem expanze osadnická a klášterní kolonizace, ekonomické zájmy významných obchodníků i samotného státu, bezpečnostní ohledy, ale i prostá absence odporu v okolí Ruska. Ve druhé polovině 19. století se tato situace změnila a Rusko i v Asii stále častěji naráželo na konsolidovanější sousedy (zejména Čínu a Japonsko). Celý proces expanze se stával nákladnější investicí, kterou bylo potřebné uchopit sofistikovaněji z hlediska taktiky a také nově ospravedlnit i v ideové rovině. I z tohoto důvodu se začaly objevovat nové vize, které zapracovávaly asijskou identitu do ruské geopolitické kultury.

Výraznou osobností, která přispěla k ideové konceptualizaci vnímání Orientu jako geopolitického trumfu v rukou Ruska, byl pozdější předseda Ruské akademie věd a ministr školství Sergej Semjonovič Uvarov (1786-1855). Již jako mladý diplomat na ruské ambasádě v Paříži vnímal nový kontext, jehož součástí byl rostoucí zájem Evropy o Orient a pochopil, že pro Rusko je jeho asijská část zdrojem geopolitické síly a komparativní výhodou vůči evropským mocnostem. Ještě v Paříži v r. 1810

publikoval stať „Projekt Asijské akademie“ o vytvoření silné akademie asijských studií v Rusku s tímto argumentem: „Asii vděčíme za základy velké budovy lidské civilizace; studium a osvícení kontinentální Asie je úkol Ruska, jeho civilizační mise“ (Etkind 2011, s. 54). Uvarov na rozdíl od mnoha svých současníků neomezoval zájem o Asii na aktuální potřeby zahraniční politiky a ekonomiky, ale více než 100 let před Edwardem Saidem označoval Asii za kolébku lidské civilizace rovnocennou Evropě. Podle něj „evropská pýcha příliš dlouho pohrdala Asií, ze které však vyrostlo řecké i římské vědění“ (de Meaux 2010). Uvarov vycházel z toho, že rehabilitace asijské identity posílí pozice Ruska, které by mělo hrát roli zprostředkovatele mezi evropskou a asijskou civilizací. Zatímco ruská inteligence byla v polovině století ponořená do diskuse mezi slavjanofily a západníky, Uvarov vnímal reálné pronikání ruských osadníků, obchodníků i carské armády mimo slovanský i evropský prostor. Diskuse slavjanofilů a západníků však byla známkou, že Rusko hledá nové pojetí vlastní emancipace a identity. Rozhodnutí Evropanů postavit se proti Rusku v krymské válce dalo diskusi emocionální náboj a na konci 60. let začaly vznikat koncepty s explicitním protievropským geopolitickým pozadím. Ohlas na panslavistický apel Nikolaje Jakovleviče Danilevského (1822-1885), aby se Rusko postavilo „do čela slovanského, resp. pravoslavného světa proti světu germánsko-románskému“ (Danilevskij 2003), byl známkou zájmu státu i významné části ruské společnosti o emancipaci a odklon od Evropy.

Bylo zřejmé, že evropské země se z obav ze síly východního impéria rozhodly o jeho vyvažování. To se znovu projevilo i po rusko-turecké válce. Neúspěch Ruska na Berlínském kongresu (1878) a mimořádné úspěchy imperiální politiky v Asii (dobytí středoasijských chanátů) znamenaly, že Orient se stal deklarovanou alternativou ruské politiky vůči Evropě. Východní expanze měla přinést Rusku úspěchy poté, co jeho imperiální politika v Evropě narážela na nepřekonatelné limity. Tento kontext živil na konci 19. století celospolečenskou diskusi o obratu Ruska směrem k Asii. Dominantní figura ruské historiografie Michail Petrovič Pogodin (1800-1875) byl jedním z mnoha hlasů, který imperiální politiku otevřeně formuloval: „Polovina Asie je ještě před námi – Čína, Japonsko, Tibet, Buchara, Chíva, Kokand a Persie: chceme a musíme se rozšířit až sem a přinést sem evropský prvek …“ (de Meaux 2010, s. 312). Stejně tak ve prospěch ruského obratu k Asii argumentovali významní geografové jako předseda Imperiální geografické společnosti Pjotr Petrovič Semjonov-Ťanšanskij (1827-1914), který ve své práci „Význam Ruska v kolonizačním hnutí evropských národů“ z r. 1892 zasadil ruskou kolonizaci Asie do kontextu evropské kolonizace v zámoří (Piložnik 2008, s. 110). Jeho současník Nikolaj Michajlovič Prževalskij (1839-1888), označovaný za „největšího cestovatele století“, jemuž se dostalo největších státních poct, byl díky svému přístupu k Alexandru II. schopen promlouvat i do praktické politiky a strategie. Ve svých pracích, které odrážely výzkum na jeho expedicích do

Mongolska, centrální Číny a Tibetu, podpořil tezi, že buddhistické i muslimské společnosti jsou připraveny podřídit se ruskému carovi, jehož autorita pro ně měla mystický charakter (na základě legendy o bílém carovi, jehož sídlo umísťovaly pověsti na území Ruska). Konkrétním cílem mělo být ovládnutí Lhasy jako „asijského Říma". Na konci života Prževalskij vyzval cara k anexi východního Turkestánu (Xinjiangu).

Ve prospěch expanze do Asie se vyslovovala také řada vlivných intelektuálů – spisovatelů, filozofů a publicistů. Fjodor Nikolajevič Dostojevskij (1821-1881) šíření vlivu „bílého cara" v Asii aktivně propagoval. V r. 1881 po poslední vítězné bitvě carské armády v Turkestánu u Geok-Tepe napsal: „Proč potřebujeme obsazovat Asii? Co tam děláme? Je to důležité, protože Rusko je nejen Evropou, ale i Asií a Rusové jsou nejen Evropané, ale i Asiaté. Nejen to: naším osudem je možná právě Asie, která bude naší cestou… V Evropě jsme nýmandové a otroci, zatímco v Asii budeme považováni za pány. V Evropě jsme Asiaté, ale v Asii jsme i my Evropa. Naše civilizační mise v Asii však může zkazit našeho ducha a vtáhnout nás tam" (Dostojevskij 1896). Filozofické zázemí obratu k Asii nabízel Konstantin Nikolajevič Leonťjev (1831-1891), který navázal na Danilevského panslovanskou vizi. Za jedinou možnost, jak zachránit Rusko, „již tak nakažené evropskými myšlenkami", považoval jeho izolaci od Evropy (včetně západních Slovanů). Přimlouval se za tvrdý absolutismus, „zamražení" Ruska do společenské nehybnosti a příklon k východu. Leonťjevovi nešlo o etnický národ, nýbrž o ruské impérium obnovujícím kontinuitu východořímské říše. Do svého byzantismu zahrnul i národy Blízkého východu a Asie, o nichž byl přesvědčen, že s nimi Rusko „sdílí respekt k tradicím i mentalitu" (Leonťjev 2010). Leonťjev se přimlouval za anexi asijských území, v nichž dosud není europeismu; různosti rasy, jazyka, dokonce i náboženství mu nevadily, poněvadž právě ony udržují život společnosti, tvoří tento život a zároveň udržují autokracii (Masaryk 1921, s. 300). Leonťjev však vyzýval i k expanzi do Indie, Číny, Tibetu, byť zcela prioritní pro něj byla anexe Istanbulu – historické Konstantinopole. Věřil, že Ruskem vedené impérium s turkickými a dalšími asijskými národy by se mohlo efektivněji a s větší silou postavit „prohnilému Západu". V takovém případě by proti němu stálo nejen „slovanstvo", ale i celá Asie. Teze, kterou o desetiletí později rozvinul jeden z otců zakladatelů ruského eurasianismu Nikolaj Sergejevič Trubeckoj (1890-1938) v knize „Evropa a lidstvo" (Trubeckoj 1991). Leonťjevovy myšlenky posouvaly dosavadní panslavistické geopolitické vize jasně směrem do Asie, a proto je považován i za předchůdce hnutí eurasianismu (Vasilenko 2015, s. 202). Ruská myšlenka tak rozšiřovala své pravoslavné a jazykové jádro o geografickou logiku. Teze *ex oriente lux* byla v jisté části ruské společnosti dobovým refrénem. Rusko vnímalo Asii jako prostor, kde může kompenzovat své neúspěchy na Západě, expandovat a své velikosti proti Západu poté využít.

Myšlenky ruských vědců a cestovatelů našly odezvu i v praktické politice. Carská vláda vysílala zvědy a geografy do Indie, Číny a dalších míst s cílem prozkoumat možnosti pro případnou expanzi. Vrcholem tohoto zájmu byl nástup Mikuláše II. na trůn. Cara zajímal východ a Konstantinopol, v Evropě chtěl mít klid. Spřádal plány na dobytí Tibetu, Koreje a Číny. Ministr války Kuropatkin popsal carovy geopolitické cíle takto: „Náš panovník má v hlavě velkolepé plány: Zabrat Mandžusko a anektovat k Rusku Koreu. Sní o tom, že ke své říši připojí také Tibet. Chce uchvátit Persii a zmocnit se nejen Bosporu, ale i průlivu Dardanely" (Zubov 2014, s. 87). Kolem cara se objevili přívrženci příklonu Ruska k východu – „*vostočniki*" (tedy „východníci" jako analogie k „západníkům"). Mezi nejznámější patřil carův burjatský lékař a poradce Pjotr Badmajev (cca 1851-1920) a především kníže Jesper Jesperovič Uchtomskij (1861-1921), znalec Asie, který doprovázel Mikuláše II. na jeho desetiměsíční cestě po Orientu od Egypta po Japonsko ještě jako careviče. Z této cesty publikoval poté carem schválené zápisky, které sloužily do jisté míry jako programový dokument ruského asianismu. Uchtomskij argumentoval, že budoucnost Ruska leží na východě, kde je velký prostor pro expanzi do Číny, Tibetu a Indie. Pro svou imperiální vizi využíval i teorií o árijské rase, k níž podle něj Rusové patřili (Laruelle 2005). S „vostočniky" se identifikovala řada politiků, vědců i umělců. Spojenectví Ruska s Čínou jako nejlepší garanci světového pokroku prosazoval Dmitrij Ivanovič Mendělejev (1843-1907), který byl stoupencem teorie Ruska jako středního světa[3] „ležícího mezi kladivem a kovadlinou, Evropou a Asií" (Čcheidze 1931). Do diskuse o Asii přispěl i klimatolog Alexandr Ivanovič Voejkov (1842-1916), který svou geopolitickou úvahou z r. 1904 „Stane se Tichý oceán hlavní obchodní cestou zeměkoule?" předběhl dobu. V tomto pojednání a v atmosféře plné očekávání další východní expanze v předvečer rusko-japonské války srovnával z geopolitického úhlu pohledu předpoklady prosperity oblastí Tichého a Atlantského oceánu. Dálným východem a Japonskem se zabýval i antropolog, archeolog a geograf Dmitrij Nikolajevič Anučin (1843-1923). Jeho „geopolitická" práce měla podobu cyklu článků s názvem „Japonsko a Japonci" a vycházela v letech 1904-1906 v kontextu prohrané rusko-japonské války[4]. Po této porážce ruské nadšení pro územní expanzi ochablo a Rusko se začalo nořit do vnitřních zmatků. Diskuse o asijské identitě Ruska však pokračovala. Mezi racionální a neideologické přívržence východu patřili předsedové

[3] Tezi „středního světa" formuloval Vladimir Ivanovič Lamanskij (1833-1914), jehož kniha „Tři světy asijsko-evropského kontinentu" z r. 1892 začíná úvahou: „*Evropa je vlastně poloostrov Asie, a proto spolu tvoří jeden celek, který lze nazývat asijsko-evropským kontinentem*". Od tohoto relativně banálního závěru odvíjí tezi o existenci tří světů na celém euroasijském prostoru: „*1) vlastní Evropa, 2) vlastní Asie a 3) střední svět*" (Lamanskij 2010, s. 185). Tím bylo samozřejmě Rusko.

[4] V roce 1907 byla publikována jako celek.

vlád Witte a jeho nástupce Stolypin, který na toto téma přednesl v Dumě v r. 1907 významný proslov zaměřený na ekonomický význam Orientu. Hlavní metaforou v něm byla ruská orlice, která hledí dvěma směry, na východ i západ.

Asijský „pivot" ruského impéria však měl i řadu vlivných odpůrců. Vladimir Sergejevič Solovjov (1853-1900) ve známé knize „Tři rozhovory o válce a pokroku" kritizoval Leonťjeva a vostočniky: „Všichni tito pánové brojící proti Evropě a našemu evropanství se nemohou zastavit na názoru, že jsme řecko-slovanská svébytnost a nyní se jim hlavou honí myšlenky na čínskost, buddhismus, tibetismus, a všelijaký indicko-mongolský asiatismus". Jejich odcizování se od Evropy je přímo úměrné jejich tíhnutí k Asii" (Solovjov 2011, s. 93). Na sklonku života Solovjov varoval před hrozbou panmongolismu, s nímž se měli Rusové možnost se blíže seznámit při snahách Mongolů zbavit se čínské nadvlády při pádu dynastie Čching. Na Solovjeva navázali další myslitelé, zejména ruští symbolisté (A. Blok, V. Ivanov). Stejně tak Maxim Gorkij považoval Asii a vše, co z ní přišlo, včetně „slavjanofilství, tmářství, fatalismu a mysticismu za zdroj problémů". Všechna bída Ruska byla podle něj „orientálního původu" (Nivat 1993, s. 377). Mezi těmito polohami obdivu a odtažitosti se nachází řada myslitelů, kteří došli k tomu, že Rusko je syntézou Východu a Západu. Tento motiv nalezneme v různých obměnách u Berďajeva, Rozanova, nebo v pozdějším hnutí eurasianismu, v jehož případě získala syntéza východu a západu jasně protizápadní charakter. Část ruských intelektuálů vnímala příklon k Asii jako nutnost. Po prohrané rusko-japonské válce pesimistické hlasy, které asijskou expanzi považovaly za předzvěst blížících se tragédií, zesílily. Lev Nikolajevič Tolstoj (1828-1910) ve své stati Konec století vedl z pohledu geopolitických představ zajímavý monolog: „Čím je to Rusko? Kde je jeho začátek a kde konec? Polsko? … Kavkaz se všemi jeho národy? Kazaňští Tataři? Ferganský region? Amur? Nejen že to vše není Ruskem, ale jsou to cizí národy, které si přejí osvobození z tohoto spojení, které se nazývá Ruskem. Skutečnost, že tyto národy tvoří část Ruska je náhodnou a dočasnou situací" (Tolstoj 1905).

Ruskou geopolitickou diskusi přerušila první světová válka, bolševický převrat, občanská válka a vytvoření SSSR. Původní ruská diskuse o geopolitické identitě Ruska utichala. Ve dvacátých letech měli geografové, kteří se neuchýlili do exilu ještě omezený prostor zabývat se politickými fenomény (Kolosov a Mironěnko 2011, s. 284). Ten se však po roce 1930 uzavřel. Živá geopolitická diskuse však pokračovala po celá dvacátá léta až do poloviny let třicátých mezi ruskými emigranty, kteří vytvořili ucelenou geopolitickou školu eurasianismu. V samotném Rusku se však bolševici pustili do jednoho z největších sociálních experimentů v dějinách, jehož součástí měla být i zásadní změna politické kultury včetně odmítnutí všech předchozích geopolitických tradic a konceptů. V jejich představách byla Asie symbolem zaostalosti, ale zároveň spojencem proti Západu. Zaostalosti ruské

společnosti si byl intenzívně vědom i Lenin, a i on ji často popisoval jako „asiatskou". V posledních letech života byl zaujat otázkou, jak tuto zaostalost překonat a udělat z Rusů „civilizované Evropany" (Kenez 2006, s. 73). I Trockij vyzýval, aby se Rusko „otočilo zády k asianismu carské autokracie a moskevských tradic a čelem k vyspělé civilizaci progresívní Evropy" (Neumann 1996, s. 118). Zároveň však byla Asie součástí jeho úvah o Spojených sovětských státech evropských, které se podobaly Lamanského teorii „středního světa" i myšlenkám eurasianismu. Podle nich měly „sovětská Evropa" a SSSR představovat nový civilizační model atraktivní i pro asijské země, které by se k revoluci připojily a SSSR by hrál roli mostu mezi Evropou a Asií (Jakunin, Zeleněv a Zeleněva 2008, s. 300). Ve svém vystoupení na téma „Evropa a Amerika" svou vizi shrnul:

„Sovětské spojené státy evropské spolu se Sovětským svazem budou sloužit jak silný magnet národům Asie, které budou přitahovány k vytvoření nejužších ekonomických a politických vazeb s proletářskou Evropou. Pokud proletářská Anglie ztratí Indii jako kolonii, získá v ní společníka v Evropsko-asijské federaci národů. Tento mocný blok Evropy a Asie bude neproniknutelný a nezranitelný vůči síle USA … Spojená Evropa v revoluční spolupráci s Asií se ukáže jako nekonečně silnější než USA. Prostřednictvím SSSR budou pracující Evropy a Asie nerozlučně spojeni. V alianci s vynořujícím se Orientem bude evropský revoluční síly vyrvat z rukou USA kontrolu světové ekonomiky a položí základy pro Federaci socialistických národů Země" (Trotsky 1926).

Přestože bolševici geopolitiku jako disciplínu nadále odmítali a na přelomu 20. a 30. let dokonce zakázali, stali se nejvýraznějším geopolitickým revizionistickým aktérem své doby. Prostorovost šíření ideologie a redistribuce moci nebylo možné popřít. Navíc byli bolševici připraveni použít k porážce kapitalismu jakékoli prostředky včetně násilí. Myšlenka spojenectví s asijskými zeměmi byla pro jejich „geopolitické" vize lákavá a v tomto směru pracovala i Kominterna. Na jejím druhém sjezdu v r. 1920 vůči asijským národům zaznělo, že „hodina diktatury proletariátu v Evropě bude také hodinou (jejich) osvobození" (Riddell 2014). Indický delegát N. M. Roy dokonce oponoval tezi o přednostní revoluci v Evropě. Požadoval, aby hlavní pozornost Kominterny byla věnována Východu. Podle něj revoluce v Evropě závisela na Asii. Lenin připustil, že revoluce v koloniích by přispěly snahám v Evropě a pomohly by přežít sovětskému Rusku. V témže roce se Sjezd národů Východu přihlásil k boji za vítězství proletariátu v zemích třetího světa poté, co je Zinověv vyzýval: „Komunistická Internacionála se dnes obrací na země Východu a vyzývá je: Bratři zveme vás především ke svaté válce proti britskému imperialismu" (Rezanof 2014, s. 123). V r. 1922 zapouštělo komunistické hnutí kořeny v několika asijských zemích (Turecko, Írán, Čína i Britská Indie). Přes rozsáhlou diskusi, zda je socialismus možný v zemích, které neměly kapitalistickou zkušenost, Lenin prosazoval podporu boje

všech východních národů proti „západnímu imperialismu“ (Light 1988, s. 86). Agenti Kominterny stáli za vznikem „revolučních“ stran v Mongolsku i Tuvě a na Leninův příkaz našli i ochotné Číňany, kteří začali zakládat bolševické kroužky, které se v červenci 1921 sjednotily v komunistickou stranu (Zubov 2014, s. 714). Nakonec se opakovalo i historické schéma ruského příklonu k Asii. Poté co zkrachovala celá řada pokusů bolševiků spustit světovou revoluce v Evropě, investoval Stalin velké množství energie do Asie. Snaha o převrat v Číně byla typickým projevem historického schématu ruského geopolitického myšlení.

Ruská konceptualizace Asie má i přes historické diskontinuity carského, sovětského či republikánského Ruska jednu konstantu. Je jí snaha o získání Asie jako mocenského spoluhráče v ruském zápase se Západem. Výše nastíněný vývoj ruského geopolitického myšlení ve vztahu k Asii vytvářel kontext pro reálnou expanzi v terénu. V další části se budeme věnovat právě jí se zaměřením na tlak Ruska v prostoru dnešního Mongolska, který vedl až k vytvoření meziválečných de facto států Mongolska a Tuvy.

4 TLAK RUSKA NA EXPANZI JIŽNÍM SMĚREM

Rozlehlý pás území od východního Černomoří a kavkazské oblasti přes střední Asii až na Dálný východ po Poamuří byl ještě v 19. století velmi slabě politicky ukotven. Jen v kavkazském regionu existovalo na počátku 19. století kolem čtyř desítek politických útvarů, které byly více či méně závislé na mocných sousedech – osmanském Turecku nebo sáfijovském Íránu. Jejich roli postupně přebíralo Rusko, které po dobytí jednotlivých států většinou ponechalo vnitřní záležitosti v rukou vládnoucích rodů a anektovalo je až po několika letech či dokonce dekádách. Historie ukazuje, že Rusko při své koloniální expanzi dobytá území většinou připojovalo bezprostředně ke svému teritoriu – prostě jen rozšířilo svoji administrativu do nově vytvářených gubernií, krajů či oblastí. V obsazených územích s vyšší koncentrací zalidnění a pevnější strukturou státnosti se spokojilo s vytvořením protektorátní správy (středoasijská Buchara a Chíva), stejně jako v regionech obtížně dostupných (kavkazské státy jako Abcházie, Svanie, Mechtula, Kazikumuch aj.). Protektorátní status byl de facto využit i v případě, že nárokované území bylo součástí jiného státu, který se ho nechtěl vzdát – to se týkalo Vnějšího Mongolska a Tuvy v první polovině 20. století. Neformální protektorátní status Rusko využilo znovu na konci 20. století v případě Abcházie a Jižní Osetie. Tyto případy se sice odehrávají ve výrazně odlišných politických podmínkách, nicméně podobné rysy dokumentující ruský expanzionismus v období monarchistické a komunistické vlády, vykazuje i republikánská vláda současného, územně značně zredukovaného Ruska.

Poté, co Rusko stabilizovalo na Vídeňském kongresu roku 1815 svoji západní hranici a následně i jižní hranici „za Kavkazem“, mohlo se věnovat rozšiřování svého

území směrem do střední Asie a na Dálném východě. Ve středoasijském prostoru se střetly ruské zájmy s britskými, které krystalizovaly v tzv. Velké hře, v níž významnou roli hrál i Afghánistán považovaný Británií za vazalský stát, a nezávislý, ale slábnoucí Írán. Obě země stály v cestě geostrategické vizi Ruska o přímém kontaktu s Indickým oceánem. Ta byla samozřejmě v přímém rozporu s britskými zájmy v jižní Asii. Výsledkem Velké hry bylo udržení Ruska hluboko ve vnitrozemí, ale posunutí jeho jižní hranice na úkor Íránu až k nehostinnému pohoří Kopet Dag, a na úkor Afghánistánu v oblasti Pamíru. Velká hra fakticky skončila podpisem Petrohradské smlouvy 31. srpna 1907, v níž byly potvrzeny hranice Ruska vůči Íránu a Afghánistánu, potvrzeny ruské protektoráty nad Chívou a Bucharou a britský protektorát nad Afghánistánem, přičemž jeho hranice byla na východě vytvořena tak, aby se hranice Ruska a Británie, resp. Britské Indie nestýkaly – dlouhým Vachánským údolím připojeným k Afghánistánu byly odděleny až po hranici Tibetu. Navíc si Rusko a Británie vymezily sféry vlivu v Íránu a uznaly čínskou suzerenitu nad Tibetem, byť tento vazalský vztah k Číně tibetská vláda odmítala a Tibet od pádu císařství fungoval jako de facto nezávislý stát (Žagabpa 2000).

Souběžně s pronikáním do Střední Asie rozšiřovalo Rusko svůj vliv i na jižní Sibiři a v Poamuří. Řídce osídlené území Rusko kontrolovalo již od 18. století, přičemž se dostalo do přímého kontaktu s mongolskými vazaly mandžuské Číny i samotným Mandžuskem, z něhož pocházela vládnoucí dynastie Čching. Její oslabení po tzv. opiových válkách Rusko využilo k uzavření Ajgurské smlouvy (1858) a Pekingské smlouvy (1860), jimiž získalo fakticky celé tzv. Vnější Mandžusko (dolní Poamuří). Krátce poté (1861) se neúspěšně pokusilo zmocnit japonského ostrova Cušima v průlivu mezi Japonskem a Koreou. Tady chtělo vybudovat nezamrzající pacifický přístav jako nástupiště pro další expanzi do Koreje (Patlaj 2007). Japonsko tento plán zhatilo a pro Rusko to znamenalo přehodnocení dalších aktivit v pacifickém prostoru. A to ještě netušilo, že z dosud stále ještě izolacionistického Japonska mu vyroste soupeř, který mu bude tvrdě konkurovat při další expanzi do Vnitřního Mandžuska. Bez nezamrzajícího přístavu mělo Rusko minimální šanci trvale udržet americké državy (Aljašku), zvláště když zakládání nových britských kolonií Vancouver (1849), Ostrovy královny Charlotte (1853) a Britská Kolumbie (1858) definitivně zastavilo ruské pronikání podél pobřeží na jih. Výsledkem byl prodej Ruské Ameriky za 7,2 mil. dolarů Spojeným státům americkým roku 1867 a posílení expanze do nitra Asie jižně od Sibiře.[5] Zde to byl mimo jiné i kontakt s mandžuskou Čínou, resp. s teritorii

[5] Od 70. let směřovala do Mongolska řada ruských výzkumných expedic podporovaných státem. Ty vedli vědci (nejznámějším je Nikolaj M. Prževalskij), kteří přinášeli nejen řadu nových přírodovědných, geografických a etnografických poznatků, ale také ukazovaly Mongolům přátelskou tvář. A to včetně několika stovek vojáků – zabajkalských kozáků – kteří

osídlenými Mongoly a Mandžuy, který další expanzi výrazně ztížil. Rusové se zde nemohli odvolat na zmíněný koncept *terra nullius* a do hry musela vstoupit vojenská síla a diplomacie.

5 RUSKÉ ZKOUMÁNÍ SEVERO ČÍNSKÝCH ÚZEMÍ

Generální gubernátor Východní Sibiře Nikolaj Nikolajevič Muravjov-Amurskij (1809-1881) navrhoval, aby Rusko usilovalo o vytvoření nezávislého Mongolska, které by bylo otevřené pro prosazování ruských zájmů (Srba a Schwarz 2015, s. 175). Úspěchem bylo uzavření čínsko-ruské smlouvy roku 1861 v Pekingu, která ruským firmám zajistila bezcelní obchodní přístup do Ich Chüré a založení zde ruského konzulátu. O 20 let později Číňané povolili otevřít dalších 5 konzulátů, přičemž jeden dokonce v Urumči – správním středisku čerstvě pacifikovaného Xinjiangu (Sin-ťiangu). Navíc se rozšířila možnost bezcelně obchodovat po celém Mongolsku, včetně Urjanchaje – budoucí Tuvy[6] (Mollerov a Mart-ool 2013, s. 105). Potřeba spojení Petrohradu s Vladivostokem železniční magistrálou vyvolala zvýšený zájem i o oblast Vnitřního Mandžuska[7], přes kterou Rusko chtělo vybudovat výrazně kratší a efektivnější trasu než zalesněným údolím Amuru po ruském území.

Právě tyto záměry utlumily návrhy na další pronikání do Mongolska, byť rozhodně nebyly zcela zavrženy. Jeden z „východníků“, zmíněný Pjotr Badmajev dokonce přišel s projektem spojení Mongolska a Tibetu pod protektorátem Ruska. Jeho návrh vycházel z osobních postojů Badmajeva – etnického Burjata původně buddhistické lamaistické víry[8]. Jeho partnerem v Tibetu byl jiný Burjat Agvan Dordžijev – osobní učitel 13. dalajlamy. Tato vize ovšem narazila na britské zájmy v Tibetu. Nicméně zástupci mongolské elity vyslali v posledních letech 19. století několik tajných poselství k ruskému carovi s předběžnými dotazy ohledně možností ruské podpory při případné snaze o zrušení závislosti na mandžuské dynastii (Lamin 2007). Stejně tak Dordžijev se jako dalajlamův vyslanec třikrát vydal na konzultace k ruskému carovi (1897, 1900, 1901). Přestože všechny schůzky s carem zůstaly bez praktické odezvy na vztazích mezi Ruskem a Tibetem, vyvolaly protiopatření Britů.

---

výpravy doprovázeli a byli usazování v blízkosti konzulátů. Na území Tuvy se první Rusové usazovali už koncem 30. let 19. století v údolí Horního Jeniseje a rýžovali zde zlato.

[6] Jméno Urjanchaj používali Mongolové pro řadu etnik z tajgy, s nimiž byli v kontaktu. Geograficky se rozlišoval Altajský Urjanchaj (mong. Altain Uriyangkhay) a Tannuský Urjanchaj (čínsky Tangnu Wulianghai, mongolsky Tangnuu Uriyangkhay, tuvsky Tandy Urjanchaj a rusky i česky Tannu Urjanchaj). Část Altajského Urjanchaje byla v roce 1913 oddělena od Mongolska a připojena k Xinjiangu.

[7] Dnešní provincie Heilongjiang, Jilin a Liaoning – původní domovina Mandžuů, ze které ovládli v 17. století celou Čínu

[8] Poté co získal důvěru cara Alexandra III, konvertoval Pjotr Badmajev k pravoslavnému křesťanství.

Jejich vojáci obsadili v létě 1904 Lhasu a 9. září donutili tibetskou vládu k přijetí nerovné smlouvy, jíž se Tibetu zakazovaly jakékoliv oficiální mezinárodní styky bez vědomí Británie.[9] Dalajlama spolu s Dordžijevem a družinou těsně před vstupem Britů do Lhasy uprchl do mongolského Ich Chüré, kde byl vřele a s poctami přijat i mandžuským ambanem[10] (Žagabpa 2000). V tu dobu už Rusko válčilo s Japonskem (únor 1904 až září 1905).

Nečekaná porážka od Japonska v roce 1905 vedla k výrazné mocenské změně na Dálném východě. Rusko se muselo smířit se ztrátou vlivu v Koreji a s omezením vlivu ve Vnitřním Mandžusku. Muselo také Japoncům odevzdat Kwantungskou oblast s přístavy Port Arthur a Dalnij, kterou získalo v roce 1898.[11] V důsledku toho, že nechtělo Japonsku zaplatit válečné reparace a ztratit zcela možnost využívat mandžuskou část Transibiřské magistrály, se dokonce vzdalo jižní části Sachalinu. Nicméně vědomí, že získání Vnitřního Mandžuska je dlouhodobě nereálné, začali budovat náhradní železniční spojení údolím Amuru po vlastním území. A větší pozornost začali znovu věnovat vnitrozemskému Mongolsku.

Zatímco zisk velmi řídce zalidněného a politicky fakticky neorganizovaného Poamuří od Číny na přelomu 50.-60. let byl ještě součástí sibiřské expanze, Mongolsko se staršími tradicemi státnosti bylo výrazně jiný případ. Rusové se do podobné situace dostali už v letech 1871-81, kdy obsadili západní část dříve nezávislého Džungarska[12] v údolí Ili, které si nárokovala mandžuská Čína. Proto byli Rusové velmi opatrní a postupovali diplomaticky. Byli si vědomi toho, že Mandžuové měli od anexe Džungarska v roce 1760 neustálé problémy s místní převážně muslimskou populací Ujgurů, ale i Kazachů, Kyrgyzů a Tádžiků. Neklidnou oblast rozdělili na dvě vojensko-administrativní oblasti – Džungarskou (Zhunbu) a Muslimskou (Huibu). Rebelie dokázali potlačit jen tvrdými represemi, ale v polovině 19. století se jim

[9] S koncem „Velké hry" r. 1907 Británie tuto smlouvu anulovala.

[10] Titul vysokého úředníka (guvernéra) mandžuské administrativy v zemích, které nebyly integrální součástí chanské Číny.

[11] Kwantungská oblast byla novým pokusem Ruska získat teplejší přístavy a současně bezpečnostní zázemí pro výstavbu transibiřské železnice do Vladivostoku a její jihomandžuské odnože. Na uzavření čínsko-ruské smlouvy o vytvoření společné Východočínské železniční společnosti v prosinci 1896 reagovalo Japonsko okupací Kwantungské oblasti, v roce 1898 však Rusku dočasně ustoupili, aby o 6 let později tvrdě zasáhli a Rusku oblast odebrali. Rusové jim po porážce r. 1905 museli odstoupit i koncesi na jihomandžuskou železnici.

[12] Džungarský chanát se zformoval ve 20. letech 17. století spojením čtyř nomádských mongolických ojrotských kmenů zahrnující i území turkických Ujgurů, Kyrgyzů a východních Kazachů, na čas obsadil i Tibet, ale v polovině 18. století podlehl mandžuské Číně, jejíž součástí se roku 1756 stal. Dobytí bylo provázeno fyzickou likvidací odbojných lamaistických Ojrotů znásobenou epidemií pravých neštovic. Malá část Ojrotů se zachránila útěkem na ruské území. Příbuznými Ojrotů jsou dnešní Kalmyci žijící západně od Kaspického moře, kteří sem odešli v době formování Džungarského chanátu.

situace vymkla z rukou a většina území se dostala pod kontrolou muslimských chánů a sultánů. Do role integrátora se postavil Mahomet Jakub-bek Badaulet, vládce Kašgarského chanátu, který ovládl i Kučarský, Chotanský a Dunganský chanát, jakož i Urumčijský sultanát, a stal se chánem státu nazvaného Jettišar, tedy Sedmiříčí. Provedl v zemi řadu reforem a snažil se získat pomoc ze zahraničí – zbraně a poradce mu skutečně poskytli zejména Turci, ale také Britové. Rusové sice s novým státem obchodovali, ale zabránili mu připojit také Ilijský sultanát, v němž vedle Ujgurů žili i Kazaši. V červnu 1871 vyslali do sultanátu vojáky, ale již tři měsíce předtím informoval car Aleksandr II. čchingského císaře že *„vměšování do záležitosti západní Číny má jediný cíl – pomoci Číňanům k obnovení moci v odtržených provinciích impéria“* (Prochorov 1975, s. 154).

Rusko tedy dalo Číně jasně najevo, že obsazení Ilijského sultanátu bude mít jen dočasný charakter a po splnění úkolu jeho vojáci odejdou. Nicméně generální gubernátor Turkestánského kraje Kuropatkin ve svých pamětech psal, že lidem v sultanátu bylo slíbeno, že nebude jejich území vydáno zpět Mandžuům (Kuropatkin 1913, s. 47). Čína vyslala v roce 1877 proti rebelům Jettišaru 70tisícové vojsko, které do konce roku celé území zpacifikovalo. Rusové však s odchodem nespěchali a snažili se vyjednat odstoupení většiny ilijského území. Mandžuové nakonec Petrohradskou smlouvou z 12. února 1881 souhlasili s odstoupením menšího území v údolí Ili a Tekesu (dnes součást Almatské oblasti v Kazachstánu) a s možností odchodu místních rebelů a jejich stoupenců na ruské území. Čína navíc zaplatila Rusku vojenské výdaje ve výši 9 mil. rublů (Diplomatičeskij slovar 1986, s. 376). Po několika letech pak Číňané nahradili vojenskou správu civilní administrativou (1888). Na rozdíl od Mongolska nebo Tibetu byl Xinjiang (tj. Nové území) připojen přímo k čínskému území, jeho odlehlost od centra císařství a kulturní odlišnost zdejších obyvatel však z nové provincie učinila podobně neloajální oblast, jako byl Tibet nebo Mongolsko.

Případ ilijského území ukazuje, že Rusko bylo skutečně velmi opatrné při pronikání na území nárokovaná mandžuskou Čínou. Současně bedlivě sledovalo vývoj v ní a vědělo, že vztahy mezi Mongoly a Číňany (Chany) se začaly vyostřovat. V roce 1880 byly totiž založeny speciální úřady organizující zemědělskou kolonizaci Vnitřního Mongolska. Ty umožnily masový příliv Chanů, kteří záhy početně převýšili zdejší Mongoly. Ti se stali již počátkem 20. století ve Vnitřním Mongolsku menšinou se zhruba třetinovým podílem na populaci (v současnosti tvoří již méně než šestinu). I to předurčilo pozdější výrazně odlišný politický vývoj Vnějšího Mongolska, které stále zůstalo imigraci Chanů uzavřeno. Na počátku roku 1901 však vznikl zvláštní úřad pro tzv. „novou politiku“ zahrnující vedle politických změn i hospodářské a kulturní reformy. Pro Mongoly to znamenalo rozšíření řízené migrace Chanů i do Vnějšího Mongolska, ale i omezení ruských obchodních aktivit, posílení vojenské ochrany hranic, vybudování železnice apod. (Kuras 2015). Zájmy Mongolska měly ustoupit

snahám o hospodářskou revitalizaci celého císařství. V kulturní oblasti se tlačilo na prosazení čínštiny a sinizaci Mongolů, podobně jako jí podlehla většina Mandžuů (Belov 1998, s. 16). Měly se zakládat čínské školy, podporovány byly smíšené mongolsko-chanské sňatky. Změnil se také přístup k lamaismu, dřívější silná mandžuská podpora se změnila v jisté pohrdání a mnohé kláštery měly být přeměněny na vojenské základny. K šíření záměrů „nové politiky" byl roku 1908 založen dvojjazyčný měsíčník Mongolská osvěta. Opoziční Mongolské noviny založené v následujícím roce byly dotovány Ruskem a naopak „novou politiku" ostře kritizovaly (Srba a Schwarz 2015, s. 187-188). Kroky sinizované mandžuské vlády vyvolaly silný odpor u všech vrstev obyvatel včetně lamaistického duchovenstva na čele s 8. bogdgegénem.[13]

6 KRIZE MANDŽUSKÉ DYNASTIE A RUSKÉ NADĚJE

Ruský neúspěch v soupeření s Japonskem měl silné vnitropolitické dopady a dočasné oslabení centrální moci. Několik let poté se však Rusku naskytla nová příležitost na kompenzaci za ztrátu vlivu v Mandžusku. Dlouhodobá krize monarchistické vlády Čchingů a její konec na přelomu let 1911-12 vyvolaly rozsáhlé dezintegrační procesy v celé Číně. Nově vytvořená republikánská vláda neměla dost sil na potlačení odstředivých tendencí. Zejména Tibet považoval pád mandžuské monarchie za důvod k ukončení dosavadního vazalského statusu a obnovení nezávislosti. Byla to logická reakce, protože Tibeťané vnímali politické podřízení Číně jako smlouvu s mandžuskou dynastií a pokračování suzerenity nové republikánské vlády nad Tibetem odmítli (Žagabpa 2000). Těžko dostupnému Tibetu se podařilo faktickou nezávislost skutečně uhájit až do vojenského zásahu pozdější komunistické čínské vlády. Podstatně složitější situace byla v Mongolsku, které po podřízení mandžuským Čchingům v 17. století nebylo jednotným politickým útvarem s vlastním panovníkem a vládou, jako tomu bylo v Tibetu.[14] I samotné Rusko bylo velmi opatrné a vyčkávalo, jak se bude situace v Číně vyvíjet.

[13] Titul bogdgegén se pojí s funkcí nejvyšší duchovní autority mongolských (a burjatských) lamaistů. Bogdgegén je považován za vtělení buddhy Čänräziga a tedy za *živého buddhu*. V hierarchii lamaistického duchovenstva stojí na třetí pozici za dalajlamou a pančenlamou. V době komunistické totality nebyl po smrti 8. bogdgegéna v roce 1924 nový intronizován – stalo se tak až v roce 1999.

[14] Poslední mongolský chán Ligden zemřel roku 1634 a následně se západních oblastí zmocnili Džungarové a východních Mandžuové, kteří se o 10 let později zmocnili i Číny. Mongolsko tím ztratilo svoji státnost, a i když měli díky Mandžuům od r. 1724 svého duchovního vůdce bogdgegéna, jeho postavení nikdy neodpovídalo postavení tibetského dalajlamy, který byl současně i světským vládcem Tibetu a symbolem tibetské státnosti. Mandžuové rozdělili Mongolsko na dvě části – tzv. Vnitřní Mongolsko otevřené imigraci Chanů, a Vnější Mongolsko tvořené třemi (později čtyřmi) autonomními ajmaky s dynastiemi chánů. Pohraniční

Již v létě 1911 někteří mongolští aristokrati kontaktovali cara s žádostí o pomoc při odtržení od Číny, reakce však byla diplomatická – Rusové přislíbili jen roli prostředníka mezi Mongoly a Čchingy, což radikálnější aristokraty neuspokojilo. V listopadu 1911 proto vytvořili po jednání s bogdgegénem Prozatímní vládu a ta 1. prosince vydala prohlášení o samostatnosti Mongolska. Tady nutno podotknout, že mongolští představitelé pod pojmem Mongolsko chápali celé historické Mongolsko, tedy včetně Vnitřního Mongolska a Urjanchaje.

Rusko však ani tehdy, ani později takto Mongolsko nevnímalo. Rusové ztotožňovali Mongolsko pouze s Vnějším Mongolskem (Srba a Schwarz 2015, s. 191), ale právě v krizovém období otevřeli otázku příslušnosti Urjanchaje k Mongolsku. Zdejší aristokraté se převážně odmítali podřídit mongolské vládě, a to i přesto, že 29. prosince byl slavnostně bogdgegén vyhlášen mongolským chánem – tedy světským vládcem. Jako duchovní hlavu mongolské buddhistické sekty Gelupta ho uznávali i Tuvané, podřízení ve světské oblasti však mnozí odmítali. Vliv na tom mělo bezesporu to, že Tuvané jazykově nepatří do mongolické větve altajské jazykové rodiny, ale do větve turkické, k níž patří také Ujgurové, Kazaši, Kyrgyzové a další středoasijské národy. Na druhé straně byli součástí mongolské říše od dob Čingischána, i když společnou správu svých území získali až od Mandžuů v roce 1762[15] (Dongak 2010, s. 194). Mongolové svoji nezávislost vnímali skutečně velmi intenzívně – zrušili např. užívání mandžuské panovnické éry a zavedli mongolskou éru „Mnohými vyvýšeného“[16] (Kuzmin 2016, s. 147). Současně sesadili čínské ambany a vyzvali je, aby opustili Mongolsko. Rusové reagovali i nadále velmi opatrně a mongolskou proklamovanou nezávislost diplomaticky označili za autonomii, která by měla být potvrzena smlouvou mezi Ruskem a novou vládou Číny. Takovou smlouvou chtěli zabránit vměšování ze strany třetích zemí, zejména Japonska. Na druhou stranu je třeba doplnit, že Rusko a Japonsko si v té době tajnými smlouvami v letech 1907 a 1910 vymezily sféry zájmů – Mandžusko a Vnitřní Mongolsko spadaly do japonské sféry a Vnější Mongolsko do ruské (Plotnikov 2007). A právě snaha mnohých vnitromongolských aristokratů připojit se k „nezávislému“ Mongolsku vedly Rusko ke zvýšené opatrnosti.[17]

---

západní a severní oblasti Vnějšího Mongolska tvořily menší administrativní útvary – chošúny a sumy. Na řádnou správu dohlíželi mandžuští guvernéři – ambani.

[15] V čele administrativy stál hodnostář s titulem amban-nojon

[16] Název nové éry (mong. *Olnó örgögdsen*) se stal současně honorifikačním titulem chána. Jedná se o překlad jména Mahá Sammata, legendárního prvního indického vládce, od něhož buddhistická historiografie té doby odvozovala genealogický původ Čingischána.

[17] Opatrné však bylo i Japonsko. V prosinci 1911 sice vznikl plán na vytvoření mandžusko-mongolské autonomie, v únoru 1912 se však rozhodlo podporovat Čínskou republiku a plán stáhlo.

Čínská republika rozhodně neměla v úmyslu uvolnit ze svého svazku žádnou část, kterou měli pod kontrolou Čchingové. Ústava přijatá 16. března 1912 prohlásila Mongolsko (včetně Urjanchaje) i Tibet za integrální součást Číny a tento stav vlastně stále formálně hájí i ústava Čínské republiky na Tchajwanu.[18] Nicméně o sto let později, 21. května 2012, vydala Rada pro pevninské záležitosti zprávu, v níž se píše, že (Vnější) Mongolsko není součástí Čínské republiky.[19]

Mongolové samozřejmě neměli tušení, že existují tajné dohody o vymezení sfér vlivu mezi Ruskem a Japonskem a nadále usilovali o nezávislost zahrnující i Vnitřní Mongolsko. Nojoni nejvýchodnějších chošúnů spolu s mandžuskými aristokraty uvažovali v případě pádu císařství vytvořit nezávislý stát Mongolsko-Mandžusko pod společným protektorátem Japonska a Ruska (Kuzmin 2016, s. 186-187). Nabízeli slábnoucímu císařskému dvoru, aby se přesunuli za Velkou čínskou zeď a konsolidovali historické mandžuské území po oddělení od Číny (Boyd 2008, s. 114-115). I když aristokracie Vnitřního Mongolska byla z části již sinizována, po vyhlášení nezávislosti Mongolska se až 35 vnitromongolských chošúnů (z celkem 49) přihlásilo k mongolské nezávislosti (Žugder 1974, s. 277-278), ale při zachování autonomie. V dubnu 1912 se objevil i požadavek na vytvoření autonomního Východního Mongolska, které bylo o rok později, 20. srpna 1913, skutečně vyhlášeno jako nezávislý stát při povstání provázeném obsazováním některých měst. Čínská armáda rebelii během měsíce potlačila a její vůdcové uprchli do Vnějšího Mongolska (Srba a Schwarz 2015, s. 197). Čínští republikáni byli ochotni Mongolům i Tibeťanům přiznat autonomní práva a 1. srpna 1912 založili Výbor pro záležitosti Mongolska a Tibetu, který 17. srpna připravil „Pravidla vystupování vůči Mongolům“, která uznávala většinu z mongolských požadavků na kulturní autonomii včetně jisté míry územní autonomie. Současně jim tato pravidla přiznávala nároky na vládu nad Urjanchajem. Právě to bylo negativně vnímáno Ruskem (Rossija i Tibet 2005, s. 184-186). Urjanchaj tehdy měl ještě přímý územní kontakt přes západomongolské Kobdo s čínským Xinjiangem, Mongolové však 20. srpna 1912 obsadili Kobdo a tím odřízli Urjanchaj od Číny (Vasiljenko 2013, s. 66). Tato situace následně umožnila Rusku vyhlásit nad ním svůj protektorát.

Přestože Mongolsko vykazovalo atributy státnosti, mezi něž vedle spravovaného území a jeho obyvatel patřila vláda a chán, resp. bogdgegén, a od února 1914 i nevolený dvoukomorový parlament (*ulsyn chural*), mezinárodního uznání se

[18] Případ Tuvy je specifický v tom, že země je součástí Ruska, případ Mongolska zase v tom, že se stalo uznávaným subjektem mezinárodního práva. Tchajwansko-mongolské vztahy jsou nicméně přátelské a na diplomatické úrovni byly vytvořeny ekonomické a obchodní reprezentační kanceláře v Ulánbátaru (2002) a následně i v Taipei (2003). Podobně jsou řešeny i tchajwansko-ruské vztahy.

[19] Blíže viz http://www.mac.gov.tw/public/Attachment/252122204856.pdf

Mongolsko nedočkalo[20]. Nicméně stále doufalo v pomoc Ruska, s nímž vyjednávalo o obsahu smlouvy, která by řešila vzájemné vztahy. Smlouva se připravovala několik měsíců, přičemž jedním z problémů bylo rozlišování Vnějšího a Vnitřního Mongolska. Mongolská strana v ní nakonec prosadila obecné pojmenování Mongolsko, aby si každá strana mohla jeho teritorium vysvětlovat po svém. Smlouva byla podepsána 3. listopadu 1912, přičemž i formulaci v ní ohledně statusu Mongolska si každá ze stran vysvětlovala jinak. Mongolové ji interpretovali jako uznání nezávislosti, Rusové jen jako přiznání autonomie v rámci Číny. Tuto skutečnost potvrdilo i rusko-čínské prohlášení podepsané 5. listopadu 1913. Stejně Rusko vysvětlilo rusko-mongolskou smlouvu Japoncům, znepokojeným použitím teritoriálně nespecifikovaného jména Mongolsko (Kuzmin 2016, s. 159-161).

Různé interpretace mongolského statusu ukončila Kjachtská konference za účasti zástupců Číny, Mongolska a Ruska. Zde podepsaná smlouva z 25. května 1915 potvrdila suverenitu Číny nad Mongolskem při zachování jeho široké autonomie, ale také ruské ekonomické zájmy v Mongolsku. Mongolové nebyli spokojeni, protože doufali, že když už nezískali skutečnou nezávislost, že dojde aspoň ke spojení Vnějšího a Vnitřního Mongolska. Navíc přišli o Urjanchaj, nad kterým Rusko vyhlásilo již o rok dříve protektorát (29. června 2014). To se nelíbilo ani Číňanům, ale tuto otázku nechali otevřenou. Byli však spokojeni s obnovením suverenity nad Mongolskem, přičemž na západě se jim podařilo od Mongolska oddělit část Altajského Urjanchaje a připojit ho k Xinjiangu. Rusové byli rovněž spokojeni, protože v té době byli zaneprázdněni válkou v Evropě. Vedle ekonomických výhod se jim podařilo v listopadu 1915 domluvit s Číňany na dohodě, která přiznala nejseverovýchodnějšímu vnitromongolskému chošúnu Chölönbujr (Hulunbuir) status autonomní speciální oblasti[21]. Rusko si nepřálo, aby tato oblast, v níž žili Bargové, jazykově blízcí Burjatům[22], připadla Mongolsku. Hlavním důvodem však bylo, že do této oblasti vstupovala z Ruska Transmandžuská železnice – pokračování Transibiřské magistrály (trasa po ruském území ještě nebyla v té době dostavěna).

První světová válka přivedla Rusko v dalších letech ke kolapsu, kterého vyžili Číňané k tlaku na Mongoly. Do země vstoupili čínští vojáci pod vedením generála Xu Shuzhenga a mongolští představitelé pochopili, že bez vnější pomoci nemají šanci udržet ani autonomii a pod tlakem sami požádali o zrušení autonomie. Oficiálně se tak

[20] Jedinou „mezinárodní dohodou“ byla smlouva s Tibetem z 2. února 1913, v níž se oba státy navzájem uznaly jako vzájemně nezávislé; pro Mongoly měla obrovský význam v tom, že v této smlouvě byl bogdgegén postaven na stejnou úroveň jako dalajlama.

[21] Ten byl zrušen roku 1920.

[22] Burjati byli z převážné části již od 18. století poddanými ruského cara, společná víra a příbuznost jazyka je však kulturně silně sbližovala s Mongoly (resp. řadou mongolských kmenů). Z tohoto důvodu se Rusové snažili Burjaty (ale i Bargy) označovat jako specifický národ, aby tak otupili myšlenky na sjednocení všech mongolských etnik (panmongolismus).

stalo 22. listopadu 1919 a bogdgegén-chán musel přísahat na věrnost vůči Čínské republice a vzdát se světské vlády. Byla rozpuštěna i vláda a parlament a země byla podřízena centrální vládě v Pekingu. Přestože Rusko bylo v té době ve víru občanské války, vnímali bolševici podřízení Mongolska Číně jako rozšíření japonského vlivu, protože generál Xu patřil k tzv. projaponskému křídlu čínských politiků (Beloff 1963, s. 241). Proto se při nejbližší příležitosti velmi intenzivně zapojili do dalšího vývoje ve Vnějším Mongolsku. Složitější situace vznikla v Urjanchaji, kde se po svržení monarchie v březnu 1917 zformovala dočasná krajská rada, k níž se však přidali jen někteří nojoni, zatímco jiní začali tajně vyjednávat s Mongoly a budoucí zakladatel „tuvské státnosti" Monguš Bujan-Badyrgy dokonce tajně vyjednával s Číňany (Mollerov 2014, s. 54). Velmi řídce osídlené území bylo po bolševickém převratu infiltrováno i sovětskými agenty, kteří v březnu 1918 zformovali Urjanchajský krajský sovět. Na vzniklou situaci reagovali někteří nojoni žádostí o pomoc mongolskému bogdgegénovi-chánovi. Ten už však byl v té době tísněn Číňany, jejichž vojáci vstoupili nejen do Mongolska, ale na podzim 1918 i do Urjanchaje. V lednu 1919 Číňané ustavili funkci speciálního komisaře pro urjanchajské záležitosti a v průběhu roku získali kontrolu nad většinou území (Lamin 2007, s. 91). Zdálo se, že Čínská republika dokázala vyřešit odstředivé tendence na severu, mimo její kontrolu zůstal jen Tibet.

Ani Mongolsko, ani Urjanchaj nebyly v krátkém období let 1912-21 nezávislými státy. Rozdíly mezi nimi ale byly velké. Urjanchaj o skutečnou nezávislost ani neusiloval, protože zdejší nojoni si uvědomovali, že ve středoasijském prostoru je nezávislost velmi specifický stav. Mongolsko na tom bylo výrazně jinak – v paměti zůstávalo slavné období mongolské dominance v prostoru daleko širším, než jaký Mongolové obývali. Podřízené postavení vůči Mandžuům vnímali dlouho pozitivně, protože dynastie Čching jim ponechala velmi širokou kulturní i ekonomickou autonomii. Sinizace dynastie a odklon od vstřícné politiky koncem 19. století Mongoly radikalizovaly a nepřekvapuje, že se pokusili oslabení a následně pádu Čchingů využít k vytvoření vlastní státnosti. Mongolsko skutečně v prvních letech po deklaraci nezávislosti (do Kjachtské smlouvy 1915) de facto státem bylo – vybudovalo všechny základní atributy státnosti. Orientace na Rusko vycházela ze zkušeností, že nezávislost a suverenita má v řídce zalidněných otevřených stepních prostorách specifický význam. Vždy tady rozhodovala aktuální vojenská síla, schopnost uzavírat aliance se sousedy a využívat rozpory mezi nimi. Mongolové i Tuvané si dobře uvědomovali relativní velikost a sílu Číny a logicky hledali spojence v silném Rusku. Spojenectví je v tomto prostoru spojeno s případnou ochranou, což už samo o sobě redukuje význam nezávislosti. Tuvané si to uvědomovali v plné míře a proto se spokojili s ustavením ruského protektorátu, Mongolové usilovali v zásadě o totéž, v jejich případě však narazili na opatrný postoj Ruska, který byl odrazem porážky v rusko-japonské válce. Rusko muselo reflektovat japonské zájmy smluvně potvrzené zmíněnými tajnými smlouvami (Tang 1959). Vyčkávalo také, jakým způsobem se bude vyvíjet situace v

republikánské Číně. Politické změny v samotném Rusku pak zcela změnily rozložení sil v regionu a Čína toho využila k znovuzískání Mongolska a Urjanchaje.

7 BUDOVÁNÍ MONGOLSKÉ A TUVSKÉ STÁTNOSTI

Občanská válka ve většině regionů Ruska skončila v letech 1920-21, stabilizace sovětského režimu v asijské části Ruska však vyžadovala delší čas. Protisovětský odpor ve středoasijských protektorátech Buchara a Chíva (Chorezm)[23] vedl k sesazení zdejších monarchů a ustavení sovětských lidových republik, jejichž cílem byla pacifikace muslimských rebelů. Nejvzdálenější asijské oblasti byly ještě stále atakovány japonskými vojsky, na což reagovalo 6. dubna 1920 sovětské Rusko vytvořením Dálněvýchodní republiky, která měla za úkol vytlačit nepřátelská vojska, stabilizovat zemi a připravit ji na opětovné spojení s Ruskem. Podstatně složitější byl vývoj v Mongolsku a Urjanchaji, který právě v této době mění své jméno podle převažujícího etnika na Tandy-Tyva – v ruské verzi Tannu-Tuva.

Lidé v Mongolsku i Tuvě reagovali na události té doby různě. Nedobré zkušenosti s čínskými úředníky i vojáky rozhodně nevyvolávaly kladné postoje vůči Číně, vztah k Rusům se rovněž pohyboval na široké škále podpory či odmítání. Pro mnoho lidí byla nová komunistická ideologie přinášená prostými lidmi s rétorikou práva národů na sebeurčení lákavá i svými ekonomickými a sociálními sliby. Navíc v té době nijak nezasahovali do místních tradic a náboženských zvyklostí. Kozácká vojska bojující proti bolševikům se naopak často tvrdým přístupem vůči domácímu obyvatelstvu (konfiskace potravin) zdiskreditovala, i když dokázala pod vedením barona Ungerna-Sternberga od února 1921 obsadit významné strategické body v Mongolsku. Odsud pronikli v dubnu i do Tuvy, kde ataman Kazancev zformoval Urjanchajské jenisejské kozácké vojsko. V obou případech kozáci dokázali vyhnat část čínských vojáků a v Mongolsku obnovit autonomní vládu, podlehli ale po několika měsících rudým oddílům, v nichž působili vedle Rusů i Burjati a Mongolové. Totéž se podařilo v Tuvě sibiřským partyzánům, k nimž se přidali i někteří místní Tuvané (Lamin 2007, s. 99-101).

Ještě v době, kdy operoval v Mongolsku Ungern, se v ruské Kjachtě konal na začátku března 1921 zakládající sjezd Mongolské lidové strany. Následně byla ustavena exilová vláda obnoveného Mongolského státu, která po vyhnání „bílých“ vstoupila v červenci do hlavního města. Za součást Mongolska byl považován i Urjanchaj, to však většina Tuvanů odmítla akceptovat. V polovině srpna se proto sešlo asi 300 zástupců ze všech tuvských chošúnů v Sug-Baži na zakládajícím Všetuvském churalu. Přítomni byli i delegáti RSFSR a zástupci Dálněvýchodního sekretariátu Kominterny v Mongolsku (Bajyr-ool 2011, s. 39-40). První den byla přijata rezoluce o vytvoření tuvského státu a následující den, 14. srpna 1921, byla vyhlášena nezávislost

[23] V roce 1920 se nová sovětizovaná vláda vrátila k historickému jménu Chorezm

Republiky Tannu-Tuva a přijata první ústava, v níž se mimo jiné psalo, že republika je pod ochranou sovětského Ruska. Tento text sice už druhá ústava přijatá roku 1924 neobsahovala, SSSR však do vnitřních záležitostí i nadále zasahoval (Lamin 2007, s. 130-131).

Mongolové na tuvskou nezávislost reagovali podrážděně a 14. září 1921 jejich vláda vydala nové prohlášení nezávislosti, v němž vyzvala Rusko i Čínu k přátelské koexistenci. Sověty ale popudily některé články deklarace, především jednostranné zneplatnění předchozích smluv a odmítnutí suzerenity vůči Čínské republice. To nebylo v souladu s ruskou politikou vůči Číně. Sověti proto reagovali chladně a přímo k deklaraci se nijak nevyjádřili. Lidový komisař pro zahraniční věci Čičerin pouze ocenil důvěru Mongolska v Rusko a vyjádřil sympatie k „sebeurčení mongolského lidu" (Srba a Schwarz 2015, s. 230). Mongolové proto rychle vyslali do Moskvy delegaci, aby projednala ruskou podporu proti Číně, připojení Tuvy a další záležitosti. Sověti takové podmínky odmítli a v podepsané smlouvě získali Mongolové jen příslib finanční půjčky a podporu vzájemného obchodu. Nicméně v prvním článku smlouvy podepsané 5. listopadu 1921 Rusko uznalo legitimitu mongolské vlády a totéž Mongolsko vůči Rusku. Rovněž se v ní psalo o výměně velvyslanců a ustavení komise pro stanovení vzájemné hranice. Mongolové celkem logicky považovali smlouvu za mezinárodní akt a uznání plné nezávislosti (Dacyšen 2016, s. 68).[24] Čína však považovala smlouvu za nelegální, protože Mongolsko nadále považovala za svoji integrální součást. Sověti si byli vědomi problematičnosti smlouvy a její podepsání tajili. Číňané se však prostřednictvím zahraničního tisku o smlouvě dověděli a Rusové s nimi raději podepsali smlouvu, v níž se zavázali respektovat čínské nároky na Mongolsko. Tuto smlouvu zase zatajili před Mongoly. I ti se však o ní brzy dověděli, jejich protesty však byly marné (Srba a Schwarz 2015, s. 231).

Problém Tuvy byl poněkud odlišný. Rusové odmítli nejen mongolské, ale i čínské nároky, avšak Čičerin současně sliboval Tuvanům, že Rusko si nečiní na jejich zemi nároky. Komplikovanější bylo to, že představitelé některých pohraničních oblastí se chtěli připojit k Mongolsku, což se také nakonec stalo, i když až po letech vyjednávání. K prvnímu odstoupení území došlo roku 1929, k výraznější redukci tuvského území potom došlo roku 1935 (Lamažaa 2011, s. 62).[25] Mongolsko-tuvské vztahy zůstaly tedy i ve 20. letech napjaté. Když tannu-tuvská vláda písemně oznámila 7. března 1922 Mongolsku, že Tuvané svobodně vytvořili pod patronátem RSFSR nezávislý stát pod novým jménem Tannu-Tuva, přišla z Mongolska 15. listopadu protestní nóta s oznámením, že na zasedání mongolské vlády bylo potvrzeno že Tannu-Urjanchaj je součástí Mongolska, a že do země pošle svého představitele, „aby

[24] Bolševická vláda ovšem v té době postrádala mezinárodní legitimitu.

[25] Kvůli tomu se musel r. 1935 změnit i státní znak, v němž byla od r. 1930 umístěna mapa Tuvy. K poslední úpravě hranic došlo r. 1958 vzájemnou výměnou malých pohraničních území

posoudil o jakých právech a svobodě se jedná a v jakém rozsahu jsou potřebné národu Tannu-Urjanchaje“ (Chertek 2016, s. 67-68). V nótě z 30. března 2023 tuvská vláda odmítla mongolské nároky s tím, že „tannu-tuvský národ existuje vně hranic chalcha-mongolského území a je svébytným národem s vlastním jazykem“ (Mollerov 2005, s. 76). To byla sice pravda, nicméně tuvština v té době neměla oficiální psanou podobu a jazykem úředních dokumentů, včetně ústavy, se stala mongolština zapisovaná tradičním písmem (Bičeldej 2010). V říjnu 1925 bylo rozhodnuto, že tento stav bude pokračovat až do vytvoření spisovné tuvštiny, proto i první noviny vycházely v mongolštině, ve školách se učila mongolština a časem i ruština. Rozsáhlá diskuse se vedla nad tím, jaké písmo pro tuvštinu zvolit. Přetrvávající, byť skryté mongolské nároky vedly k odmítnutí tradičního mongolského písma, a protože v té době přecházely turkické národy v SSSR na latinku, byla nakonec 30. června 1930 oficiálně zavedena latinská abeceda (Otrošenko 2015, s. 22). Následně byla do všech škol zavedena výuka v tuvštině a během následující dekády se výrazně zvýšila základní gramotnost – zatímco ve 20. letech umělo číst a psát (ale jen mongolsky nebo rusky) 1,5 % populace, v roce 1940 to bylo již neuvěřitelných 85 % (Bičeldej 2010, s. 225). V průběhu tohoto procesu však zároveň zesílil sovětský vliv, provázený i přistěhovalectvím Rusů. Ti v Tuvě získali už v lednu 1922 širokou kulturní autonomii ve formě Ruské samosprávné pracovní kolonie. Tato instituce sice nedisponovala územní autonomií, ale její členové se řídili sovětským zákonodárstvím. Tato praxe pokračovala i po přijetí nové ústavy v roce 1930. Následně, 24. května 1932, podepsaly SSSR a TLR prohlášení o reorganizaci RSPK ve výbory sovětských občanů (Dacyšen 2016, s. 31). Je zřejmé, že v té době už fungovala kopie sovětského systému i v TLR (Lamin 2007, s. 158-160).

Mongolsko-tuvské vztahy v prvních letech „nezávislosti“ byly tedy zatíženy vzájemnými spory, které v dubnu 1924 dokonce vyústily v Chemčiku v ozbrojenou rebelii provázenou výzvami za připojení k Mongolsku (Chertek 2016, s. 68). Tuvská vlády požádala o pomoc Moskvu, současně ale poslalo svoje vyjednavače do Chem-Beldiru (od 1926 Kyzyl) i Mongolsko. V červenci a srpnu se vedla trojstranná jednání, při nichž byly odmítnuty mongolské nároky na Tuvu. Mongolové se však stále nevzdávali. Po smrti bogdegegéna byla na 1. zasedání Velkého churalu 26. listopadu 1924 vyhlášena Mongolská lidová republika a současně zdůrazněno „spojení všech mongolských kmenů včetně tannu-urjanchajského“ (Chertek 2016, s. 69). Sověti se proto rozhodli přitvrdit a donutili mongolské komunisty změnit stanovisko. Přesně o rok později tak 2. zasedání Velkého churalu přijalo deklaraci adresovanou vládě a lidu TTLR uznávající jeho suverenitu (Chertek 2016, s. 70). Následně proběhly v červenci a srpnu 1926 v Ulánbátaru rozhovory o vyřešení sporných otázek završených 16. srpna

smlouvou o vzájemném uznání. V Mongolsku byla ratifikována 25. září a v Tuvě[26] 28. listopadu. Sovětizace obou zemí přinesla první výsledky a dva nikým neuznané státy se navzájem uznaly za nezávislé.[27]

8 SOVĚTSKÉ PRONIKÁNÍ DO ČÍNY

Bolševici měli velký zájem o prosazení svého vlivu také v Xinjiangu, který vzhledem ke geografické poloze považovali za důležité zájmové území. Využívali slabosti čínské vlády, jejíž kontrola nad řadou regionů byla jen formální a zdejší guvernéři, tzv. militaristé, hledali podporu pro posílení svého postavení u sousedních zemí. Logicky to pro Mandžusko byli Japonci a pro Xinjiang Rusové, bez ohledu na politickou orientaci (Tang 1959). Xinjiang od r. 1912 ovládal Yang Zengxin, monarchista, který se těžce smiřoval s novým režim, ale díky odlehlosti regionu si udržel moc od roku 1912 až do zavraždění v roce 1928. Protože komunistické jednotky dokázaly vyhnat bělogvardějské vojáky i z Xinjiangu, mohl Yang podepsat s RSFSR už 27. května 1920 dvoustrannou smlouvu o vzájemném obchodě. Ta byla výhodná pro obě strany a SSSR se stal nejvýznamnějším partnerem i investorem (Šmatov 2016, s. 28-29). Ani po vraždě Yanga se nic nezměnilo, Sověti dokonce pomáhali potlačit muslimské rebely na jihozápadě Xinjiangu, kteří v letech 1933-34 vyhlásili Islámskou republiku Východní Turkestán. Ekonomické vztahy dále zesílily, možná i jako odraz toho, že z Mandžuska v té době již Japonci vytvořili loutkový stát Mandžusko a následně v roce 1936 z vnitromongolských oblastí vytvořili autonomní Mongolský stát a obsadili i další části východní Číny.

Šmatov ve své práci píše, že v roce 1941 guvernér Sheng Shicai dokonce žádal dopisem Stalina o připojení Xinjiangu k SSSR. Stalin to odmítl a následně Sheng začal rušit sovětské kontrakty a vypovídat experty. Současně do Xinjiangu přišly desetitisíce čínských vojáků (Šmatov 2016, s. 31). SSSR však dokázal na novou situaci reagovat. V roce 1943 sovětská rozvědka iniciovala založení organizace usilující o osvobození Východního Turkestánu a 12. listopadu 1944 povstalci vyhlásili vznik Východoturkestánské republiky. Jejím prezidentem se stal Uzbek Elihan Tore. Rebelům se se sovětskou podporou podařilo získat pod kontrolu tři severní oblasti – Ili, Altaj a Tarbagataj. V dubnu 1945 v čele Národní armády Východního Turkestánu stanul agent NKVD generál-major Ivan Polinov (Šmatov 2016, s. 60-61). Další vývoj ovlivnila čínsko-sovětská smlouva ze srpna 1945 o přátelství a spolupráci, v jehož tajném dodatku se SSSR zavázal, že se nebude vměšovat do dalšího vývoje v Xinjiangu. To ovšem netušili povstalci, jejichž prezidenta v červenci 1946 sovětští

[26] Krátce předtím, 24. listopadu 1926 bylo dle nové ústavy z názvu státu odstraněno slovo Tannu

[27] Faktem je, že SSSR v té době disponoval také jen omezenou mezinárodní suverenitou – v roce 1926 ho uznávalo jen 24 států a další potom následovaly až v roce 1933

agenti tajně unesli do SSSR.[28] Situace se sice ještě zkomplikovala občanskou válkou mezi komunisty a nacionalisty v celé Číně i snahou xinjiangských muslimů udržet vlastní nezávislost. S vítězstvím Maových komunistů v říjnu 1949 byl i celý Východní Turkestán začleněn do Čínské lidové republiky.

Xinjiang alias Východní Turkestán nelze ani v období 1944-49 považovat za funkční stát, protože jeho vláda dokázala získat kontrolu jen nad malou částí nárokovaného území. Jiná byla situace Mongolska a Tuvy. Ty se v roce 1921 skutečně staly státními útvary, které měly kontrolu nad svými teritorii, mezinárodní uznání však nezískaly. Jedinou výjimkou bylo formální uznání ze strany SSSR a vzájemné uznání, k němuž Sověti obě země donutili v r. 1926. Přitom SSSR i nadále ohledně Mongolska manévroval ve vztahu k Číně. Nejlidnatější země světa přitahovala zájem sovětských komunistů, protože zde z jejich podnětu vznikla komunistická strana, jejíž aktivity směřovaly k ustavení komunistické vlády v celé Číně. Sověti udržovali přátelské vztahy i se Sunjatsenem (Sun Yixian, Sun Yat-sen, Sun I-sien), zakladatelem Nacionální strany (Kuomintang) a prvním prezidentem Čínské republiky. Ruská sovětská vláda zúročila svoji neschopnost na počátku vlády tím, že se „velkomyslně" vzdala privilegií plynoucích z nerovnoprávných carsko-císařských smluv[29]. Po konsolidaci moci však začala tvrdě vyjednávat nejen s pekingskou vládou, ale také se silnými regionálními administrátory (zmíněnými militaristy) v Xinjiangu a Mandžusku. Prostřednictvím Kominterny pak infiltrovala do Číny svoje agenty, kteří intenzívně pracovali na převzetí moci místními komunisty. Nespokojenost Sunjatsena se stavem Číny ho přivedla ke spojenectví s Kominternou a v lednu 1922 zahájil reorganizaci Kuomintangu dle sovětského vzoru. Právě v tom lze vidět ruské snahy jednoznačně neodmítat čínské nároky na Mongolsko. Sovětští komunisté intenzivně pomáhali budovat místní buňky Kuomintangu a Sunjatsenův zástupce Čankajšek (Jiang Jieshi, Chiang Kai-shek, Ťiang Ťie-š´) se 3 měsíce školil v Moskvě, aby se po návratu mohl postavit do čela Vojenské akademie. Přímo v Číně potom pracoval sovětský poradce Michail Borodin, odborník na propagandu a podporu mas, který dokázal využít toho, že společnou ideou nacionalistů a komunistů byl antiimperialismus, namířený především proti koloniálním evropským mocnostem a USA (Pancov 2001). Čankajšek však během svého pobytu v SSSR dobře poznal cíle a metody komunistů a příliš jim nedůvěřoval. Svoje postoje vůči západním zemím modifikoval i pod vlivem své manželky, která obdivovala jejich úspěchy, a postupně se vymanil ze sevření sovětských poradců (Reiman a kol. 2013, s. 302). V dubnu 1927 provedla čínská policie prohlídku na sovětském velvyslanectví a objevila velké množství kompromitujících materiálů, prokazujících účast SSSR na přípravě

[28] Ture skončil po zbytek života v domácím vězení v Taškentu, kde zemřel v r. 1976 ve věku 90 let.
[29] Ne však území v Poamuří získaných v letech 1858-1860.

komunistického převratu. Dne 12. dubna zasadil Čankajšek nečekaný úder Čínské komunistické straně úspěšným protikomunistickým převratem v Šanghaji (Zubov 2014, s. 715), což znamenalo úplnou devastaci sovětské angažovanosti v Číně.

Komunisté vedení Mao Zhedongem se však nevzdali a pokračovali v přípravách na převzetí moci. První sovět vytvořili už v listopadu 1927 v Hailufengu na jihu země a následně získali pod kontrolu i další oblasti. Základnu si nakonec vytvořili na východě v Ruijinu v provincii Jiangxi blízko hranice Fujianu. Zde v listopadu 1931 dokonce vyhlásili vytvoření Čínské sovětské republiky, která zahrnovala řadu sovětských enkláv v mnoha provinciích. Pod tlakem Čankajškovy armády se v listopadu 1934 vydali komunisté na tzv. Dlouhý pochod směrem do periferních oblastí s cílem nalézt novou základnu (Fairbank 1998, s. 344-347). To se jim skutečně podařilo, japonská agrese však nicméně nepřátelství mezi nacionalisty a komunisty opět utlumila a společně se Japoncům postavili.

Japonci již v září 1931 zahájili okupaci mandžuských provincií, na jejichž území 9. března 1932 vytvořili Mandžuský stát (Mandžukuo). V dalším roce jeho území rozšířili a 1. března 1934 dosadili do čela státu posledního mandžuského císaře Pu Yi (Pchu I). Mandžuské císařství bylo prvním z tzv. loutkových států, které vytvářely mocnosti zodpovědné za rozpoutání Druhé světové války. V Asii tak vznikl další de facto stát, který na rozdíl od Mongolska a Tuvy získal sice mezinárodní uznání několika států[30], ale podřízenost Japonsku byla naprosto dominantní. Totéž ovšem lze říci i o Tuvě a Mongolsku ve vztahu k SSSR. I když v Mongolsku se sovětský vliv ve formě likvidace nepohodlných politiků objevil už v roce 1922 (poprava premiéra Bodó) a pokračoval i v dalších letech likvidací několika desítek čelních představitelů státu a nepohodlných politiků. Masové represe se objevují až s upevněním Stalinovy moci a kulminovaly v letech 1936-39. V Mongolsku jsou spojeny především se jmény premiéra Chorlogína Čojbalsana a předsedy Mongolské lidové revoluční strany Jumdžágína Cedenbala a byly mimořádně rozsáhlé. Odhadem zasáhly více než 100 tisíc lidí (tedy 13-15 % populace), z čehož více než třetina byla popravena[31]. Represe v Tuvě byly nesrovnatelně menší (smrt zasáhla asi 1,5 % populace) a byly spojeny se jménem Salčak Toka – politikem, který dovedl Tuvu do lůna SSSR a nejvyšším představitelem sovětské Tuvy zůstal až do své smrti roku 1973.

[30] Mandžusko uznaly v r. 1934 jen tři středoamerické státy (Salvador, Dominikánsko, Kostarika), poté se r. 1937 přidaly Itálie a Španělsko, r. 1938 Německo a 1939 Maďarsko. Po vypuknutí Druhé světové války se přidalo ještě 10 vlád podřízených Německu nebo Japonsku. SSSR uznal Mandžusko v květnu 1941.

[31] Přesná čísla perzekuovaných dodnes nebyla zveřejněna, různé odhady udávají např. Srba a Schwarz v Dějinách Mongolska (2015) na s. 262-263

9 ROZDÍLNÝ KONEC DE FACTO STÁTŮ

Připojení Tuvy k Sovětskému svazu je často hodnoceno jako násilný akt, jímž Stalin zakončil proces sovětizace malé země. Těžko hodnotit, do jaké míry Stalin ovlivnil rozhodnutí tuvských politiků, zejména Salčaka Toky, s nímž ho pojilo dlouholeté přátelství. Jisté je, že Toka byl od mládí nadšeným rusofilem, který preferoval ruštinu před tuvštinou.[32] Byl také od roku 1932 generálním tajemníkem[33] Tuvské lidové revoluční strany a v této funkci už v dubnu 1941 poprvé požádal jím řízený ústřední výbor sovětské vedení o přijetí Tuvy do SSSR. Žádost nebyla vyřízena okamžitě a přepadení SSSR německou armádou záležitost odsunula na neurčito (Lamin 2007, s. 389). Silnou vazbu na SSSR deklarovala i poslední Ústava TLR z roku 1941. Podle ní získali občané SSSR usazení v Tuvě aktivní i pasivní volební právo (Charunova 2009, s. 148). Tuva během války dle svých možností posílala potraviny a jiné zboží do SSSR, řada lidí také dobrovolně bojovala v řadách Rudé armády. Po jejím přechodu do ofenzívy Toka v červenci 1944 navštívil ministra zahraničí Molotova, s nímž diskutoval otázku připojení. Podle Lamina se Molotov vyptával na vztahy Tuvy k Mongolsku i k Číně, jak se k připojení staví obyvatelstvo a jiné věci, přičemž Toka ho ubezpečil, že připojení má masovou podporu, kromě feudálních živlů. A Molotov samozřejmě s připojením souhlasil (Lamin 2007, s. 392-393). Toka po návratu domů zorganizoval nejdříve stranické schválení a následně 17. srpna 1944 i jednomyslné schválení v Malém Churalu. O tom, že se jednalo o klasickou stranickou direktivu, svědčí i to, že žádost o připojení byla odeslána tajemníkovi ÚV Všesvazové komunistické straně (bolševiků) Malenkovovi, který svolal na 14. září zasedání Prezídia Nejvyššího sovětu SSSR, kde mohla tuvská delegace svoji žádost a důvody přednést. Ale teprve další zasedání Prezídia 14. října schválilo připojení Tuvy – ale ne jako svazovou, ani autonomní republiku, ale jen jako autonomní oblast. Tento nižší status odpovídal malému počtu obyvatel v té době (95,4 tisíc). Z uvedeného stručného přehledu právních kroků je zřejmé, že SSSR věnoval i za války velký důraz na formální proceduru, byť existují i tak námitky, že nebyla zcela v souladu ani s tehdejšími zákony v Tuvě i SSSR. Námitky se týkají skutečnosti, že Deklaraci o zrušení vlastní státnosti a připojení k SSSR schválil jen Malý chural a ne Velký Chural. A na sovětské straně rozhodlo jen Prezídium ÚV Nejvyššího sovětu a ne samotný Nejvyšší sovět (Charunova 2009, s. 148). Výsledek by při stranické disciplíně byl samozřejmě stejný. Problém schválení Malým či Velkým churalem zůstává dodnes nevyřešen, protože ani jedna z tuvských ústav nepredikovala zrušení státnosti a připojení k jinému státu. Skutečnost, že připojení Tuvy neschválil Nejvyšší sovět je

[32] O jeho rusofilii svědčí např. to, že všem svým dětem dal ruská jména (Valentin, Anna, Viktor a Vladimir)

[33] Po začlenění do SSSR se stal 1. tajemníkem oblastního výboru KSSS v Tuvě a to až do své smrti.

vysvětlován skutečností, že v době války se tento orgán nesešel ani jednou, ale delegoval své pravomoci na Prezídium (Lamin 2007, s. 391).

Skutečnost, že Tuva se vlastní státnosti vzdala, lze vysvětlit nejen rusofilstvím Toky, který ovládl monopolní stranu a tím i stát, ale i tím, že Tuvané si uvědomovali silné ekonomické napojení na Rusko[34] a také se obávali, že sovětská moc by mohla v budoucnosti přenechat Tuvu sovětizovanému Mongolsku (ostatně i podpora Sovětů ve zmíněných hraničních sporech byla na straně Mongolska). Je velmi pravděpodobné, že Stalin chtěl vyřešit Tuvu, na kterou si jen formálně dělala Čína nárok, ještě před skončením války a spolu s Tokou využili toho, že spojenci se o Tuvu nijak nezajímali. Mongolsko byl jiný případ. Přestože mongolské vedení i opozice byly represemi zdecimovány a Cedenbal s Čojbalsanem měli zemi pevně v rukou, avšak jejich snaha udržet získanou státnost, neslábnoucí nároky na Mongolsko ze strany Číny a obavy z reakce spojenců neumožnily opakovat tuvský scénář. Přesto Sovětský svaz udělal pro udržení vlivu v Mongolsku strategický tah, když i tato země vyhlásila 12. srpna 1945 válku Japonsku (dva dny po SSSR). Mongolské oddíly tehdy pomohly Sovětům obsadit Mandžusko včetně Kwantungské oblasti, která byla integrální součástí Japonska.[35] Právě jejich podíl přispěl následně k ochotě Čankajška uznat nezávislost Mongolska. Tento ústupek byl vykoupen tím, že Sověti nepokračovali dál na jih, aby osvobodili Peking. V sovětsko-čínské smlouvě ze srpna 1945 čínská strana uznávala, že Vnější Mongolsko nespadá po čínskou svrchovanost, naopak Mandžusko ano. SSSR se navíc zavázal, že nebude dále zasahovat v oblasti Xinjiang (Opolev 1998, kap. 52). Čína podmínila uznání nezávislosti vykonáním referenda, které se konalo už 20. října 1945. V něm neponechala mongolská vládnoucí garnitura žádný prostor jinému názoru než potvrzení nezávislosti. Referenda se zúčastnilo 98,5 % všech oprávněných voličů a za nezávislost se vyslovilo 100 % (Nohlen, Grotz a Hartmann 2001, s. 490). Pozdější zkušenosti z dalších totalitních režimů ukázaly, že to není nic neobvyklého, byť stoprocentní výsledek býval neobvyklý. Čankajšek nicméně na základě tohoto referenda skutečně v lednu 1946 nezávislost Mongolska uznal, ale poté, co v občanské válce Stalin podpořil komunisty, tento akt odvolal (Radchenko 2015). A následně vláda Čínské republiky úspěšně blokovala přijetí Mongolska do OSN. Teprve pohrůžka SSSR, že bude blokovat přijetí všech nově dekolonizovaných států v roce

[34] Dominantní napojení na Rusko zůstalo až do současnosti. Z Tuvy vede jediná skutečná silnice směrem do chakaského Abakanu, druhá podstatně horší kvality směřuje do Mongolska. Na hranici je jediný hraniční přechod, zatím ale otevřený jen pro přechod ruských a mongolských občanů (od roku 2016 se modernizuje a má se stát mezinárodním přechodem, na mongolské straně však silnice pokračuje jen cestou bez pevného povrchu). Letecké spojení je možné jen směrem do Ruska. Letiště v Kyzylu může přijímat jen malá letadla, spojení má 2-3krát týdně s letišti v Novosibirsku, Krasnojarsku a Irkutsku.

[35] Tuto oblast si poté SSSR oficiálně pronajal od Číny na 30 let, v roce 1955 však pronájem ukončil a oblast vrátil Čínské lidové republice.

1960, ostatní stálí členové Rady bezpečnosti OSN zatlačili na Číňany a v roce 1961 se Mongolsko stalo členem OSN a získalo tak plné mezinárodní uznání.

Během několika let zmizely všechny de facto státy formující se v letech 1912-1945. Mandžusko zaniklo s vojenskou porážkou svého patrona a Východní Turkestán alias Xinjiang se bez silného patrona nedokázal nikdy stabilizovat. Rozdílný status Tuvy a Mongolska lze vysvětlit rozhodnutím jejich patrona, který musel reflektovat skutečnost, že Čína získala s koncem války postavení vítězné mocnosti. I proto SSSR vyřešil status Tuvy ještě před koncem války. Poslední de facto stát Tibet, kterému se nepodařilo najít patrona pro potvrzení své nezávislosti (a fakticky ho ani nehledal) byl vojensky zpacifikován komunistickou Čínou roku 1951, protože žádnou podporu zvenčí nezískal. Vítězství komunistů v Číně bylo obrovským úspěchem Sovětského svazu, protože počítal s tím, že osvědčeným hierarchickým modelem vládnutí, kdy formálně nezávislý stát byl řízen přes stranické struktury z Moskvy, aplikuje již osvědčený mongolský a tuvský model i na jiné státy. Jestliže ve východní Evropě se mu to podařilo (s výjimkou Jugoslávie a později i Albánie), v Číně tento model uspěl jen krátce. Mongolsko však sovětským vazalem zůstalo až do rozpadu SSSR.

10 ZÁVĚR

V průběhu druhé poloviny 19. století Rusko zapracovávalo svoji asijskou identitu do své geopolitické kultury a vykazovalo větší aktivitu v Asii. K tomuto vývoji přispěly i neúspěchy ruských snah o rozšíření vlivu v přilehlých oblastech na západě a jihozápadě, což bylo způsobeno obavami evropských mocností, které přistoupily k vyvažování příliš silného východního impéria a účinně blokovaly jeho pronikání na Balkán, a především snahu o ovládnutí Konstantinopole a úžin. Obrat k Asii se projevil především za Mikuláše II., avšak po prohrané rusko-japonské válce Rusko přistupovalo k další expanzívní politice velmi opatrně, protože na východě mu v Japonsku vyrostl podobně silný soupeř jako evropské mocnosti na západě. Ruský tlak na expanzi v Asii neustal ani po nástupu bolševiků. Získal však jiné formy. Původní lehkost ruské expanze asijským směrem se postupně stávala složitou strategickou partií, v níž Rusko/SSSR naráželo jak na zájmy regionálních mocností (Čína a Japonsko), tak na zájmy britské. Rusko muselo volit taktiku a způsoby posilování svého vlivu. Tradičně využívalo místní neshody a nabízelo formu ochrany, přičemž taktika carského Ruska a SSSR se v praxi zásadně nelišily. Lišily se narativy a legenda expanzívní politiky. V případě Mongolska a Tuvy vyústilo ruské taktizování a jemná diplomacie ve vytvoření de facto států loajálních vůči Rusku/SSSR. Cesta k vytvoření těchto historických entit je pozoruhodnou sondou do pozdní fáze ruské expanze i zajímavým pohledem na období přechodu carské a bolševické vlády. Svou podstatou současně ukazují, že podobný model aplikuje Rusko i v období transformace komunistického režimu k republikánskému Rusku. Podpora separatismu Abcházie a

Jižní Osetie od Gruzie, přerostla k právnímu uznání jejich nezávislosti, ale přitom k prakticky identické kontrole a závislosti, v jaké se nacházely Tuva a Mongolsko. Bude zajímavé sledovat, zda se naplní i podobný osud postgruzínských států – Jižní Osetie-Alanie se nachází ve stavu velmi blízkém závěrečnému stádiu Tuvy, zatímco Abcházie má jistou naději kopírovat cestu Mongolska.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. BAJYR-OOL, M. S. (2011): Tri stolpa tuvinskoj gosudarstvennosti. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 3(2-3):37-62.
2. BECKER, S. (2004): *Russia´s Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924.* Routledge: Curzon.
3. BELOFF, M. (1963): *The Foreign Policy of Soviet Russia 1929-1941, Volume I.* London-New York-Toronto: Oxford University Press.
4. BELOV, Je. A. (1998): *Rossija i Mongolija v načale XX v. (1911-1919 gg.)*. Moskva: Institut vostokovedenija RAN.
5. BERĎAJEV, N. (1990): *Suďba Rossii.* Moskva: Sovětskij pisatel´.
6. BIČELDEV, K. A. (2010): 80 let tuvinskoj pismennosti: stanovlenije, razvitije, perspektivy. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 2(4):210-229.
7. BOYD, J. F. (2008): *Race and Strategy: Japanese-Mongolian Relations 1873-1945.* Perth: Murdoch University.
8. CLARKE, M. E. (2004): In the Eye of Power: China and Xinjiang from the Qing Conquest to the „New Great Game" for Central Asia, 1759–2004. Brisbane: Griffith University.
9. ČCHEIDZE, K. A. (1931): Iz oblasti russkoj geopolitiki. Tricatyje gody, kniga VII, s.105-114.
10. DACYŠEN, V. G. (2016): Russkaja samoupravljajuščajasja trudovaja kolonija v Tuvinskoj narodnoj respublike kak unikaľnyj opyt rossijskogo regionalizma. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 8(3):19-33.
11. DANILEVSIJ, N. (2003): *Rossija i Jevropa*. In: Koroljov, K. *Klassika geopolitiki. XIX vek* (s. 275-679). Moskva: Izdateľstvo AST.
12. DE MEAUX, L. (2010): *La Russie et la tentation de l'Orient.* Librairie Arthème Fayard.
13. *Diplomatičeskij slovar´* (1986): Moskva: Gosudarstvennoe izdateľstvo političeskoj literatury.
14. DONGAK, V. S. (2010): Problemy istorii i sovremennoj situacii tuvinsko-mongoľskich otnošenij. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 2(1):188-205.
15. DORŽU, Z. Ju. – ONDAR, Je. M. (2014): K istorii obrazovanija Velikogo churala Tuvinskoj narodnoj respubliki. In: *Vestnik Krasnojarskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta*, 13(1):192-196.

16. DOSTOJEVSKIJ, F. M. (1896): *Geok-Tepe. Što takoje Asia dlja nas.* In: Dostojevskij, F. M.: *Polnoje sobranije sočiněnij* (s. 513-523). Sankt Petersburg: Knigoizdatěľskoje Tovariščestvo Prosvěščenije.
17. ETKIND, A. (2011): *Internal Colonization, Russia´s imperial experience.* Cambridge: Cambridge University Press.
18. FAIRBANK, J. K. (1998): *Dějiny Číny.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
19. CHERTEK, L. K. (2016): Tuvinsko-mongoľskije svjazi i otnošenija v period Tuvinskoj narodnoj republiky. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 8(3):65-81.
20. CHURANOVA, M. M.-B. (2009): Tuva i SSSR: proces političeskoj integracii. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 1(3):139-163.
21. JAKUNIN, V. I. – ZELENEV, Je. I. – ZELENEVA, I. V. (2008): *Rossijskaja škola geopolitiki.* Sankt Petersburg: Izdateľstvo Sankt-Petěrsburskogo Universitěta.
22. KAUSOVÁ, G. (1998): *Kateřina Veliká.* Praha: Ikar.
23. KENEZ, P. (2006): *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End.* Second Edition. New York: Cambridge University Press.
24. KHODARKOVSKY, M. (2002): *Russia´s steppe frontier, The making of a colonial Empire, 1500-1800.* Bloomington: Indiana University Press.
25. KOLOSOV, V. A. (2000): *Geopolitičeskoje položenije Rossii - predstavlenija i realnosť.* Moskva: Art-Kurjer.
26. KOLOSOV, V. A. – MIRONENKO, N. S. (2001): *Geopolitika i političeskaja geografia.* Moskva: Aspekt-Press.
27. KURAS, L. V. (2015): Mongolija v sostave imperii Cin v načale XX v. In: *Vlasť* 23(12):143-148.
28. KUROPATKIN, A. N. (1913): *Russko-kitajskij vopros.* Sankt Petěrburg: SPG.
29. KUZMIN, S. Ľ. (2016): Buddizm i gosudarstvennosť Mongolii v načale XX v.: transformacija otnošenij religii i gosudarstva v processe stanovlenija nezavisimosti. Moskva: Institut vostokovedenija RAN.
30. LAMANSKIJ, V. I. (2010): Geopolitika Panslavizma. Moskva: Institut russkoj civilizacii.
31. LAMAŽAA, Č. K. (2011): *Tuva meždu prošlym i buduščim.* Sankt Peterburg: Aletejja.
32. LAMIN, V. A. /ed./ (2007): *Istorija Tuvy, tom II.* Novosibirsk: Nauka.
33. LARUELLE, M. (2005): *Mythe aryen et rêve impérial dans la Russie du XIXe siècle.* Paris: CNRS Éditions.
34. LEONŤJEV, K. N. (2010): *O nacionalisme političeskom i kulturnom.* In: Leonťjev, K. N.: *Slavjanstvo i grajaduščije suďby Rossii* (s. 969-1086). Moskva: Institut russkoj civilizacii.

35. LIGHT, M. (1988): *The Soviet Theory of International Relations.* Brighton: Wheatsheaf Books.
36. LJUBAVSKIJ, M. K. (1908): *Istoričeskaja geografija Rossii v svjazi s kolonizaciej.* Moskva: Kniga po trebovaniju (reprint 2013).
37. Masaryk, T. G. (1921): *Rusko a Evropa II.* Praha: Jan Laichter.
38. MOLLEROV, N. M. (2005): *Istorija sovětsko-tuvinskich otnošenij (1917-1944)*. Moskva: Izdatěľstvo Moskovskogo gumanitarnogo universitěta.
39. MOLLEROV, N. M. (2014): Protektorat Rossii nad Tuvoj v 1914-1924 gg. (istoriko-pravovoj apekt). In: *Novyje issledovanija Tuvy* 6(3):47-57.
40. MOLLEROV, N. M. – MART-OOL, V. D. (2013): *Urjanchajskij vopros v političeskoj istorii Rossii: vozniknovenie i dolgovremennaja aktualnosť*. Kyzyl: Tuvinskij institut gumanitarnych issledovanij.
41. NEUMANN, I. B. (1996): *Russia and the Idea of Europe.* New York: Routlege.
42. NIVAT, G. (1993): *Russie-Europe. La fin du schisme; études littéraires et politiques.* Lausanne: L´age d´homme.
43. NOHLEN, D. – GROTZ, F. – HARTMANN, Ch. (2001): *Elections in Asia and the Pacific: A Data Handbook, Volume II.* London-New York: Oxford University Press.
44. OLECH, L. G. (2001): *Istorija Sibiri.* Moskva: INFRA-M.
45. ONDAR, Je. M. (2016): Istoričeskie osobennosti formirovania tuvinskoj gosudarstvennosti. In: *Vestnik Udmurtskogo universiteta – serija Istorija i filologija* 26(1):137-143
46. OPOLEV, V. (1998): *Istorija sovetsko-kitajskich otnošenij* [online]. In: Tank.uw.ru [citováno 20.02.2017]. Dostupné na internetu: <http://tank.uw.ru/books/opolev/>.
47. OTROŠENKO, I. V. (2015): Jazykovaja politika i kuľturnoje stroitěľstvo v Tuvinskoj narodnoj respublike. In: *Novyje issledovanija Tuvy* (7):2-16-32
48. PANCOV, A. V. (2001): *Tajnaja istorija sovetsko-kitajskich otnošenij*. Moskva: ID „Muravej-Gajd".
49. PATLAJ, D. B. (2007): Cusimskij incident 1861 g. Političeskie pričiny i posledstvija. In: *Vostočnyj archiv* 8(2):16-19.
50. PIROŽNIK, I. I. (2008): *Geopolitika v sovremennom mire.* Minsk: Terrasystem.
51. PLOTNIKOV, A. Ju. (2007): *Russkaja dalněvostočnaja granica.* Moskva: KomKniga.
52. PROCHOROV, A. (1975): *K voprosu o sovetsko-kitajskoj granice.* Moskva: Izdateľstvo Meždunarodnye otnošenija.

53. RADCHENKO, S. (2015): *The Truth About Mongolia's Independence 70 Years Ago. A referendum in Mongolia seventy years ago sheds light on the country's path since* [online]. In: The Diplomat [citováno 17.02.2017]. Dostupné na internetu: <http://thediplomat.com/2015/10/the-truth-about-mongolias-independence-70-years-ago/>.
54. REIMAN, M. a kol. (2013): *Zrod velmoci: Dejiny Soveťského svazu 1917-1945.* Praha: Carolinum
55. REZANOF, C. (2014): *Le Komintern.* Paris: Edition du Trident.
56. RIDDELL, J. (2014): The Comintern in 1922, The Periphery Pushes Back. In: *Historical Materialism,* 22(3-4):52-103.
57. *Rossija i Tibet* (2005): In: Sbornik russkich archivnych dokumentov 1900-1914. Moskva: Izdadeľstvo Vostočnaja literatura RAN.
58. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, D. (2014): Paul's Great Game: Russia's Plan to Invade British India. *Central Asian Survey*, 33(2):143-152.
59. SOLOVJOV, V. S. (2011). *Tri razgovora o vojně, progresse i konce vsemirnoj istorii.* Moskva: Astrel´.
60. Srba, O. – Schwarz, M. (2015): *Dějiny Mongolska.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
61. ŠMATOV, V. G. (2016): Siňczjan v sisteme meroprijatij Sovetskogo Sojuza po okazaniju ekonomičeskoj i voenno-techničeskoj pomošči Kitaju v period japonskoj agressii 1931-1943 gg. Barnaul: Barnauľskij juridičeskij institut.
62. ŠVANKMAJER, M. (1999): Petr I. Zrození impéria. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
63. TANG, P. S. H. (1959): *Russian and Soviet Policy in Manchuria and Outer Mongolia. 1911–1931*. Durham, NC: Duke University Press.
64. TOLSTOJ, L. N. (1905): *Koněc věka* [online]. In: Tolstoj-lit.ru [citováno 25.01.2017]. Dostupné na internetu: <http://tolstoy-lit.ru/tolstoy/publicistika/konec-veka.htm>.
65. TROTSKY, L. (1926): *Europe and America* [online]. In: Marxist.org [citováno 17.03.2017]. Dostupné na internetu: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/02/europe2.htm>.
66. TRUBECKOJ, N. S. (1991): *Europe and the Mankind.* In: Trubeckoj N. S.*: The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia´s Identity.* Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
67. VASILJENKO, I. A. (2015): *Geopolitika sovremennogo mira.* Moskva: Jurajt.
68. VASILJENKO, V. A. (2013): Tannu-Urjanchajskij kraj v 1911-1912 gg.: rožděnije trechstoronnego soperničestva. In: *Novyje issledovanija Tuvy* (5)3:47-68.
69. ZUBOV, A. /ed./ (2014): *Dějiny Ruska 20. století - díl I.* Praha: Agro.

70. ŽAGABPA, C. W. D. (2000): *Dějiny Tibetu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2000.
71. ŽUGDER, Č. (1974): *Razvitie obščestvenno-političeskoj mysli v Mongolii (XIX i načalo XX v.)*. Moskva: IF AN SSSR.

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY / JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava
2017, Volume XV., Issue 3, Pages 252 – 272
ISSN 1336-1562 (print), ISSN 1339-2751 (online)
Submitted: 4. 3. 2017 | Accepted: 23. 8. 2017 | Published 15. 9. 2017

VPLYV SÚČASNÝCH KRÍZ V EURÓPE NA HODNOTU EURÓPSKEHO OBČIANSTVA

IMPACT OF THE CURRENT EUROPEAN CRISES ON THE EUROPEAN CITIZENSHIP VALUE

Anna Mravcová[1]

Európske občianstvo, ako supranacionálna forma občianstva, v sebe zahŕňa mnoho nadrámcových práv a z nich plynúcich výhod, ktoré prináležia občanom členských krajín EÚ. Je to teda inštitút, ktorý od svojho zakotvenia v Zmluve o Európskej únii prispieva k pozitívnemu vzťahu ľudí voči európskemu zoskupeniu. Avšak Európa v posledných rokoch prechádza z jednej krízy do druhej a dôvera občanov v Úniu pomaly klesá. Výsledkom je, že občania jednej z jej najsilnejších krajín sa rozhodli ju opustiť. Cieľom tohto článku je preto analyzovať význam európskeho občianstva pre európskych občanov v kontexte súčasných kríz. Článok má informatívny charakter a na základe analýzy posledných prieskumov Eurobarometra skúma, porovnáva a vyhodnocuje, aký dopad na hodnotu európskeho občianstva má migračná kríza a úspešné referendum Spojeného kráľovstva o vystúpení z Únie.[2]
Kľúčové slová: európske občianstvo, Európska únia, migračná kríza, referendum o vystúpení Spojeného kráľovstva z EÚ, európska jednota, Eurobarometer

European citizenship as a supranational form of citizenship entails many outreach rights and benefits which belong to citizens of the EU member states. Therefore, it is an institute which contributes to the positive relationship of people to the European grouping from its very adoption in the Treaty on European Union. However, Europe has been passing from one crisis to another in recent years and confidence in the EU has been decreasing slowly. The result is that citizens of one of its most powerful countries have

[1] PhDr. Anna Mravcová, PhD., Katedra spoločenských vied, Fakulta ekonomiky a manažmentu, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, Tr. A. Hlinku 2, 949 76 Nitra, Slovenská Republika, e-mail: mravcova.anna@uniag.sk.
[2] Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu 03-GA SPU-16 „Podpora implementácie výchovy ku globálnemu občianstvu v rámci systému globálneho vzdelávania na FEM SPU v Nitre“.

decided to leave the Union. The aim of this article is therefore to analyze the importance of European citizenship for European citizens in the context of current crises. The paper is informative and based on the analyses of recent Eurobarometers it examines, compares and evaluates what impact has the migration crisis and successful referendum on United Kingdom's withdrawal from the Union on the perception of the European citizenship value.
Key words: European citizenship, European Union, migration crisis, referendum on United Kingdom's withdrawal from the European Union, European unity, Eurobarometer
JEL: F150, F220, F550

1 ÚVOD

Postupne, s rozvojom sveta a prehlbujúcou sa previazanosťou jednotlivých krajín, sa na európskom kontinente po takmer pol storočí spolupráce, sformovalo európske občianstvo ako nadnárodná forma občianskeho inštitútu. Od svojho vzniku prešlo viacerými úpravami. Dnes týmto inštitútom ponúka Únia svojim občanom mnoho nadrámcových práv, ktoré prispievajú k naviazanosti a spätosti občanov EÚ s týmto zoskupením.

Európske spoločenstvo sa formovalo dlho a pomaly, aby sa dostalo do stabilnej pozície akceptovanej a prijímanej väčšinou zainteresovaných osôb a inštitúcií. V roku 2008 ale zasiahla svet hospodárska kríza, ktorá sa vo väčšej či menšej miere dotkla aj krajín Únie. Problémy, do ktorých sa krajiny dostali a prichádzajúce nepopulárne riešenia sa nevyhnutne začali odrážať aj na bežných občanoch členských štátov a sympatie voči tomuto spoločenstvu začali mierne klesať. Európska únia však nestačila vyriešiť tieto problémy a prišla nová kríza. Tá naplno prepukla v roku 2015, no ani dodnes sa ju ešte nepodarilo dostať úplne pod kontrolu. Migračná kríza aj po dvoch rokoch v ľuďoch stále vyvoláva rôznorodé nálady, ktoré vplývajú často aj na ich vzťah k Únii. Tieto problémy a neschopnosť politických vodcov Únie efektívne ich riešiť, postupne primäli jednu z najsilnejších krajín EÚ podstúpiť krok, ku ktorému sa ešte žiadna iná členská krajina nepodujala – vyhlásiť referendum o vystúpení z Únie, všeobecne známe pod názvom brexit. Po jeho úspešných výsledkoch tak musela Únia zahájiť rokovania vedúce k vystúpeniu Británie z Únie, ktorých skutočný dopad dnes ešte nik nepozná.

Hlavným cieľom predkladaného článku je preto analyzovať význam európskeho občianstva pre jeho nositeľov v kontexte súčasných kríz. Článok na základe teoretickej analýzy a následnej analýzy údajov posledných európskych prieskumov skúma, porovnáva a vyhodnocuje, aký dopad na hodnotu európskeho občianstva má migračná kríza a zahájený proces vystúpenia Veľkej Británie z Únie, respektíve či sa v dôsledku kríz jeho hodnota pre euroobčanov znížila. Nosnou časťou celého článku je práve analýza údajov posledných prieskumov Eurobarometra. Získané údaje nám umožnia vyhodnotiť vzťah občanov k EÚ a euroobčianstvu z obdobia

krátko pred vypuknutím migračnej krízy, kedy už boli vzťahy v EÚ ovplyvnené problémami v eurozóne. Následne bude možné porovnať tieto výsledky s meniacimi sa pocitmi občanov európskych krajín s obdobím po vypuknutí migračnej krízy ako aj v jej priebehu, čo viedlo k vyhláseniu britského referenda o vystúpení z Únie. Posledným skúmaným je obdobie po prekvapivých výsledkoch tohto referenda a začiatku procesu dezintegrácie, ktorému Únia po prvýkrát od svojho vzniku čelí. Všetky tieto údaje nám umožnia analyzovať, komparovať a vyhodnotiť meniaci sa postoj občanov k euroobčianstvu. Zároveň budeme môcť posúdiť súčasnú hodnotu euroobčianstva pre jeho nositeľov a zistiť či mali dôsledky kríz na túto hodnotu negatívny dopad.

Pre napĺňanie stanoveného cieľa budeme v druhej časti tejto práce pracovať predovšetkým s primárnymi zdrojmi tvoriacimi texty jednotlivých zmlúv Európskej únie, kde stručne načrtneme zakotvenie a formovanie súčasného obsahu európskeho občianstva, ako aj so sekundárnymi zdrojmi, v snahe priblížiť jeho význam a hodnotu, ktorú má pre svojich občanov. V tretej časti stručne predstavíme podstatu dvoch posledných kríz v Európe, ktoré by mohli významne ovplyvniť postoj občanov EÚ k euroobčianskemu inštitútu. V štvrtej, nosnej časti budeme pracovať výhradne s oficiálnymi správami prieskumov Eurobarometra. Získané údaje nám následne poslúžia pre analýzu, komparáciu a vyhodnocovanie nami skúmanej problematiky.

2 PROCES FORMOVANIA HODNOTY EURÓPSKEHO OBČIANSTVA

Cesta k vytvoreniu tohto nadnárodného inštitútu bola zdĺhavá. Hoci procesy európskej integrácie reálne začali v druhej polovici 20. storočia, trvalo relatívne dlhé časové obdobie, kým sa spoločenstvo európskych štátov dostalo do fázy vytvárania novej, vyššej formy integrácie. Významnú zmenu v tomto kontexte priniesla až Zmluva o Európskej únii, ktorá vstúpila do platnosti v roku 1993. Touto zmluvou členské krajiny vyjadrili svoj cieľ prekročiť rámec hospodárskeho spoločenstva a vytvoriť tzv. politickú úniu. Zmluva priniesla mnoho podstatných zmien. Jednou z najvýznamnejších ale bolo prvé formálne zakotvenie inštitútu európskeho občianstva, ktoré dalo Európskemu spoločenstvu nové zameranie smerom k občanom členských štátov, ktorým tak poskytuje široký priestor pre formovanie a nadobúdanie novej formy jednoty a spoločnej identity.

Samotný pojem občianstvo vo všeobecnosti charakterizujeme ako právny a politický status, pomocou ktorého občan ako jednotlivec získava určité práva a povinnosti. Štátne občianstvo je tak relatívne trvalým právnym zväzkom fyzickej osoby a štátu. Avšak európske občianstvo, ako nadnárodný inštitút, poskytuje svojim držiteľom popri národnej príslušnosti aj príslušnosť k nadnárodnému regionálnemu celku, ktorým je Európska únia. Zakotvením európskeho občianstva tak každý občan

členského štátu EÚ nadobúda zároveň občianstvo EÚ a s ním všetky výhody viažuce sa k tomuto inštitútu.

Môžeme tak súhlasiť s tvrdením, že právnym zakotvením európskeho občianstva Zmluva o Európskej únii „iniciovala novú etapu v procese postupného utvárania spojenectva medzi jednotlivými národmi Európy, v ktorom sa prijímajú rozhodnutia čo najbližšie k občanovi" (Lipková 2006, s. 335). Jedným z primárnych cieľov tejto formy zoskupenia sa tak podľa Nováčkovej stáva snaha poskytovať svojim občanom v priestore slobody, bezpečnosti a práva vysokú úroveň ochrany (Nováčková 2004), ako aj dbať o ich bezpečnosť a budovať v ľuďoch pocit spolupatričnosti s európskym nadnárodným celkom pri stratégii budovania a prehlbovania jednotnej Európy. Preto Zmluva o EÚ vo svojom ôsmom článku uvádza, že „občanom Únie je každá osoba, ktorá má príslušnosť členského štátu. Občianstvo Únie dopĺňa štátnu príslušnosť členského štátu, no nenahrádza ju. Občania Únie požívajú práva poskytované touto zmluvou a vzťahujú sa na nich povinnosti, ktoré im táto zmluva ukladá" (Council of the European Communities 1992, s. 15).

Občianstvo Únie je jasne podmienené národným občianstvom. Jeho existencia bez toho, aby daná osoba bola zároveň občanom niektorého členského štátu je nemysliteľná a bezpredmetná. Toto občianstvo tak predstavuje akýsi dvojitý vzťah, a to vzťah občana a štátu a zároveň občana a Únie. Preto je tento inštitút veľmi významným krokom smerom k formovaniu spoločnej európskej identity. Po Zmluve o EÚ však boli Úniou prijaté ďalšie zmluvy, ktoré neobišli ani euroobčianstvo a v rôznej miere ho rozvíjali, až sa sformovalo do podoby v akej ho poznáme dnes.

Prvé doplnenie priniesla *Amsterdamská zmluva* s platnosťou od roku 1999, ktorá najmä upresnila samotnú definíciu euroobčianstva, a teda že občianstvo Únie dopĺňa, no nenahrádza národné občianstvo. Taktiež špecifikovala jeho previazanosť s národným občianstvom ako aj spôsob jeho nadobudnutia. Zmluva tiež rozšírila jedno zo základných práv plynúcich z euroobčianstva, a to právo občana Únie obrátiť sa s príslušným problémom na orgány EÚ v ktoromkoľvek z oficiálnych jazykov Únie, pričom má zároveň právo na odpoveď v tom istom jazyku (European Communities 1997).

Ďalšou bola *Zmluva z Nice* s platnosťou od roku 2003. V rámci jej prijatia došlo aj k prijatiu nového dokumentu *Charta základných práv Európskej únie*. Charta v sebe integruje všetky základné občianske, politické, ekonomické a sociálne práva, ktoré vychádzajú z Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd a z ústavných tradícií jednotlivých členských krajín. Tento dokument predstavuje významný krok smerom k prehlbovaniu európskej občianskej sféry. Už v Preambule je uvedené, že Únia „do stredobodu svojej činnosti stavia človeka, a to zavedením občianstva Únie a vytvorením priestoru slobody, bezpečnosti a spravodlivosti" (Úradný vestník Európskej únie 2012, preambula). Zároveň je v

Charte celá piata hlava venovaná Občianstvu Únie a všetkým právam, ktoré k nemu prislúchajú (Úradný vestník Európskej únie 2012).

Poslednú úpravu priniesla *Lisabonská zmluva* (celým názvom Lisabonská zmluva, ktorou sa mení Zmluva o Európskej únii a Zmluva o založení Európskeho spoločenstva), ktorá vstúpila do platnosti v roku 2009. Lisabonská zmluva opäť mierne mení slovník v identifikovaní občianstva Únie a uvádza, že euroobčianstvo predstavuje niečo nad rámec národného občianstva (Úradný vestník Európskej únie, 2007). Už preambula tejto zmluvy zdôrazňuje podporu a dôraz na kultúrne, náboženské a humanistické dedičstvo Európy (Úradný vestník Európskej únie, 2007), aby sa u ľudí posilnil pocit príslušnosti k Únii, otvoril im nové možnosti realizácie a pomáhal budovať silné európske povedomie. Zmluva zavádza v oblasti občianstva aj európsku občiansku iniciatívu a zároveň sa jej prijatím stáva Charta základných práv EÚ právne záväznou pre všetky členské štáty, čím sa stáva neoddeliteľnou súčasťou primárneho práva EÚ.

Práva plynúce z európskeho občianstva

Od zakotvenia európskeho občianstva sa práva, ktoré svojim nositeľom prináša, postupne sformovali do nasledujúcej podoby:

- **Právo slobodného pohybu a pobytu na území členských štátov EÚ** – zahŕňa v sebe aj právo pracovať v ktorejkoľvek členskej krajine ako aj ochranu pred diskrimináciou na báze národnej príslušnosti. Predstavuje tak najväčší prínos celého európskeho občianstva. Toto právo zrovnoprávňuje všetkých európskych občanov v každej členskej krajine a poskytuje ľuďom široké možnosti uplatnenia. Voľný pohyb patril od počiatkov európskej integrácie k podstatným prvkom prehlbovania vzťahov medzi členskými krajinami a ich občanmi.
- **Právo voliť a byť volený vo voľbách do Európskeho parlamentu** – ide o právo európskych občanov voliť do spoločného európskeho orgánu (aj kandidovať), a to v ktoromkoľvek členskom štáte EÚ.
- **Právo voliť do orgánov miestnej samosprávy** – toto právo nie je obmedzené národným občianstvom. Všetci občania členských krajín EÚ majú právo voliť orgány miestnej samosprávy v ktoromkoľvek členskom štáte, v ktorom majú trvalý pobyt, hoci nie je ich domovským štátom.
- **Právo na prístup k dokumentom inštitúcií EÚ** – každý občan EÚ má garantovaný voľný prístup ku všetkým dokumentom, ktoré sú vydané európskymi inštitúciami.
- **Právo obrátiť sa s petíciou** na Európsky parlament alebo Európskeho ombudsmana – podobne ako majú právo obrátiť sa na národné orgány tohto typu.

- **Právo kontaktovať európske inštitúcie v ktoromkoľvek z oficiálnych jazykov EÚ** a dostať odpoveď v tom istom jazyku – EÚ má v súčasnosti 24 oficiálnych úradných jazykov, čo občanom EÚ výrazne uľahčuje možnosti komunikácie.
- **Právo na konzulárnu ochranu** diplomatickými alebo konzulárnymi úradmi ktoréhokoľvek členského štátu v tretích krajinách, v ktorých domovský štát nemá zastúpenie (Úradný vestník Európskej únie 2012) – čo opäť významne napomáha občanom EÚ a zároveň pôsobí integrujúco.

Jednotlivé práva plynúce z európskeho občianstva sú samozrejme oveľa širšie a ich uplatňovanie má ďalekosiahle dôsledky. Občania členských krajín takto nielen nadobúdajú nové právne postavenie, ale aj cenné výhody, ktoré majú pomôcť formovať lepší a bližší ich vzťah s EÚ a priblížiť občanov čo najviac k tomuto zoskupeniu, ktorého neoddeliteľnou súčasťou sa stali.

Európska komisia v členských štátoch monitoruje implementáciu a aplikáciu práv plynúcich z európskeho občianstva a informuje o nich európskych občanov. V rámci týchto aktivít vytvorila mnoho programov (napr. program „Základné práva a občianstvo 2007-2013“, ktorý prispel k rozvoju aktivít zameraných na propagáciu informácií a iniciatív k občianskej výchove pre zvýšenie účasti na voľbách) či projektov (zameraných napríklad na aktívnu účasť na demokratickom živote Únie), rôzne verejné poradenstvá (v rokoch 2010, 2012, 2015), ktoré viedli k vytvoreniu oficiálnych správ o európskom občianstve (identifikujúcich hlavné prekážky, ktorým čelia občania pri realizácii svojich práv v rámci európskeho občianstva a navrhujúcich opatrenia na ich eliminovanie) či príručiek (napr. z roku 2014: „Did you know? 10 EU rights at a glance“), ktoré euroobčianstvo medzi jeho nositeľmi podporujú a popularizujú. Komisia zároveň vyhlásila rok 2013 za Európsky rok občanov v snahe zvýšiť povedomie medzi občanmi o ich práve voľného pohybu a pobytu v rámci EÚ a o širokom rozsahu ich práv v cezhraničnom kontexte (European Commission 2015a). Tento rok so sebou priniesol mnoho významných iniciatív, ktoré inštitút propagovali a podporovali medzi širokou občianskou verejnosťou.

Každý občiansky zväzok so sebou prináša nielen práva, ale aj povinnosti. Tie sú ale v prípade európskeho občianstva minimálne. Medzi hlavné povinnosti občanov EÚ tak patrí najmä povinnosť rešpektovať jednotlivé národné právne úpravy, normy európskeho práva, ustanovenia medzinárodnoprávnych dokumentov a tiež napríklad pokiaľ je v krajine pobytu povinná účasť na voľbách, voliči z EÚ zapísaní do zoznamu voličov v danej krajine majú povinnosť ísť voliť (neexistuje však napríklad žiadna osobitná povinnosť platenia daní, vojenská služba a pod). Z uvedeného vyplýva, že európske občianstvo prináša svojim nositeľom primárne pozitíva, čím jeho hodnota v životoch občanov rastie alebo je tu aspoň predpoklad, že by mala rásť.

3 EURÓPSKE OBČIANSTVO V KONTEXTE SÚČASNÝCH KRÍZ

Na základe vyššie uvedeného môžeme konštatovať, že zavedenie európskeho občianstva predstavuje významný faktor v procese zjednocovania európskych občanov ako aj jednotlivých členských krajín EÚ. Zároveň je veľkým prínosom pri vytváraní spoločnej európskej identity. Tento inštitút sa od svojho zavedenia v Zmluve o EÚ rozvíjal a naberal na význame, a to nielen oficiálne v inštitúciách EÚ a jej dokumentoch, ale taktiež v životoch jednotlivých občanov.

Avšak v posledných rokoch Únia prechádza z jednej krízy do druhej, čo môže prispievať k tomu, že EÚ sa svojim občanom vzďaľuje, resp. stráca ich sympatie skôr, ako si ich stihla plne získať. To všetko sa odráža aj na hodnote samotného euroobčianstva u jeho nositeľov. Problémy začali postupne po vypuknutí hospodárskej krízy v roku 2008, ktorá v rôznej miere ovplyvnila ekonomické systémy európskych krajín. Kríza sa prejavila najmä na fungovaní eurozóny, v rámci ktorej museli byť väčšinou členských krajín poskytované finančné balíky na pomoc zadlženým členom, najmä však Grécku. To ale začalo mierne uberať na popularite Únie u jej občanov pre neefektívne riešenie tejto problematiky na úkor ostatných krajín a ich obyvateľov. Ani v Grécku popularita Únie nerástla. Prísne podmienky na zlepšenie stavu mali negatívny dopad na život bežných gréckych občanov, čo sa odrážalo na ich postoji k Únii a eurozóne.

Kríza eurozóny mierne naštrbila európsku jednotu a pozitívny náhľad euroobčanov na ňu. Avšak skutočný problém pre európsku jednotu nastal až s príchodom novej krízy s ďalekosiahlejšími dôsledkami a oveľa väčším vplyvom a dopadom na občanov Únie. Tou je migračná kríza, ktorá v Európe prepukla začiatkom leta 2015. Do Európy prichádzali imigranti, individuálne či v skupinách, v podstate počas celej histórie. No extrémna situácia nastala práve v uvedenom roku, kedy do Európy prišlo viac ako milión migrantov, čo odštartovalo najväčšiu migračnú krízu, ktorú sa ani po dvoch rokoch nepodarilo úplne dostať pod kontrolu. Pod nekontrolovateľný príval migrantov sa podpísalo aj gesto nemeckej kancelárky Merkelovej, ktorá v podstate migrantov do Európy pozvala. Obrovské množstvo prisťahovalcov, veľké straty na životoch u tých, ktorým sa nepodarilo dostať sa do cieľovej krajiny, ťažké podmienky v azylových táboroch, vypäté situácie, to a mnoho iného rezonuje v pozadí tejto krízy. Nezvládnuteľné vlny migrantov, ktorí navyše prichádzali zo značne odlišných kultúr, s inými základnými hodnotami než tými, s ktorými sa identifikuje Európa, nevyhnutne viedli k rastúcemu napätiu a tiež častým útokom tak zo strany migrantov ako aj zo strany domáceho obyvateľstva. Kríza a problémy z nej plynúce začali rozdeľovať európskych občanov na proti sebe stojace tábory. Na tých, ktorí s utečencami súcitia a prevláda u nich rešpekt k ľudskému životu a hodnota humanizmu. Na druhej strane sú tí, u ktorých prevláda patriotizmus a šovinizmus a proti prichádzajúcej inakosti sa vyhraňujú. Opäť dochádza k naštrbeniu

európskej jednoty. Stále viac ľudí vidí v masovej imigrácii osôb rozdielnych hodnôt hrozbu pre Európu, a to aj v dôsledku stále častejších teroristických útokov, ktoré boli do vypuknutia tejto krízy pre európsky kontinent zriedkavosťou. Počiatky krízy tak v ľuďoch mohli vyvolávať prevažne negatívne pocity a nálady voči neefektívnemu postupu zo strany európskych lídrov. Strácali dôveru a mali obavy. Lídri EÚ sa dlhodobo nevedeli dohodnúť na racionálnom a efektívnom riešení a schengenský priestor ako aj jednota Únie začali byť ohrozené.

S migračnou krízou je nevyhnutne prepojená aj posledná a zároveň po migrácii zrejme najzásadnejšia kríza, ktorá Úniu doposiaľ zasiahla. Neefektívny prístup európskych lídrov k riešeniu otázky migračnej krízy sa odrazil predovšetkým na občanoch krajín, ktoré boli pod najväčším tlakom migračných vĺn. Jednou z nich bola práve Veľká Británia, ktorej časť politického spektra zneužila silnejúce negatívne nálady občanov voči Únii, ktorá ich problém efektívne neriešila. To viedlo k naplneniu hrozieb o vyhlásení referenda o vystúpení z Únie. Avšak skutočný problém nastal až po zrealizovaní tohto referenda a jeho nečakanom úspešnom výsledku. Veľká Británia je jednou z najsilnejších ekonomík EÚ, ktorej sociálny a ekonomický systém nezahŕňa len migrantov z tretích krajín, avšak aj státisíce európskych občanov. Británia je jednou z najobľúbenejších destinácií pre život občanov krajín EÚ, ktorí tam doposiaľ požívali práva plynúce z euroobčianstva. O to tvrdší bude dopad tohto referenda pre Úniu a jej občanov, ale aj pre samotných Britov, ktorí status európskeho občana v budúcej EÚ-27 stratia. To všetko opäť výrazne oslabuje európsku jednotu a ohrozuje hodnotu európskeho občianstva u jeho nositeľov, ako aj v kontexte celej teórie európskej integrácie, ktorá takto začína po prvýkrát aj proces dezintegrácie.

4 Analýza prieskumov Eurobarometra a skúmanie hodnoty európskeho občianstva

Európska únia sa dôsledne a pravidelne zameriava v rámci svojich prieskumov na európske občianstvo a jeho hodnotu v živote európskych občanov. V nasledujúcej časti preto upriamime pozornosť na meniace sa výsledky jednotlivých prieskumov u európskych občanov, a to najmä v kontexte dvoch posledných kríz, a teda po vypuknutí migračnej krízy, ktorá viedla k vyhláseniu a po úspešnom referende o vystúpení Spojeného kráľovstva z EÚ. Cez analýzu údajov celkovo šiestich prieskumov budeme sledovať, ako sa hodnota a pozícia euroobčianstva u svojich nositeľov v jednotlivých obdobiach menila, respektíve či sa v dôsledku kríz jeho hodnota znížila.

Najskôr sa zameriame na analýzu štyroch posledných prieskumov štandardného Eurobarometra, realizovaných vo všetkých 28 členských krajinách, v piatich kandidátskych krajinách a v tureckej cyperskej komunite, ktorá nie je pod vládou Cyperskej republiky. Prvý analyzovaný prieskum je z jari 2015, teda z obdobia

tesne pred vypuknutím migračnej krízy. Tento prieskum nám umožní pozorovať a komparovať prípadné rozdiely, ktoré sa u euroobčanov v ich náhľade na európske občianstvo a fungovanie EÚ mohli začať objavovať v ďalších prieskumoch v dôsledku prepuknutia migračnej krízy a následne aj v dôsledku úspešného referenda o vystúpení Spojeného kráľovstva z Únie. Druhý prieskum je z jesene 2015, teda krátko po vypuknutí krízy, ďalej z jari 2016. V tomto období sa migračná kríza mierne ustálila, no negatívne nálady stále stúpali, a to viedlo k vyhláseniu spomínaného referenda. Posledný analyzovaný (ako aj zatiaľ posledný dostupný) prieskum je z jesene 2016, teda z obdobia po prekvapivých výsledkoch referenda a príprave EÚ na odchod Británie. V tejto časti budeme tiež analyzovať prieskum flash Eurobarometra z jesene 2015, realizovaný v členských krajinách EÚ a zameraný výhradne na európske občianstvo. Posledným analyzovaným prieskumom bude špeciálny Eurobarometer z jesene 2016, ktorý sa zameriava na zisťovanie mienky občanov EÚ o budúcnosti Únie, čo nám umožní doplniť výsledky posledného štandardného prieskumu a získať celistvejší pohľad na súčasný vzťah občanov EÚ k Únii a predovšetkým k samotnému občianstvu EÚ.

Analýza prieskumov a vyhodnotenie výsledkov budú zamerané primárne na porovnanie vzťahu európskych občanov k občianstvu Únie vplyvom migračnej krízy a úspešného referenda o vystúpení Spojeného kráľovstva z EÚ.

Tab. 1: Výsledky Štandardných Eurobarometrov 83 – 86

Skúmaná otázka	***Percento odpovedí za dané obdobie***			
	E 83	**E 84**	**E 85**	**E 86**
Respondenti vnímajúci EÚ pozitívne	41	37	34	35
Respondenti, ktorí dôverujú európskym inštitúciám	40	32	33	36
Respondenti, ktorí majú pocit, že ich hlas nemá v EÚ váhu	50	54	55	54
Respondenti, ktorí vnímajú budúcnosti EÚ pozitívne	58	53	50	50
Respondenti, ktorí si myslia, že najväčším problémom EÚ je: - imigrácia - terorizmus	 38 17	 58 25	 48 39	 45 32
Respondenti, ktorí vnímajú pozitívne: - imigráciu z členských krajín - imigráciu z tretích krajín	 51 34	 55 34	 58 34	 61 37
Respondenti, ktorí žiadajú efektívny postup proti nelegálnej migrácii	-	89	-	-
Respondenti, ktorí sa cítia byť	67	64	66	67

európskymi občanmi				
Respondenti, ktorí sa cítia primárne prepojení: - so svojou krajinou - s EÚ - s Európou	 - - -	 92 49 59	 - - -	 92 51 61
Respondenti, ktorí sa identifikujú: - primárne so svojou národnosťou - primárne ako Európania - iba ako Európania	 52 6 2	 51 5 1	 51 6 2	 53 6 2
Faktory najviac tvoriace pocit náležitosti ku európskej komunite: - kultúra - história - ekonomika - hodnoty - šport - geografia - právny štát	 27 - 22 19 19 18 18	 28 24 21 21 22 20 17	 - - - - - - -	 26 23 21 22 16 19 18
Respondenti, ktorí poznajú svoje práva plynúce z euroobčianstva	-	49	52	50
Respondenti, ktorí chcú vedieť viac o právach plynúcich z euroobčianstva	69	65	65	65
Najpozitívnejšie výsledky EÚ: - sloboda voľného pohybu - mier medzi členskými krajinami - euro - Erasmus mobility	 57 55 23 21	 55 56 25 22	 56 55 25 23	 56 56 23 24
Respondenti, ktorí si myslia, že členské štáty si sú blízke v kontexte spoločných hodnôt	51	50	-	51
Najvýznamnejšie hodnoty v EÚ: - mier - ľudské práva - rešpekt k ľudskému životu	 45 40 35	 45 40 36	 - - -	 46 43 37
Hodnoty, ktoré najviac vystihujú EÚ považujú: - mier - ľudské práva - demokracia - osobná sloboda - solidarita	 36 36 31 19 15	 37 37 31 18 16	 - - - - -	 39 34 31 15 17
Respondenti vnímajúci imigrantov ako prínos pre svoju krajinu	46	41	40	44
Respondenti, ktorí by chceli využiť právo občianskej iniciatívy	27	-	-	26
Respondenti, ktorí si myslia, že ich krajina má pomáhať utečencom	-	65	63	66
Respondenti, ktorí si myslia, že veci	-	-	50	-

v EÚ sa uberajú zlým smerom				
Respondenti podporujúci spoločnú politiku obrany a bezpečnosti	-	-	-	75
Respondenti, ktorí hodnotia Rímske zmluvy pozitívne	-	-	-	69

Prameň: Vlastné spracovanie podľa oficiálnych výsledkov prieskumov Štandardného Eurobarometra 83 – 86 (European Commission 2015b, 2015c, 2015d, 2015e; European Commission 2016b, 2016c, 2016d, 2016e).

Eurobarometer 83 – jar 2015. Z analýzy výsledkov tohto prieskumu, ktorý bol realizovaný krátko pred vypuknutím migračnej krízy v Európe, môžeme konštatovať, že v tomto období stabilne značná časť Európanov dôverovala európskym inštitúciám a vnímala EÚ pozitívne. Občania však vo veľkej miere vyjadrovali obavy z toho, že ich hlas nemá v EÚ veľkú váhu. V tej dobe ešte mierne rástol optimizmus o budúcnosti EÚ. Už v tomto období až 38% opýtaných vnímalo imigráciu ako najväčší problém EÚ. Podobne dosť vysoká bola hodnota pri terorizme, a to po jedinom útoku na francúzsky týždenník začiatkom roka 2015. Väčšina Európanov vnímala pozitívne imigráciu v rámci členských štátov. Oveľa menej respondentov ale vnímalo pozitívne imigráciu z tretích krajín, kde jasne prevládal negatívny pocit (56%), a to ešte pred začiatkom migračnej krízy (European Commission 2015c).

Prieskum preukázal, že takmer 7 z 10 opýtaných sa cíti byť občanom EÚ. Pocit európskeho občianstva bol teda relatívne silný. Za faktory, ktoré najviac vytvárajú pocit náležitosti k Spoločenstvu označili respondenti najmä kultúru, ekonomiku, spoločné hodnoty a šport, geografiu a právny štát. Väčšina respondentov sa tiež vyjadrila, že pozná svoje práva plynúce z euroobčianstva, no takmer 7 z 10 opýtaných by chcelo vedieť viac, z čoho plynie záujem o tento inštitút. Za najviac pozitívne výsledky činnosti EÚ považovali opýtaní slobodu voľného pohybu, mier medzi členskými krajinami, euro či dokonca Erasmus mobility (European Commission 2015b).

Dôležitým zistením bolo, že absolútna väčšina opýtaných si myslí, že členské štáty EÚ si sú blízke v kontexte spoločných hodnôt. Za najvýznamnejšie považujú mier, ľudské práva a rešpekt k ľudskému životu, ďalej tiež osobnú slobodu, demokraciu, rovnosť, toleranciu, solidaritu, právny štát. Zároveň za hodnoty, ktoré najviac vystihujú EÚ zas považujú mier a ľudské práva, demokraciu, osobnú slobodu. Prieskum skúma aj pohľad na prínos imigrantov, no len necelá polovica Európanov si myslí, že imigranti sú veľmi prospešní pre ich krajinu (European Commission 2015b).

Eurobarometer 84 – jeseň 2015. Z výsledkov tohto prieskumu, realizovaného krátko po vypuknutí migračnej krízy v Európe, môžeme konštatovať, že kým v posledných prieskumoch bola EÚ vnímaná prevažne pozitívne, teraz už prevažuje neutrálny náhľad (38%). Európskym inštitúciám dôveruje až o 8% menej opýtaných.

Samotná nedôvera zároveň vzrástla na 55%. Opäť prevládajú obavy o slabej pozícii občanov v Únii a optimizmus o budúcnosti EÚ mierne klesá. Podľa očakávania došlo k veľkému nárastu počtu Európanov, ktorí si myslia, že imigrácia je najväčším problémom EÚ (+20%). Na druhom mieste ostáva terorizmus s nárastom o 8%. Imigrácia medzi členskými krajinami je vnímaná absolútnou väčšinou respondentov pozitívne, ale imigrácia z tretích krajín je vnímaná stále prevažne negatívne (59%). Zároveň takmer 9 z 10 respondentov chce, aby EÚ efektívne bojovala proti nelegálnej migrácii (European Commission 2015e).

Prieskum ukázal, že ľudia sa cítia byť občanmi EÚ menej (-3%). Novým zistením bolo, že viac ako 90% opýtaných sa cíti byť prepojených hlavne so svojou krajinou, ale len necelá polovica s EÚ, pričom s Európou celkovo je to o niečo viac. Za faktory, ktoré najviac vytvárajú pocit náležitosti k Spoločenstvu označujú Európania stále najmä kultúru, históriu, šport, ekonomiku a spoločné hodnoty. Takmer polovica opýtaných tvrdí, že pozná svoje práva plynúce z euroobčianstva. Zároveň ale dochádza k miernemu poklesu záujmu vedieť o svojich právach viac (-4%). Za najpozitívnejšie výsledky činnosti EÚ sú stále považované mier medzi členskými krajinami, voľný pohyb, euro a Erasmus mobility (European Commission 2015d).

Polovica opýtaných si stále myslí, že členské štáty EÚ si sú blízke v spoločných hodnotách, za ktoré stále považujú najmä mier, ľudské práva a rešpekt k ľudskému životu. Zároveň za hodnoty, ktoré najviac vystihujú EÚ považujú opäť mier a ľudské práva, demokraciu, osobnú slobodu a rešpekt k ľudskému životu. To poukazuje na veľký význam, ktorý Európania týmto hodnotám prikladajú. Prieskum už skúma hlbšie pohľad na migrantov v dôsledku migračnej krízy. Až polovica opýtaných si už myslí, že imigranti nie sú veľmi prospešní pre ich štát. Vysoké percento opýtaných si ale myslí, že ich krajina má utečencom pomáhať (European Commission 2015d).

Eurobarometer 85 – jar 2016. Z výsledkov tohto prieskumu, realizovaného takmer rok po začatí migračnej krízy, kedy sa už blížilo britské referendum o vystúpení z EÚ vypísané v dôsledku neutíchajúcich problémov, môžeme konštatovať, že stále prevažuje neutrálny náhľad na EÚ. Iba 1/3 opýtaných dôveruje európskym inštitúciám. Stále si absolútna väčšina opýtaných myslí, že ich hlas nemá v EÚ váhu a optimizmus o budúcnosti EÚ naďalej klesá. V tomto období došlo k poklesu počtu ľudí, čo si myslia, že imigrácia je najväčším problémom EÚ (-10%). Veľký nárast ale v dôsledku nových útokov zaznamenal terorizmus (+14%). Prieskum ukázal, že počet Európanov, ktorí vnímajú imigráciu v rámci členských štátov pozitívne sa mierne zvýšil, no pozitívne vnímanie imigrácie ľudí mimo štátov EÚ ostáva na rovnakej hodnote, pričom negatívny pocit dosiahol 58% (European Commission 2016c).

Prieskum ďalej ukázal, že pocit európskeho občianstva mierne vzrástol (+2%). Došlo tiež k nárastu počtu opýtaných, ktorí si myslia, že poznajú svoje práva plynúce

z euroobčianstva (+3%), zároveň percento tých, ktorí by chceli o nich vedieť viac ostáva nezmenené, z čoho plynie relatívne stabilný záujem o tento inštitút. Najväčšími prínosmi EÚ zostávajú voľný pohyb, mier medzi členskými krajinami, euro a Erasmus mobility. Prieskum opäť skúma bližší pohľad na migrantov a utečencov v dôsledku migračnej krízy. Viac než polovica opýtaných si myslí, že imigranti nie sú veľmi prospešní pre ich štát. Stále si absolútna väčšina opýtaných myslí, že ich krajina má pomáhať utečencom. Nové otázky, zaradené do prieskumu v dôsledku prebiehajúcich kríz, prinášajú znepokojivé zistenie. Až polovica opýtaných si myslí, že veci v EÚ sa uberajú zlým smerom. Napriek tomu ale väčšina respondentov všetkých kandidátskych krajín podporuje členstvo v EÚ a zároveň absolútna väčšina všetkých opýtaných nesúhlasí s tvrdením, že by ich krajine bolo lepšie, keby nebola členom EÚ (European Commission 2016b).

Eurobarometer 86 – jeseň 2016. Z výsledkov posledného štandardného prieskumu, ktorý bol realizovaný po úspešnom referende Británie o vystúpení z EÚ, môžeme konštatovať, že stále prevažuje neutrálny náhľad na EÚ. Ukázalo sa ale, že dôvera v jej inštitúcie mierne vzrástla (+3%). Stále si však viac než polovica opýtaných myslí, že ich hlas nemá v EÚ váhu a optimizmus o budúcnosti EÚ ostáva nezmenený. Za najdôležitejšie problémy EÚ Európania stále považujú imigráciu a terorizmus. Obe hodnoty však poklesli (imigrácia -3% a terorizmus -7%), a to aj napriek častým správam o útokoch v rôznych krajinách Únie. Vzrástol počet opýtaných, ktorí vnímajú imigráciu v rámci členských štátov pozitívne, pričom imigrácia z tretích krajín je stále vnímaná prevažne negatívne, hoci aj tu došlo k poklesu o 2%, čo je spôsobené zrejme tým, že problém masového prílevu utečencov do EÚ sa najmä vďaka dohode s Tureckom výrazne znížil (European Commission 2016e).

Prieskum ďalej ukázal, že pocit európskeho občianstva sa vrátil na hodnotu z obdobia pred migračnou krízou. Za najpozitívnejšie výsledky činnosti EÚ sú stále považované voľný pohyb, mier medzi členskými krajinami, Erasmus mobility a euro. Celkovo až 81% Európanov podporuje voľný pohyb európskych občanov v EÚ, čo poukazuje na silnú naviazanosť na toto právo a jeho prínos vo formovaní vzťahu občanov k Únii. Asi 3/4 Európanov podporujú spoločnú politiku obrany a bezpečnosti v EÚ, čo iste súvisí s nástrahami migračnej krízy a obavami ľudí z terorizmu. Nové boli aj otázky pri príležitosti blížiaceho sa výročia Rímskych zmlúv v roku 2017. Hoci respondenti toto výročie označovali rôznymi (nie vždy pozitívnymi) termínmi, celkovo takmer 7 z 10 opýtaných považuje Rímske zmluvy, a teda vlastne počiatky európskej integrácie, za pozitívnu udalosť v histórii Európy (European Commission 2016e).

Opäť sa do prieskumu vrátili otázky o význame spoločných hodnôt EÚ, čo iste súvisí s oboma nami skúmanými krízami. Absolútna väčšina opýtaných si myslí, že členské štáty EÚ sú si blízke v kontexte spoločných hodnôt a za najvýznamnejšie

považujú stále mier, ľudské práva a rešpekt k ľudskému životu (ďalej osobnú slobodu, demokraciu, rovnosť, toleranciu, solidaritu, právny štát). Zároveň za hodnoty, ktoré najviac vystihujú EÚ považujú mier a ľudské práva, demokraciu, osobnú slobodu. V tomto prieskume ale vzrástlo percento tých, ktorí si myslia, že imigranti sú prospešní pre ich krajinu (+4%) (European Commission 2016d).

Flash Eurobarometer k Európskemu občianstvu – jeseň 2015. Tento Eurobarometer vychádza z predchádzajúcich flash Eurobarometrov o európskom občianstve, z ktorých posledný bol realizovaný v roku 2012. Prieskum sa uskutočnil v 28 členských štátoch EÚ a prináša zistenia uvedené v tabuľke 2.

Tab. 2: Výsledky prieskumu Flash Eurobarometra 430

Skúmaná otázka	***Percento odpovedí***
Európania, ktorí sú oboznámení s pojmom „občan EÚ“	87
Európania, ktorí vedia, čo tento pojem znamená	52
Európania, ktorí poznajú spôsob nadobudnutia európskeho občianstva	78
Občania, ktorí vedia, že sú občanmi EÚ a zároveň občanmi svojho štátu	91
Občania, ktorí vedia, že si nemôžu vybrať či chcú občianstvo EÚ alebo nie	73
Občania, ktorí sa cítia byť informovaní o svojich právach ako občanov EÚ	42
Respondenti sú najviac oboznámení s právom voľného pohybu / petičným právom	84 / 83
Respondenti, ktorí si sú vedomí, že európsky občan bývajúci v akejkoľvek EÚ krajine má právo, aby s ním bolo zaobchádzané rovnako ako s občanmi tej krajiny	77
Respondenti, ktorí vedia, že občan EÚ má mimo Únie právo obrátiť sa o pomoc na veľvyslanectvo akéhokoľvek členského štátu, ktorý má v tej krajine zastúpenie	72
Respondenti, ktorí si sú vedomí práva participovať na občianskej iniciatíve	66
Respondenti, ktorí vedia čo môžu robiť, keď ich práva nie sú dodržiavané	26
Respondenti, ktorí označujú voľný pohyb osôb za najväčší ekonomický benefit krajiny	71
Respondenti poznajúci svoje práva vo vzťahu k voľbám do Európskeho parlamentu / komunálnych orgánov	67 / 54
Respondenti, ktorí vedia, že volebné právo vyplývajúce z euroobčianstva nezahŕňa právo voliť a byť volený do národného parlamentu v inej krajine, než ktorej sú občanmi	54

Prameň: Vlastné spracovanie podľa oficiálnych výsledkov prieskumu Flash Eurobarometra 430 (European Commission 2015a).

Z výsledkov skúmaného **flash Eurobarometra,** zameraného výlučne na európske občianstvo, vyplýva mnoho pozitívnych zistení, a to napriek tomu, že počas jeho realizácie už migračná kríza prepukla naplno. Prieskum ukázal, že takmer 9 z 10 respondentov je oboznámených s pojmom „občan Európskej únie“, čo je zatiaľ

najvyššia nameraná hodnota. Avšak len niečo viac ako polovica vie, čo tento pojem znamená. Opäť ide ale o najvyššiu nameranú hodnotu, čo tiež predstavuje veľký posun. Takmer 8 z 10 opýtaných vie ako nadobúdajú občianstvo EÚ a viac ako 90% opýtaných vie, že sú občanmi Únie a zároveň občanmi svojho štátu (European Commission 2015a).

V oblasti povedomia občanov EÚ o ich právach a o tom, čo môžu robiť, keď tieto práva nie sú rešpektované môžeme vidieť, že len niečo viac ako 4 z 10 opýtaných sa cítia byť informovaní o svojich právach plynúcich z euroobčianstva. Hoci je to opäť najvyšší zaznamenaný výsledok, ide o značný rozdiel oproti výsledkom štandardného prieskumu. Najviac oboznámení sú, ako aj možno predpokladať, s právom voľného pohybu a ďalej s petičným právom voči inštitúciám EÚ. Všeobecne môžeme povedať, že veľká väčšina opýtaných vie, že európsky občan bývajúci v akejkoľvek krajine EÚ má právo, aby s ním bolo zaobchádzané rovnako ako s občanmi tej krajiny. Celkovo môžeme konštatovať, že opýtaní sú do veľkej miery informovaní o právach plynúcich z euroobčianstva avšak len 1/4 opýtaných vie, čo môžu robiť, keď sú ich práva porušované (European Commission 2015a).

Špeciálny Eurobarometer o budúcnosti Európy – jeseň 2016. Tento Eurobarometer vychádza z predchádzajúcich špeciálnych Eurobarometrov o budúcnosti Európy, z ktorých posledný bol realizovaný v roku 2014. Prieskum sa uskutočnil v 28 členských štátoch EÚ a pre našu problematiku prináša zistenia uvedené v tabuľke 3.

Tab. 3: Výsledky prieskumu Špeciálneho Eurobarometra 451

Skúmaná otázka	***Percento odpovedí***
Respondenti, ktorí vnímajú EÚ ako priestor stability v problémami zmietanom svete	66
Za najväčšie problémy, ktorým EÚ čelí respondenti považujú:	
- nezamestnanosť	45
- migrácia a sociálne nerovnosti	36
- terorizmus a bezpečnosť	31
Za najväčší prínos EÚ respondenti považujú:	
- ekonomická, priemyselná a obchodná sila EÚ	33
- rešpekt k demokracii, ľudským právam a právnemu štátu	33
- dobré vzťahy medzi členskými krajinami	24
- životná úroveň občanov EÚ	22
Za hodnoty, ktoré sú v EÚ najviac zakotvené respondenti považujú:	
- mier a sloboda myslenia	57
- sociálna rovnosť a solidarita	55
- tolerancia a otvorenosť voči ostatným	52
Za právomoci, ktoré by mali byť presunuté na európsku úroveň respondenti označujú:	

- problematika boja s terorizmom	80
- presadzovanie demokracie a mieru	80
- ochrana životného prostredia	77
- rovnaké zaobchádzanie s mužmi a ženami	73
- migrácia z tretích krajín	71
Za nevyhnutné aspekty, ktoré by boli najviac nápomocné pre budúcnosť EÚ opýtaní považujú najmä:	
- porovnateľné životné podmienky	53
- porovnateľné vzdelávacie štandardy	35
- jasne stanovené vonkajšie hranice EU	26

Prameň: Vlastné spracovanie podľa oficiálnych výsledkov prieskumu Špeciálneho Eurobarometra 451 (European Commission 2016a).

Z výsledkov skúmaného **špeciálneho Eurobarometra**, zameraného na zisťovanie mienky občanov EÚ o budúcnosti Únie, vyplývajú ďalšie dôležité zistenia, a to aj preto, že bol realizovaný v čase, kedy boli pocity z oboch analyzovaných kríz veľmi aktuálne. Prieskum ukázal, že až 2/3 opýtaných, napriek pretrvávajúcim krízam, vnímajú EÚ ako priestor stability v problémami zmietanom svete. Za najväčšie problémy EÚ v tomto prieskume označili nezamestnanosť, ale ďalej opäť migráciu, následne sociálne nerovnosti, no tiež terorizmus a bezpečnosť. Za najväčší prínos EÚ je v tomto prieskume považovaná ekonomická, priemyselná a obchodná sila EÚ, ale zároveň tradične rešpekt k demokracii, ľudským právam a právnemu štátu, za čím nasledujú dobré vzťahy medzi členskými krajinami a životná úroveň občanov EÚ. Podobne ako v štandardných prieskumoch mier a sloboda myslenia, sociálna rovnosť a solidarita, tolerancia a otvorenosť voči ostatným predstavujú hodnoty, ktoré sú v EÚ najviac zakorenené. Vidíme tak ešte väčší dôraz kladený na to, že EÚ je priestor mnohých spoločných hodnôt. Ako dôsledok kríz ale vidíme, že vysoké percento opýtaných cíti potrebu, aby bolo viac rozhodovacích právomocí presunutých na európsku úroveň, a to najmä čo sa týka problematiky boja s terorizmom, presadzovania demokracie a mieru, ochrany životného prostredia, rovnakého zaobchádzania s mužmi a ženami. Až ďalej sa umiestnilo riešenie problému migrácie z tretích krajín. Práve v tejto otázke ale máme možnosť vidieť, že občania na EÚ pre pretrvávajúce krízy nezanevreli, ale naopak, cítia sa s ňou viac spätí a žiadajú posilnenie jej právomocí. Za nevyhnutné aspekty, ktoré by boli najviac nápomocné pre budúcnosť EÚ opýtaní považujú najmä porovnateľné životné podmienky, porovnateľné vzdelávacie štandardy a jasne stanovené vonkajšie hranice EU. Predovšetkým tretia možnosť poukazuje na to, že občania EÚ sa chcú stmeliť a jasnejšie sa vymedziť od výraznej inakosti prichádzajúcej zvonka (European Commission 2016).

5 VYHODNOTENIE VÝSLEDKOV PRIESKUMOV V KONTEXTE SKÚMANÝCH KRÍZ

Na základe výsledkov uvedených prieskumov môžeme pri pohľade na hodnotu euroobčianstva v kontexte skúmaných kríz konštatovať, že počas skúmaného obdobia sa po vypuknutí migračnej krízy a následne aj po úspešnom referende o vystúpení Británie z EÚ zmenil náhľad občanov na EÚ a jej inštitúcie z prevažne pozitívneho na neutrálny. Dôvera v inštitúcie EÚ sa pritom po miernom kolísaní znížila o 4%, čo ale nie je, vzhľadom na prezentované krízy a problémy, veľký prepad. Obavy občanov, že ich hlas v EÚ nemá váhu rovnako za toto obdobie vzrástli o 4%. V dôsledku migračnej krízy sa zároveň celkovo zvýšil záujem občanov EÚ o jej politiky. Výrazný pokles zaznamenal optimizmus o budúcnosti EÚ, a to až o 8%. Vďaka migračnej kríze pocit toho, že imigrácia je najväčším problémom EÚ vzrástol celkovo o 7% a terorizmus až o 15% (pričom oproti Eurobarometru 85 z jari 2016 už tieto hodnoty klesli). Občania EÚ stále pozitívnejšie vnímajú migráciu v rámci štátov EÚ. Tento pozitívny pocit vzrástol až o 10%. Zaujímavé ale je, že počet Európanov, ktorí vnímajú imigráciu ľudí z tretích štátov negatívne ostal aj napriek krízam nezmenený (56%).

Za skúmané obdobie môžeme tiež konštatovať, že počet Európanov, ktorí sa cítia byť európskymi občanmi sa ustálil na hodnote 67%, hoci sa stále absolútna väčšina ľudí identifikuje primárne podľa národnosti, čo je ale celkom prirodzené. V dôsledku migračnej krízy ale môžeme predpokladať, že v občanoch, s obavami z príchodu cudzích hodnôt, nastáva príklon k nacionalizmu a tiež k patriotizmu, a to nielen k vlastným štátom, ale tiež k Únii. Dlhodobo sa občania zhodujú na základných faktoroch, ktoré posilňujú u ľudí pocit náležitosti k európskej komunite, pričom prvenstvo si udržiavali kultúra a história, ale aj spoločné hodnoty. Významnou v tejto problematike je tiež skutočnosť, že občania EÚ poznajú svoje práva a ich počet sa udržuje na relatívne vysokej úrovni (okolo 50%). Taktiež majú stále vysoký záujem poznať tieto práva bližšie. Táto hodnota dlhodobo siaha k 70%, čo taktiež poukazuje na hodnotu euroobčianstva pre občanov EÚ. Väčšina občanov pozná svoje volebné právo v EÚ jednak voči Európskemu parlamentu, jednak v komunálnych orgánoch, čo môže predovšetkým práve vďaka miestnej úrovni zvyšovať sympatie a hodnotu európskeho občianstva. Za najpozitívnejšie výsledky EÚ občania stále považujú a vysoko si cenia najmä voľný pohyb osôb v rámci EÚ, mier medzi členskými krajinami či Erasmus mobility, ktoré poukazujú na silnejúci pocit náležitosti občanov EÚ k Únii ako k celku, ktorý má napriek rozmanitosti mnoho spoločných znakov, s ktorými sa identifikujú voči vonkajšiemu prostrediu.

Vo všetkých prieskumoch sa respondenti absolútnou väčšinou prikláňajú k tomu, že krajiny EÚ si sú blízke v spoločných hodnotách, a to najmä čo sa týka mieru, ľudských práv či rešpektu k ľudskému životu. Nepriamo tak poukazujú, že z vonka, aj v dôsledku migračnej krízy, prichádza výrazná inakosť, ktorá nekladie dôraz na rovnaké hodnoty, z čoho môže vznikať napätie a nepokoje. Prieskumy sa

v dôsledku krízy začali zameriavať viac na migrantov, pričom z výsledkov môžeme konštatovať, že si stabilne zhruba polovica opýtaných myslí, že imigranti nie sú prospešní pre ich krajiny, ale zároveň väčšina bola po vypuknutí krízy za pomoc utečencom. Môžeme teda vidieť, že napriek obavám stále vo väčšine ľudí prevláda spomínaný rešpekt k ľudskému životu a hodnota humanizmu, čo plynie práve zo spoločných hodnôt, na ktorých je EÚ postavená. Na neúnosnosť situácie ale poukazuje skutočnosť, že takmer 90% respondentov sa vyslovilo za to, aby štáty bojovali proti nelegálnej migrácii. Znepokojivé je zistenie, že občania sa veľmi prikláňajú k názoru, že veci v EÚ sa uberajú zlým smerom, čo môže byť varovným signálom, keďže ide o prieskum po úspešnom referende o vystúpení Spojeného kráľovstva z EÚ. Napriek tomu je pozitívnym faktom, že aj po tomto referende si absolútna väčšina opýtaných myslí, že by sa ich krajine nedarilo lepšie mimo EÚ.

Môžeme tiež konštatovať, že ľudia sú stále viac oboznámení s pojmom občan EÚ a stále viac ich vie tento pojem aj definovať, vedia ako ho nadobúdajú a aj to, že ho majú popri svojom národnom občianstve. To je veľmi pozitívne, pretože to poukazuje na stály záujem o tento inštitút, na ktorý nemajú prebiehajúce krízy negatívny dopad.

Za nárast sympatií k euroobčianstvu možno považovať napríklad to, že ľudia sú si vedomí, že občianstvo EÚ ich fakticky zrovnoprávňuje s občanmi ostatných členských štátov, čo je veľmi silným zjednocujúcim faktorom, ako aj to, že im poskytuje ochranu v tretích krajinách, kde ich krajina nemá zastúpenie. To všetko prispieva k zvyšovaniu hodnoty európskeho občianstva. Negatívnym výsledkom ale je, že len asi 1/4 opýtaných vie čo robiť, keď sú ich práva ako občanov EÚ porušované, čo zas môže na popularite tohto inštitútu uberať, pretože ak dochádza k ich porušeniu občania strácajú dôveru, čo narúša budovanú jednotu.

Z výsledkov analyzovaných prieskumov môžeme sledovať silnejúci príklon a dôraz občanov EÚ na spoločné európske hodnoty ako aj príklon k názoru, že by viac problematík, súvisiacich najmä so súčasnými krízami, malo byť riešených na európskej úrovni. Čo fakticky ukazuje jednak na to, že prebiehajúce krízy nielenže neoslabili pozíciu inštitútu európskeho občianstva u jeho držiteľov, ale dokonca to poukazuje na jeho silnejúce postavenie.

6 ZÁVER

Na záver môžeme konštatovať, že európske občianstvo, ako aj celý proces jeho formovania, predstavuje veľmi dôležitú súčasť európskeho integračného procesu. V životoch jednotlivých európskych občanov by malo, na základe skúmaných dokumentov a prínosov, dosahovať skutočne vysokú hodnotu. K tejto úvahe sa prikláňajú aj výsledky jednotlivých prieskumov mienky európskych občanov. Hoci sa počas jednotlivých skúmaných období pod vplyvom migračnej krízy a výsledkov úspešného britského referenda niektoré hodnoty menili, záujem občanov o európske

občianstvo a o svoje práva, ktoré im z neho vyplývajú sa neznížil. Na základe získaných údajov by sme mohli konštatovať, že občianstvo stále pôsobí veľmi integrujúco, spája svojich nositeľov a dáva im pocit spoločnej identity pri stretoch s vonkajšou inakosťou.

Na základe získaných údajov, môžeme konštatovať, že hodnotu európskeho občianstva neoslabila ani migračná kríza. Práve naopak, v jej dôsledku ľudia stále viac pociťujú výnimočnosť svojho regionálneho zoskupenia, ako aj hodnoty a práva, ktoré v ňom zdieľajú. Hoci mnohí s utečencami súcitia, majú zároveň možnosť prichádzajúcu inakosť vnímať intenzívnejšie. Migračná kríza tak viedla nielen k nárastu pocitu národnej príslušnosti, ale tiež k nárastu pocitu príslušnosti k Únii, a to predovšetkým cez vnímanie seba samých ako európskych občanov a snahu spoznať svoju pozíciu a práva, ktoré z nej vyplývajú a brániť ich. Migračná kríza tak síce spôsobila mierny pokles v pozitívnom náhľade na Úniu a v dôvere voči jej inštitúciám, ale hodnota európskeho občianstva ostala stabilná či až posilnená.

Podobne druhá skúmaná kríza, ktorá sa rozvinula po úspešnom referende o vystúpení Spojeného kráľovstva z EÚ nemala negatívny dopad na hodnotu európskeho občianstva. Prvotné dôsledky síce poukazovali na možnosť, že aj iné krajiny budú chcieť vyhlásiť referendum podobného charakteru. Išlo však len o impulzívne reakcie po nečakanom výsledku z dôvodu nespokojnosti z prístupu a konania lídrov EÚ. Avšak postupom času a po silných reakciách britských občanov, ktorí v podstate z Únie vystúpiť poväčšine nechcú či po vidine mnohých negatívnych dopadov tohto kroku nielen na Spoločenstvo, ale najmä na vystupujúcu krajinu, sa situácia značne upokojila. Napriek vysokej nedôvere v európske inštitúcie či nie najpozitívnejšiemu vnímaniu EÚ si ľudia uvedomujú svoje práva a výhody plynúce z občianstva EÚ, cenia si ich a značne sa o ne stále zaujímajú. Preto môžeme konštatovať, že hodnota európskeho občianstva v dôsledku súčasných kríz u ľudí neklesá. Práve naopak, najmä britské referendum nám totiž umožňuje vidieť, že to, čo euroobčania vnímajú v EÚ najviac je práve ich postavenie a práva z neho plynúce. Už teraz máme možnosť sledovať obavy britských občanov zo straty občianstva Únie, a to ako sa snažia hľadať rôzne spôsoby, ako by si euroobčianske práva mohli aspoň v minimálnej miere zachovať. Hoci ostrý prístup britskej premiérky a jej ambície o tvrdý odchod z Únie môžu situáciu nielen na britských ostrovoch, ale aj vo zvyšku EÚ značne skomplikovať, európske občianstvo stále zostáva veľmi silným jednotiacim prvkom a poskytuje svojim nositeľom práva, ktoré si vysoko cenia. Možno tiež práve v dôsledku úspešného referenda o vystúpení Británie z EÚ, kedy sa tieto práva a občianstvo stále viac vyskytujú aj v médiách, si ich hodnotu ľudia začali skutočne uvedomovať. Nadobúdajú pocit euroobčanov a táto identita ich ešte viac spája.

Európska únia je jej najvyššími predstaviteľmi označovaná v prvom rade ako spoločenstvo zdieľaných hodnôt, ktorého úlohou je zaistiť, aby boli zachované, a to aj

pri zmenách vo svete a výzvach, ktoré prinášajú. Globalizovaný svet a nové výzvy tak dávajú do popredia problematiku pravidiel migrácie, bezpečnosti, diskriminácie, sociálnej exklúzie či nášho prístupu k základným hodnotám rešpektu, solidarity, tolerancie. Práve spoločné hodnoty a ľudské práva EÚ spájajú, no v súčasnosti sú pod veľkým tlakom. Preto je potrebné zvyšovať u európskych občanov povedomie a budovať otvorenú a tolerantnú spoločnosť schopnú kriticky myslieť, podporovať interkultúrny dialóg a predchádzať exklúzii či radikalizácii. Cieľom dnešnej EÚ je vychovávať plnoprávnych európskych občanov, ktorí budú hrdí na svoju identitu, budú ju podporovať a zároveň budú rešpektovať ostatných, aby sa ich vzťah k Únii a európskemu občianstvu prehĺbil a aby sa predišlo problémom vedúcim k potrebe členských štátov Úniu opustiť. Je potrebné opäť potvrdiť význam Únie ako slobodného a otvoreného priestoru, kde sú všetci rovnako hodnotní a kde môžu všetci žiť v miery a vzájomnom rešpekte a podporovať tak spoločnú identitu európskych občanov.

Súčasné európske krízy môžu mať v budúcnosti na občanov EÚ rôzny dopad. U niektorých sa môže stále viac upevňovať európska jednota a narastať túžba po zachovaní jednotnej Únie v celom svojom rozsahu. U iných sa zas môže pocit spojenia a jednoty naštrbiť a môžu už vopred prevládať obavy z jej narušenia, štiepenia či rozpadu. Môžeme však konštatovať, že občianstvo EÚ má významný vplyv na formovanie spoločnej európskej identity občanov Únie a v súčasnosti si zároveň, aj v dôsledku pretrvávajúcich kríz, svoj integrujúci vplyv a pozitívnu hodnotu v životoch európskych občanov upevňuje.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. COUNCIL OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. (1992): *Treaty on European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 253 s. ISBN 92-824-0959-7.
2. EUROPEAN COMMISSION. (2015a): *Flash Eurobarometer 430. European Union citizenship Report.* Brusel: Európska únia, 2016. 70 s. ISBN 978-92-79-56978-4.
3. EUROPEAN COMMISSION. (2015b): *Standard Eurobarometer 83. European Citizenship.* Brusel: Európska únia, 2015. 88 s. ISBN 978-92-79-51025-0.
4. EUROPEAN COMMISSION. (2015c): *Standard Eurobarometer 83. Public Opinion in the European Union, First Results.* Brusel: Európska únia, 2015. 39 s. ISBN 978-92-79-51029-8.
5. EUROPEAN COMMISSION. (2015d): *Standard Eurobarometer 84. European Citizenship Report.* Brusel: Európska únia, 2015. 106 s. ISBN 978-92-79-57784-0.

6. EUROPEAN COMMISSION. (2015e): *Standard Eurobarometer 84. Public Opinion in the European Union, First Results.* Brusel: Európska únia, 2015. 34 s. ISBN 978-92-79-54163-6.
7. EUROPEAN COMMISSION. (2016a): *Special Eurobarometer 451. Future of Europe.* Brusel: Európska Únia, 2016. 138 s. ISBN 978-92-79-64556-3.
8. EUROPEAN COMMISSION. (2016b): *Standard Eurobarometer 85. European Citizenship Report.* Brusel: Európska únia, 2016. 58 s. ISBN 978-92-79-63621-9.
9. EUROPEAN COMMISSION. (2016c): *Standard Eurobarometer 85. Public Opinion in the European Union, First Results.* Brusel: Európska únia, 2016. 40 s. ISBN 978-92-79-60609-0.
10. EUROPEAN COMMISSION. (2016d): *Standard Eurobarometer 86. European Citizenship Report.* Brusel: Európska únia, 2016. 110 s.
11. EUROPEAN COMMISSION. (2016e): *Standard Eurobarometer 86. Public Opinion in the European Union, First Results.* Brusel: Európska únia, 2016. 38 s. ISBN 978-92-79-64553-2.
12. EUROPEAN COMMUNITIES. (1997): *Treaty of Amsterdam.* Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1997. 144 s. ISBN 92-828-1652-4.
13. LIPKOVÁ, Ľ. (2006): *Európska Únia*. Bratislava: Sprint, 2006. 402 s. ISBN 80-89085-65-2.
14. NOVÁČKOVÁ, D. (2004): *Základy Európskeho práva a vnútorný trh Európskej únie*. Bratislava: Eurounion, 2004. 293 s. ISBN 80-88984-58-0.
15. ÚRADNÝ VESTNÍK EURÓPSKEJ ÚNIE. (2007): *Lisabonská zmluva, ktorou sa mení a dopĺňa Zmluva o Európskej únii a Zmluva o založení Európskeho spoločenstva*. [Online.] In: *EUR-Lex, 2007*. [Citované 15.1.2017] Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>.
16. ÚRADNÝ VESTNÍK EURÓPSKEJ ÚNIE. (2012): *Charta základných práv Európskej únie*. [Online.] In: *EUR-Lex*, 2012. [Citované 20.1.2017] Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=SK>.

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY / JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava
2017, Volume XV., Issue 3, Pages 273 – 295
ISSN 1336-1562 (print), ISSN 1339-2751 (online)
Submitted: 18. 3. 2017 | Accepted: 10. 6. 2017 | Published 15. 9. 2017

TRANSPORTNÍ MOŽNOSTI AFRICKÝCH VNITROZEMSKÝCH STÁTŮ

TRANSPORT POSSIBILITIES FOR LAND-LOCKED STATES IN AFRICA

Linda Piknerová[1]

Text Transportní možnosti afrických vnitrozemských států se věnuje problematice vnitrozemských států a jejich transportním možnostem. Zvláštní pozornost je věnována africkým vnitrozemským státům, které představují geograficky nejpočetnější skupinu vnitrozemských států a které vzhledem k míře socioekonomického rozvoje trpí absencí možnosti obchodovat po moři nejvíce. Text vychází ze vztahu mezi úrovní rozvoje, geografickou polohou a úrovní mezinárodního obchodu států, přičemž se soustředí na transportní možnosti jakožto jeden z nástrojů, jak zlepšit míru socioekonomického (afrických států) rozvoje. V textu jsou operacionalizovány pojmy jako vnitrozemský stát, tranzitní stát či geograficky znevýhodněný stát, následně je přiblížen vznik a vývoj afrických vnitrozemských států a konečně možnosti, jak mohou tyto státy překonat nevýhody plynoucí z geografické polohy.
Klíčová slova: rozvoj, vnitrozemský stát, Afrika, UNCLOS, geograficky znevýhodněné státy, přístup k moři, tranzitní doprava

The text Transport possibilities for land-locked states in Africa focuses on the phenomenon of land-locked states and their possibilities of transportation. Attention is paid to land-locked states in Africa which, geographically speaking, represent the largest group of land-locked states, and which are affected by the absence of sea trade the most with respect to their socio-economic development. This text uses the interrelations among the level of development, geographical location and the level of the international trade of states as its starting point, while concentrating on transport possibilities as an available tool to improve the extent of socio-economic development (among

[1] PhDr. Linda Piknerová, Ph.D. Katedra politologie a mezinárodních vztahů. Fakulta filozofická. Západočeská univerzita v Plzni, Univerzitní 8 306 14 Plzeň, e-mail: lpiknero@kap.zcu.cz. Linda Piknerová působí na jako odborná asistentka na KAP FF ZČU v Plzni, kde vyučuje kurzy věnované rozvojové spolupráci. Geograficky se zaměřuje především na oblast jihu Afriky. Je autorkou či spoluautorkou několika odborných článků a monografií.

African states). Such terms in the text as land-locked state, transit state or geographically disadvantaged state are operationalized, subsequently, the origins and development of land-locked states in Africa are assessed, and, finally, some means of overcoming the disadvantages in the individual states stemming from their geographical locations are introduced.
Key words: development, land-locked state, Africa, UNCLOS, geographically disadvantaged state, access to sea, traffic in transit
JEL: O15, O19

1 ÚVOD

Socioekonomický rozvoj a jeho nastartování v málo rozvinutých zemích světa (least developed countries/LDC´s) představuje stěžejní téma na poli rozvojových studií již od 50. let 20. století, kdy mezinárodní společenství vstoupilo do „éry rozvoje". Skupina LDC´s byla poprvé zmíněna v 60. letech 20. století na půdě Konference OSN o obchodu a rozvoji (United Nations Trade and Development Conference/UNCTAD) a v rezoluci 2768 Valného shromáždění OSN z roku 1971 byla skupina LDC´s poprvé jasně identifikována (UNITAR 1971, s. 52). Dnes jsou do LDC´s zařazovány země na základě tří kritérií, a sice hrubého národního příjmu (per capita), indexu lidských prostředků (human assets index) a indexu ekonomické zranitelnosti (economic vulnerability index) (UN 2017a).[2] Podle Vysokého úřadu OSN pro málo rozvinuté země světa (UN Office of the High Representative for the Least Developed Countries/UN-OHRLLS) spadalo v roce 2016 do této skupiny 34 afrických zemí, z nichž 13 bylo vnitrozemských (Burkina Faso, Burundi, Čad, Etiopie, Jižní Súdán, Lesotho, Malawi, Mali, Niger, Rwanda, Středoafrická republika, Uganda a Zambie). Z celkového počtu 16 vnitrozemských afrických států stály mimo pouze Botswana, Svazijsko a Zimbabwe.

Lze tedy konstatovat, že drtivá většina afrických vnitrozemských států spadá do kategorie málo rozvinutých zemí, přičemž tento argument je možné zobecnit do takové míry, že vnitrozemské státy představují zároveň celosvětově výraznou část LDC´s (z celkového počtu 48 LDC´s je jich je 17 vnitrozemských). Podobně také index lidského rozvoje (human development index/HDI) vypracovaný na půdě OSN počátkem 90. let kategorizuje země podle míry jejich rozvinutosti, přičemž vytváří celkem čtyři skupiny zemí, a to země s velmi vysokým HDI (very high), vysokým HDI (high), středním HDI (middle) a nízkým HDI (low). Z tabulky 1 je patrné, že pouze dvě africké vnitrozemské země (Botswana a Zambie) patří do skupiny zemí se střední mírou HDI, všechny ostatní pak spadají do skupiny zemí s nízkou úrovní HDI. Africké vnitrozemské státy pak mají průměrně nižší HDI, než je tomu v průměru u všech zemí

[2] Vzhledem k tomu, že „rozvoj" je dnes chápán jako komplexní stav zahrnující hospodářský i sociální blahobyt a index HDI, který je v textu využíván, hovoří o třech dimenzích rozvoje, používáme v textu označení socioekonomický rozvoj.

v subsaharské Africe (potažmo v Africe, neboť v zemích nesubsaharských se žádný vnitrozemský stát nenachází). Podíváme-li se na průměrné hodnocení HDI u zemí spadajících do nejnižší kategorie (low), vidíme, že vnitrozemské africké státy jsou na tom ještě hůře, než je celoafrický průměr.

Uvedená čísla vztahující se k úrovni socioekonomického rozvoje a vnitrozemské poloze mají dokumentovat základní východisko předkládaného textu, a sice že mezi geografickou polohou a mírou socioekonomického rozvoje existuje souvislost. Hlavním argumentem textu tedy je, že chceme-li řešit socioekonomický rozvoj, musíme brát polohu státu v potaz a v případě, že se jedná o stát (případně území), který je geograficky znevýhodněný (geographically disadvantaged state/GDS) (Vasciannie 1990, s. 7), je třeba diskutovat možnosti zlepšení jeho transportních možností. Cílem předložené studie je analyzovat transportní možnosti afrických vnitrozemských států, které jsou v hodnocení míry rozvinutosti na nejnižších příčkách, což, jak tvrdíme, je částečně způsobeno právě geografickou polohou. Vzhledem k faktu, že geografickou polohu nelze změnit, je otázka zlepšování komunikačních tras jedním ze zásadních nástrojů, jak přispět k socioekonomickému rozvoje dané země. Netvrdíme, že socioekonomický rozvoj není ovlivněn jinými faktory, než je poloha (např. vztahy mezi sousedy, kvalita domácích institucí, přítomnost přírodních zdrojů a jejich využívání/srovnej Collier 2009, Chowdhury – Erdenebileg 2006), avšak domníváme se, že poloha představuje výrazný determinant rozvoje. V souladu s tímto cílem se text zaměřuje na klíčové možnosti, které africké vnitrozemské státy vzhledem k transportu mají. Jedná se o 1. přístup k moři a právo využití volného moře a 2. budování transportních systémů, a to jak pevných (silnice, železnice), tak pružných (letiště).

Tab. 1: Výše HDI u afrických vnitrozemských států v roce 2014

Země/Pořadí	***HDI v roce 2014***	***Země/Pořadí***	***HDI v roce 2014***
Botswana/106	0,698	Malawi/173	0,445
Zambie/139	0,586	Etiopie/174	0,442
Svazijsko/150	0,531	Mali/179	0,419
Zimbabwe/155	0,509	Burkina Faso/183	0,402
Lesotho/161	0,497	Burundi/184	0,400
Rwanda/163	0,483	Čad/185	0,392
Uganda/163	0,483	Středoafrická republika/187	0,350
Jižní Súdán/169	0,467	Niger/188	0,348
Průměr HDI afrických vnitrozemských zemí	**0,466**	***Průměr zemí se střední hodnotou HDI/průměr afrických vnitrozemských států se střední hodnotou HDI***	**0,630/0,642**
Průměr HDI všech států subsaharské Afriky	**0,518**	***Průměr zemí s nízkou hodnotou HDI/průměr afrických vnitrozemských států se střední hodnotou HDI***	**0,505/0,441**

Zdroj: vlastní

2 OPERACIONALIZACE ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Výchozím referenčním objektem předkládaného textu je vnitrozemský stát (land-locked states/LLS´s), což je stát vyznačující se absencí přístupu k moři. V případě, že stát má jakoukoliv délku přímořského pobřeží, nemůžeme jej za vnitrozemský v nejužším slova smyslu považovat, a proto země jako Irák, Bosna a Hercegovina, Jordánsko či DR Kongo, jejichž pobřeží čítá několik kilometrů, za vnitrozemské nepovažujeme (Glassner 1970, s. 2). Tyto země označujeme jako státy s omezeným přístupem k moři (případně jako tzv. semi uzavřené země/semi-land-locked), neboť ačkoliv nějaký přístup k moři mají, není dostatečně velký k tomu, aby jej mohly využívat například pro mezinárodní obchod (Uprety 2006, s. 5). Zvláštní kategorii pak představují tzv. dvojitě uzavřené státy (doubly land-locked state), což jsou země, které jsou obklopeny jinými vnitrozemskými státy a přístup k moři tudíž mají přes území dvou států (první je vnitrozemský). Jedinými dvěma zástupci této kategorie jsou Lichtenštejnsko a Uzbekistán (Vinokurov 2007, s. 13, Uprety 2006, s. 13). Za tranzitní stát (transit state) považujeme takový, který se nachází mezi vnitrozemským státem a mořem, může být jak vnitrozemský, tak přímořský a skrze jeho území proudí tranzitní doprava (traffic in transit). Za tranzitní dopravu můžeme považovat převoz osob, zboží či nákladu skrze území tranzitního státu a překračující přitom státní hranice (UNCLOS III) (Convention on Transit Trade of Land-locked States 1965, s. 5).

Míra vnitrozemskosti (landlockedness) je zpravidla určována čistě geograficky jako vzdálenost k nejbližšímu moři, přičemž její „intenzita“ se může zásadním způsobem měnit. Z tabulky 2 je zřejmé, že některé africké LLS´s mají přístup k moři vzdálen relativně málo (Svazijsko cca 200 km), většina však musí k nejbližšímu přístavu překonat vzdálenost více jak 800 km. Kromě geografického vnímání vnitrozemskosti se můžeme setkat také s pojetím, které ji chápe nikoliv pouze jako vzdálenost k nejbližšímu moři, ale rovněž jako chybějící přístup k dalším formám transportních sítí (silnice, železnice, letecké spojení) a komunikačních kanálů (pošta) (Červenka 1973, s. 17).

Zásadní pro předkládaný text je fakt, že o vnitrozemskosti uvažujeme výhradně ve vztahu k státu, tedy jednotce, která je subjektem mezinárodního práva a splňuje mezinárodně platnou definici, tj. disponuje územím, obyvatelstvem a organizovanou mocí, která vykonává správu území a je sto navazovat zahraniční kontakty se zástupci jiných států (Grant 1998/1999, s. 415). Stát chápeme jako společenství lidí, které je tvořeno územím (či skupinou území) a disponuje právním řádem a je za stát uznáváno jinými státy. Vnitrozemskost nevztahujeme k takovým politickým jednotkám, které jsou součástí složeného státu a nemají přístup k moři, ale stát jako celek přístup k moři má. Do této kategorie můžeme zařadit například vnitrozemské státy USA, provincie Kanady a Jihoafrické republiky, spolkové země Německa či různé správní jednotky tvořící Ruskou federaci. Za vnitrozemské rovněž nepovažuje entity, které jednostranně deklarovaly svou nezávislost, avšak mezinárodního uznání se jim nedostalo. Sem patří nejrůznější formy kvazi států, jako jsou například Jižní Osetie či Podněstří. Specifický příklad ve vztahu k vnitrozemské poloze představuje Stát Palestina, jehož území je fragmentované a tvoří jej dvě části – Západní břeh Jordánu a pásmo Gazy, přičemž obě území nejsou propojena prostřednictvím žádné pozemní komunikace. Problematické je jak samotné uznání Palestiny jako samostatného státu, tak její poloha, neboť se jedná o území, jehož většina má vnitrozemský charakter, avšak v případě, že by došlo k jeho uznání, by se jednalo o přímořský stát.

Samostatnou kategorii vnitrozemských států představují enklávové státy (enclaved state), což jsou státy, které jsou plně obklopeny územím jiného státu. V praxi existují tři takové příklady, a sice Lesotho obklopené územím Jihoafrické republiky a Vatikán a San Marino, jež perforují území Itálie (Vinokurov 2007, s. 13). Enklávové státy jsou výrazně závislé na vztazích se svými sousedy, neboť veškeré pozemní komunikace, které využívají, jsou napojeny na jediný sousední stát. Jedinou alternativu těmto státům poskytuje budování pružné (letecké) infrastruktury.

Vnitrozemské státy představují jednu z kategorií geograficky znevýhodněných území. Ačkoliv neexistuje jednotná definice této kategorie (Vasciannie 1990, s. 7), byla v rámci diskuze odehrávající se na přelomu 70. a 80. let 20. století v souvislosti s

přístupem LLS´s k moři akceptována obecná kritéria, na základě kterých lze GDS rozpoznat. Za GDS může být označen stát, který splňuje některou (či více) z následujících charakteristik: 1. omezená dálka pobřeží, 2. omezený přístup ke kontinentálnímu šelfu, 2. omezený přístup k výlučné ekonomické zóně, 4. izolovaná poloha, 5. status LDC´s, 6. vysoká závislost na zdrojích v sousedních státech, 7. poloha uzavřeného či částečně uzavřeného moře (Menefee 1992/1993, s. 10). OSN do kategorie GDS řadí vedle LLS´s také malé ostrovní státy (small island states). Pro potřeby LLS´s pak vznikl v rámci OSN speciální úřad zvaný Vysoký úřad OSN pro LDS´s, LLS´s a malé ostrovní státy (UN Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked developing Countries and Small Island Developing Countries/UN-OHRLLS), který přijal pro potřeby LLS´s Akční program z Almaty a akční program z Vídně, z nichž první jmenovaný je věnován otázkám transportních možností LLS´s a otázkám podpory volného obchodu. Dokument však nemá závazný charakter a v podstatě jen opakuje nutnost spolupráce mezi tranzitními zeměmi a LLS (UN-OHRLLS 2017b).

3 VNITROZEMSKOST A JEJÍ VZTAH K ROZVOJI

První zmínka o vztahu mezi mírou rozvinutosti a geografickou polohou sahá k Adamu Smithovi, který roku 1776 poprvé upozornil, že vnitrozemské oblasti Afriky a Asie jsou méně rozvinuté, než oblasti přímořské. Tento argument vycházel z jeho empirického pozorování a rozložení světového bohatství v tehdejším mezinárodním systému, přičemž Smith tvrdil, že hlavní příčinou tohoto stavu jsou náklady na dopravu skrze velké vzdálenosti. Argument o vysokých nákladech na dopravu ještě podpořil tvrzením, že druhý faktor způsobující nižní úroveň rozvoje LLS´s souvisí s jejich závislostí na tranzitních zemích a vysokými náklady spojenými s transportem zboží skrze jejich území (Faye et al. 2004, s. 31). Jak je patrné z tabulky 1, platí v případě afrických LLS´s tvrzení, že míra jejich socioekonomického rozvoje je nižší, než v je tomu v případě afrického průměru, což lze chápat tak, že africké LLS´s čelí větším překážkám bránícím jejich rozvoji. Vnitrozemskost tak ovlivňuje míru rozvoje, přičemž jedním zvláště patrný je dopad na obchod, neboť vnitrozemská poloha zvyšuje transakční náklady spojené s přepravou zboží. Izolace plynoucí z vnitrozemské polohy je dobře patrná z tabulky 2, kde jsou zachyceny statistiky ohledně doby importu a exportu u LLS´s, z nichž plyne, že u afrických LLS´s je delší, než v případě přímořských států. Můžeme proto tvrdit, že vnitrozemská poloha má přímý dopad na obchod, což se negativně podepisuje na příjmech státu a výši jeho HDP. HDP představuje jednu ze součástí HDI a má tudíž přímý dopad na míru rozvoje dané země. Vysoké náklady spojené s transportem zboží z/do země pak mají dopad na možnosti státu investovat finanční prostředky do poskytování veřejných statků. Odhady hovoří o tom, že tranzit prodražuje export/import výrobků u LLS´s o zhruba 20 %, což v

důsledku znamená, že při stejném objevu exportu/importu vnitrozemské a přímořské země, se vnitrozemská ekonomika dostává na 80 % výkonnosti přímořské (Chowdhury – Erdenebileg 2006, s. 18).

Obrázek 1: Vztah mezi vnitrozemskou polohou a rozvojem

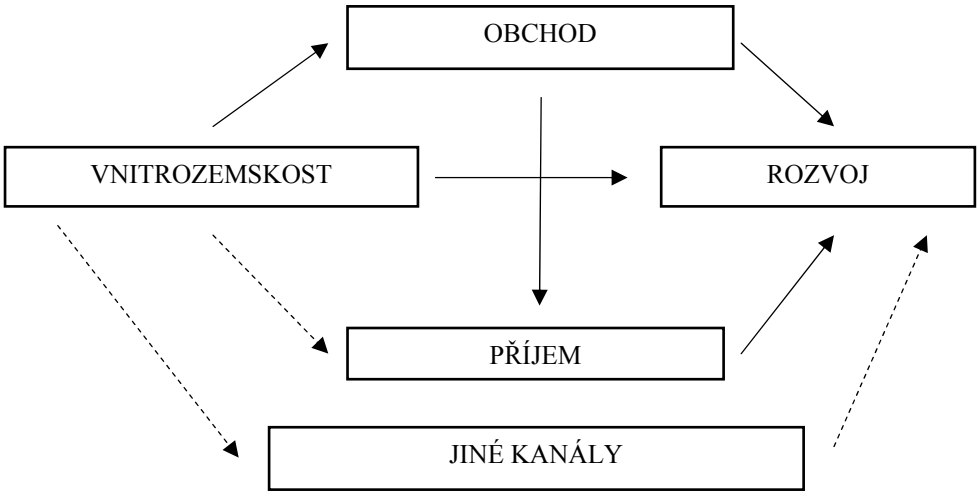

Zdroj: UN-OHRLLS 2013, p. 5

Vedle obchodu ovlivňuje vnitrozemská poloha také další kanály, které mohou mít dopad na příjem země a tudíž i míru jejího rozvoje. Které to jsou, vyplývá z obrázku 2, který shrnuje výzvy, kterým musí vnitrozemské státy čelit na základě své polohy. Jednotlivé faktory spolu vzájemně souvisejí a společně vytvářejí soubor překážek, s nimiž se vnitrozemská země musí vyrovnat. Za zásadní považujeme absenci přístupu k moři, která znesnadňuje dovoz/vývoz do/z vnitrozemské země a vede ke zvyšování nákladů spojených s přechodem státních hranic. Přestože vnitrozemské státy usilovaly o prosazení principu volného tranzitu zboží skrze tranzitní státy (viz níže), některé překážky zejména technického charakteru přetrvávají a navzdory deklarované svobodě tranzitu výrazně determinují možnosti LLS´s, jak obchodovat se svým okolím. Můžeme mezi ně zařadit například rozdílnou otevírací dobu hraničních přechodů, opakování administrativních úkonů a tím prodlužování doby čekání na přechod státní hranice, rozsáhlou korupci či závislost na stavu a kvalitě komunikačních tras sousedních států. Ukázkovým příkladem může být situace, v níž se ocitá Středoafrická republika, na jejímž území se nenachází žádná komunikace (říční ani pozemní), která by byla celoročně využitelná pro dopravu zboží. Země je proto extrémně závislá zejména na sousedním Kamerunu, skrze jehož území vyváží své

produkty. Ani Kamerun však nemůže nabídnout kvalitní infrastrukturní síť a jeho řeka směřující k pobřeží je splavná pouze část roku (Faye et al. 2004, s. 44).

LLS´s jsou závislé na transportních systémech, které nemohou v zásadě ovlivnit, což je činí zranitelnými a závislými na vnějších okolnostech. Významný determinant vnitrozemskosti představuje charakter hraničního režimu mezi oběma státy, který rozhoduje o míře propustnosti vzájemných hranic. Zásadní problém pro vnitrozemské státy představuje skutečnost, že jejich transportní možnosti jsou závislé na okolních státech, přičemž situaci v nich mohou ovlivnit pouze omezeně. To se týká jak stavu komunikací v sousedních státech, tak také politické situace, která má dopad na bezpečnostní situaci v zemi. V případě, kdy v tranzitní zemi probíhá např. občanská válka, vláda postižené země neinvestuje do obnovy infrastruktury, čímž prodlužuje délku transportu skrze své území, což se negativně podepisuje na výši obchodu LLS´s. V důsledku špatného bezpečnostního stavu se LLS´s mohou dostat do situace, kdy nemohou využívat nejbližších přístavů a musejí hledat alternativní dopravní spojení. Zhoršená bezpečnostní situace v tranzitní zemi také ohrožuje samotné doručení nákladu, neboť na dopravní prostředky mohou zaútočit ozbrojené skupiny, které náklad znehodnotí. V případě, že v tranzitních zemích probíhají konflikty, dostává se LLS´s do „geografické pasti“, z níž má jen omezené možnosti úniku. Jednu z nich představuje budování pružných transportních sítí, kam se řadí především podpora letecké přepravy a informačních technologií (Collier 2009, s. 78-79).

Obrázek 2: Aspekty vnitrozemské polohy

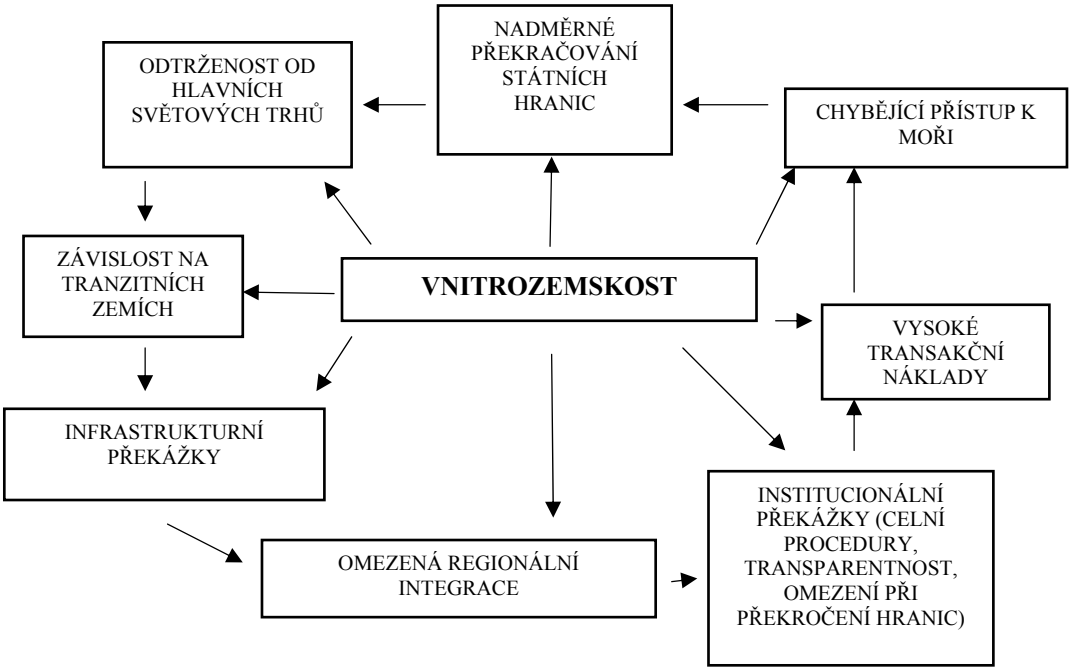

Zdroj: UN-OHRLLS 2013, p. 4

Obrázek 3: Vývoj počtu (afrických) vnitrozemských států

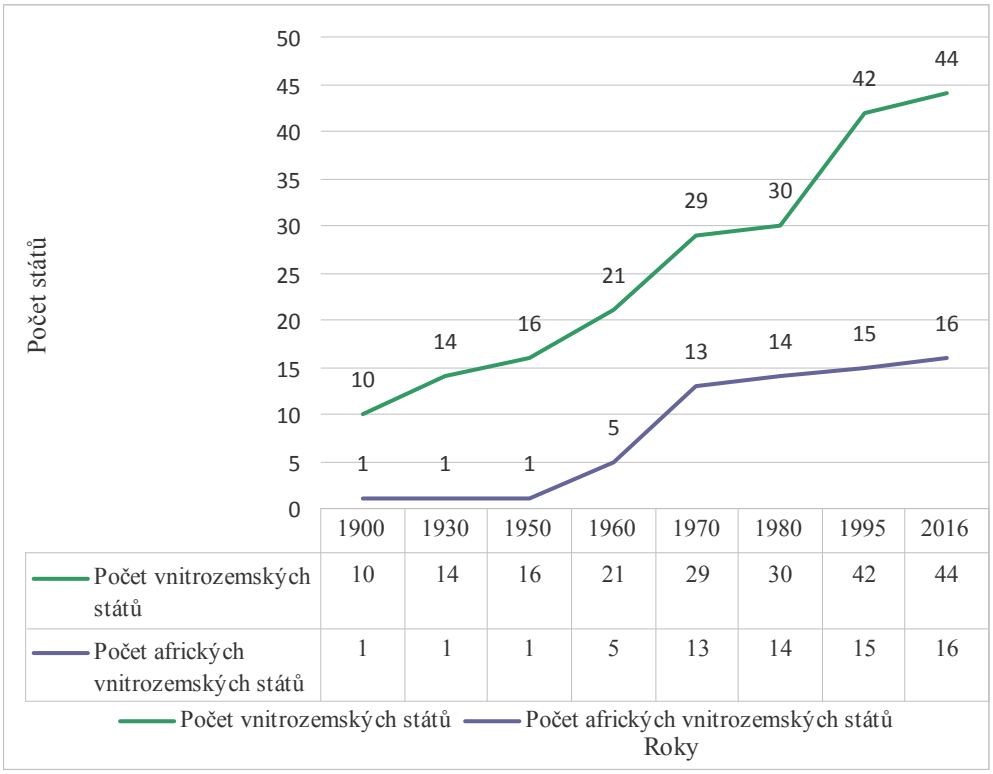

	1900	1930	1950	1960	1970	1980	1995	2016
Počet vnitrozemských států	10	14	16	21	29	30	42	44
Počet afrických vnitrozemských států	1	1	1	5	13	14	15	16

Zdroj: vlastní

Vysvětlivka: Etiopie je počítána jako vnitrozemský stát v letech 1900-1960, poté jako přímořský a od roku 1993 opět jako vnitrozemský. Ve výčtu není zahrnuto Kosovo.

4 VZNIK VNITROZEMSKÝCH (AFRICKÝCH) STÁTŮ A JEJICH CHARAKTERISTIKY

Počátkem 20. století existoval jen minimální počet vnitrozemských nezávislých států, přičemž mimo Evropu se jednalo pouze o pětici zemí, a sice Afghánistán, Bolívii, Etiopii, Nepál a Paraguay. V Evropě byly tradičně vnitrozemské Švýcarsko, Lichtenštejnsko a Lucembursko, dále pak tzv. mikrostáty, a sice San Marino a Andorra, přičemž po první světové válce vznikly z bývalé Rakousko-uherské monarchie další představitelé této kategorie jako Československo, Maďarsko a Rakousko (ve stejné době vzniká také Vatikán). Výrazný milník ve vzniku LLS´s představuje proces dekolonizace, v jejímž důsledku vznikla většina dnešních LLS´s. Obecně můžeme konstatovat, že za vznikem LLS´s stál proces rozpadu většího (koloniálního) impéria[3], v jehož důsledku došlo k ustanovení množství menších

[3] Ne vždy toto musí platit, výjimkami jsou tři nejstarší evropské vnitrozemské státy, či dále Afghánistán nebo Etiopie.

nástupnických zemí, z nichž některým byl přístup k moři odepřen (Menefee 1992/1993: 5).[4] Druhá vlna vzniku velkého počtu vnitrozemských států proběhla v návaznosti na rozpad Sovětského svazu, po které se objevilo pět vnitrozemských států ve střední Asii, dva v oblasti Jižního Kavkazu a dva ve východní Evropě. Třetí vlna byla spojena s desintegrací Jugoslávie, v jejímž důsledku vzniklo vnitrozemské Moldavsko a roku 2006 také Srbsko. Posledním vnitrozemských státem se stal v roce 2011 Jižní Súdán.[5]

Zaměříme-li svou pozornost do Afriky, pak můžeme konstatovat, že všechny vnitrozemské státy západní Afriky byly francouzskými koloniemi, přičemž Burkina Faso, Mali a Niger byly součástí Francouzské západní Afriky, Čad a Středoafrická republika se řadily do Francouzské rovníkové Afriky. Investice Francouzů do budování infrastruktury byly velmi omezené a nejvýznamnějšími transportními sítěmi se staly železnice. První směřovala z místa Kayes umístěném na horním toku řeky Senegal směrem do města Bamako v dnešním Mali a pak po více jak 800 kilometrovém přerušení (kdy železnici nahradila splavná řeka) železnice pokračovala do centra západní Afriky Dakaru. Druhá železniční síť spojovala města Conakry a Kouroussa s pokračováním do Bamaka. V obou případech platilo, že v některých místech byla železnice nahrazena řekou, což výrazně snižovalo možnost využití obou tepen v době sezónních dešťů. Během první poloviny 20. století pak Francouzi budovali další spojení, stěžejní bylo především napojení správního centra Horní Volty (Burkiny Faso), které mělo zajistit dodávky levné pracovní síly z vnitrozemí do pobřežních oblastí a poté spojení Ubangi-Šari (Středoafrická republika) z Brazzaville a dále do Pointe-Noire. Zcela mimo francouzský zájem byla oblast Nigeru a Čadu (Griffiths 1998, s. 13).

V pásu od sever na jih kontinentu převažovala britská území, z nichž vnitrozemskou polohu měla Uganda. Její spojení se sousední Keňou bylo navázáno prostřednictvím železnice vybudované z keňské Mombasy směřující až do Kampaly. Vnitrozemský charakter měla také šestice jihoafrických držav, a sice Bečuánsko (Botswana), Lesotho (Basutsko), Svazijsko, Severní Rhodesie (Zambie), Jižní Rhodesie (Zimbabwe) a Ňasko (Malawi). Každé z těchto území mělo pro Brity jiný význam a jeho poloha byla determinována jinými faktory. V případě Severní Rhodesie byla zásadní přítomnost mědi v oblasti tzv. měděného pásu při hranicích s dnešní DR Kongo, pro jejíž vývoz byl třeba přístup k přístavu. Britové využívali více jak 3000

[4] Desintegrace velkého koloniálního celku nebyla jedinou příčinou vzniku LLS´s. Některé LLS´s můžeme považovat za malé enklávy, kterým se shodou historických okolností podařilo udržet svou nezávislost (Andorra, San Marino), v jiných případech se jedná o tzv. nárazníkové státy mezi mocnými sousedy (Mongolsko, Afghánistán) (Menefee 1992/1993, s. 5).

[5] Ve střední Asii vznikly Kazachstán, Uzbekistán, Turkmenistán, Kyrgyzstán a Tádžikistán. Na Jižním Kavkazu Arménie a Ázerbájdžán a ve východní Evropě Bělorusko a Moldavsko.

kilometrů dlouhou trasu směřující do Kapského Města, což však bylo velmi neefektivní, což je nutilo hledat alternativní možnosti zajištění přepravy. Když Belgičané postavili kus železnice na území dnešní Rwandy, zajistili tím Britům přístup k přístavu Matadi na řece Kongo dále splavné do Atlantického oceánu. V roce 1931 pak Portugalci dokončili železnici Benguela, kterou Britové mohli rovněž využívat, avšak stále byla vzdálenost k nejbližšímu přístavu asi 2500 kilometrů. V případě Jižní Rhodesie se dlouho nezdálo, že by její vnitrozemská poloha mohla vadit, neboť se očekávalo, že se coby provincie připojí k sousední Jihoafrické unii (budoucí Jihoafrické republice). To se nakonec nestalo a pro další vývoj území byly stěžejní železniční spojení s Kapským Městem, Maputem a Beirou. Z Beiry pak vedla železnice také do Ňaska, přičemž význam tohoto dopravního spojení vzrostl poté, co byla ve stejné trase postavena zpevněná silnice (Griffiths 1998, s. 78). Území Bečuánska neposkytovalo příliš prostoru pro budování železnice z důvodu přírodních podmínek, a proto jedinou možnou trasou bylo železniční spojení vedoucí z Lobatse skrze Gaborone a Francistown na východě dále směrem do Jižní Rhodesie. Malé Basutsko a Svazijsko dlouho stály mimo zájem Britů, potažmo Jihoafričanů. Až roku 1905 byly vystavěny asi 2 kilometry železnice na území Basutska a to z důvodu potřeby převozu pracovní síly.

Ve všech případech platí, že transportní systémy byly v době kolonialismu budovány s ohledem na koloniální rozdělení kontinentu, a tudíž spojení nesměřovala ke geograficky nejbližšímu přístavu. Až během přelomu 19. a 20. století byly podepsány bilaterální smlouvy mezi některými evropskými mocnostmi, které umožňovaly vzájemné sdílení říčních toků. Příkladem může být britsko-portugalská smlouva z roku 1890, ve které portugalský král zaručil Britům přístup k portugalským přístavům na východním pobřeží Afriky prostřednictvím využití Zambezi, či britsko-belgická smlouva z roku 1921, díky které mohli Belgičané využívat britské přístavy ve východní Africe (Uprety 2006, s. 120-121), které byly výrazně blíže, než přístav Matadi na řece Kongo.

5 PŘÍSTUP K MOŘI A JEHO VYUŽÍVÁNÍ

V současném světě je prostřednictvím námořních tras přepravováno asi 90 % světového obchodu, z čehož plyne, že tento způsob dopravy představuje stěžejní transportní nástroj, jehož absence může výrazně negativně ovlivnit ekonomické postavení země. Z tabulky 2 plyne, že vnitrozemské země vždy pro transport svého zboží využívají nějakou formu pozemních komunikací (silnice, železnice), které ne vždy představují koncový způsob transportu. Zejména ty státy, které následně využívají moře, nesou vysoké transakční náklady plynoucí z využívání sousedních tranzitních zemí a následně ještě z využití přístavu. Proto mezinárodní společenství ve

20. století opakovaně řešilo otázku přístupu vnitrozemských států k moři, což by alespoň částečně snížilo jejich závislost na tranzitních zemích.

Prvními texty řešícími přístup k moři jsou spisy právníka Huga Grotia ze 17. století (spisy Svobodné moře a O právu války a míru), v nichž konstatuje, že půda, řeky a moře jsou majetkem veškerého lidstva a mají být využívány všemi, kteří k tomu mají legitimní nárok. V době, kdy byly oba texty napsány, to však příliš nic neměnilo na zavedené praxi, protože technické kapacity na to využívat moře měly pouze přímořské státy. Během 19. století se vedle moře staly významným transportním kanálem řeky, jejichž využívání bylo kodifikováno Vídeňským kongresem 1814/1815, který akcentoval princip liberalizace říční plavby.[6] Zájem o volné využívání řek a vytváření říčních mezinárodních režimů souviselo s nárůstem mezinárodní spolupráce, která byla typickým jevem 19. století. Říční režimy se podařilo ustanovit například na Rýnu, Meusse či Dunaji (Rubin 1973, s. 49-50). Během 19. století se postupně podařilo myšlenku liberalizace říční plavby prosadit také v Americe, kde prvním příkladem byla volná plavba po Mississippi, o kterou se zasloužily USA ještě v době, kdy v severní Americe zůstávali Španělé. Ti pro kontrolu velké části amerického obchodu využívali právě řek, o něž se museli postupně začít dělit s novými státy. Myšlenku volné plavby pak evropské koloniální mocnosti uplatnily i na africké řeky Niger a Kongo, u kterých během Berlínské konference z let 1884-1885 rozhodli o tom, že je mohou pro obchod a přepravu osob využívat všechny národy světa (Vasciannie 1990, s. 184). Otázka přístupu vnitrozemských států k moři však řešena nebyla, neboť fakticky tento problém neexistoval - jejich počet byl velmi nízký a v Evropě, kde jich bylo nejvíce, byl řešen prostřednictvím volné říční plavby. Mimoevropským vnitrozemským státům nikdo pozornost nevěnovat.

Přelomovým obdobím pro kodifikaci práva vnitrozemských států využívat moře přineslo 20. století. Prvním momentem bylo přijetí 14. bodového programu Woodrowa Wilsona, který explicitně zmínil právo Polska a Srbska na přístup k moři. Zatímco se Srbsko stalo součástí nového většího státu, jenž měl přístup k moři, polský přístup k moři se stal nejznámějším příkladem mezinárodního transportního koridoru. Zájem o vnitrozemskou problematiku souvisel s nárůstem počtu těchto států a jejich schopnosti nastolit téma do mezinárodní diskuze, jejímž výsledkem bylo přijetí Barcelonské konvence a Statusu na právo volného tranzitu (Barcelona Convention and Statute on Freedom of Transit) v roce 1921, která zmiňovala tři základní způsoby zajištění přístupu k moři, a sice prostřednictvím 1. koridorů, k jejichž ustanovení mělo

[6] Myšlenka volného využívání říčních toků měla své kořeny v rozdrobené Itálii 11. a 12. století, kdy na Apeninském poloostrově existovalo mnoho státních útvarů, z nichž řada neměla přístup k moři. Proto byla přijata zásada, která liberalizovala využívání volních toků Apeninského poloostrova a která umožňovala i vnitrozemským politickým jednotkám přístup k přístavům (Glassner 1970, s. 18).

docházet na základě ad hoc přijaté smlouvy; 2. splavných řek a vytváření mezinárodních říčních režimu a 3. podpory mezinárodního obchodu v tranzitních zemích. Významný byl především třetí bod, neboť poprvé v historii se ze strany mezinárodního společenství objevila snaha kodifikovat pravidla volného obchodu v tranzitních zemích. Na straně druhé však dokument nezajišťoval vnitrozemským státům trvalý přístup k moři a pouze jim umožňoval, aby využívaly principů volného obchodu. Samostatně byly v dokumentu zmíněny pouze jednou, což jak se později ukázalo, bylo nedostatečné (Uprety 2006, s. 161-165).

Vnitrozemské státy se výraznější kodifikace svých práv ve vztahu k využívání moře dočkaly až po druhé světové válce. To je třeba chápat především v souvislosti se snahou OSN nastavit nový a spravedlivější mezinárodní pořádek, který by uspokojoval zájmy všech (většiny) členů mezinárodního společenství, což mělo zřejmou návaznost na nárůst počtu nových států v mezinárodním systému, které se svou povahou výrazně odlišovaly od těch stávajících. Nově vzniklé státy vyhlašovaly nezávislost v hranicích navržených bývalými evropskými koloniálními státy, což způsobilo, že mimo jejich území se náhle objevily některé klíčové dopravní tepny. Za příklad můžeme uvést oblast západní Afriky, kde se řeka Niger coby zásadní říční tepna náhle objevila na území čtyř států, z nichž Mali a Niger byly vnitrozemské a tudíž pro ně představovala klíčový dopravní kanál. Africké LLS´s tak ztratily kontrolu nad komunikačními kanály, na jejichž existenci byly životně závislé. V roce 1956 se otázce vnitrozemských států ve vztahu k přístupu k moři dostala první výraznější pozornost v souvislosti s činností OSN, která akcentovala specifické problémy asijských vnitrozemských států. Požadavek řešit specifika vnitrozemských států rostl úměrně s tím, jak probíhal proces dekolonizace, přičemž prvním hmatatelným výsledkem bylo svolání Konference OSN o mořském právu (United Nations Convention on the Law of the Sea I/UNCLOS I) v roce 1958. Oficiálnímu začátku jednání předcházela řada dílčích setkání, z nichž nejvýznamnější se uskutečnilo těsně před začátkem konference a jehož výstupem bylo přijetí návrhu na kodifikaci práva LLS´s k přístupu k moři. Tato tzv. Magna charta vnitrozemských států zahrnovala sedm bodů, které se později staly základem pro UNCLOS I. Jejich podstatou bylo zaručení práva na volný přístup k mořím a využívání přístavů, práva lodí plout pod vlajkou vnitrozemského státu či zaručení volného tranzitu LLS´s směrem k přístavu (Pěchota 1973, s. 37-38). Dokument UNCLOS I pak tyto závěry stvrdil, nicméně požadavky LLS´s fakticky uspokojeny nebyly a jednání UNCLOS I tak bylo spíše předzvěstí větších změn a spíše než by situaci vyřešilo, tak stálo na začátku procesu diskuze o přístupu vnitrozemských států k moři. V roce 1965 proběhla na půdě UNCTAD diskuze o vnitrozemských státech, přičemž jejím výsledkem bylo přijetí Newyorské konvence o tranzitním obchodu vnitrozemských států (New York Convention on the Transit trade of Land-locked States), která se netěšila velké pozornosti ze strany USA. Kvůli tomu nebyly

její výstupy nikterak závratné a pro řadu nově vzniklých vnitrozemských států byla spíše zklamáním. Pozitivem však bylo, že zmiňovala existenci tranzitních zemí a význam tranzitu pro vnitrozemské státy. Hlavním posunem bylo, že vnitrozemským státům byl zaručen přístup k volnému moři, a to prostřednictvím bilaterálních smluv uzavřených mezi vnitrozemským a přímořským státem. Vzhledem k faktu, že kromě Lichtenštejnska měly všechny tehdejší vnitrozemské státy za souseda přímořský stát, mělo se za to, že problematika byla dostatečně ošetřena (Glassner 1970, s. 35-38).

Zásadní přelom v kodifikaci práva LLS´s v přístupu k moři přinesla UNCLOS III probíhají několik let a ukončená slavnostně roku 1982. Její zahájení bylo motivováno tlakem rozvojových (nikoliv výhradně vnitrozemských) zemí zlepšit své postavení v mezinárodním systému a zajistit si lepší přístup k využívání světového moře. Některá ustanovení UNCLOS III byla převzata z UNCLOS I a potvrzovala právo LLS´s právo volné plavby či plavby pod vlajkou státu. Vitálním zájmem LLS´s bylo zlepšit jejich přístup k moři a omezit závislost na transportních zemích. První významný posun zakotvený v UNCLOS III se týkal práva LLS na volný tranzit skrze území tranzitních států, které mělo vycházet nikoliv z jejich morálního práva, ale právního závazku vycházejícího z mezinárodního práva. Výraznou změnu přinesla UNCLOS III v rozdělení světového moře do několika segmentů na základě jejich vzdálenosti od pobřeží. Všem státům včetně LLS´s zaručovala UNCLOS III právo mírumilovného proplutí skrze teritoriální vody pobřežního státu vzdálené maximálně 12 námořních mil od čáry pobřeží. Na teritoriální vody navázala nově definovaná výlučná ekonomická zóna vzdálená 200 námořních mil od čáry pobřeží, ve které má pobřežní stát právo využívat mořské zdroje pro svou potřebu, přičemž LLS´s bylo zaručeno právo na využívání *živých zdrojů* v EEZ pobřežních států, avšak konkrétní podobu spolupráce musí zajišťovat vždy oboustranná dohoda (UN 2017b). To fakticky bylo pro LLS´s zklamáním, neboť pobřežním státům bylo umožněno, aby o charakteru spolupráce v EEZ přistupovaly vždy ad hoc. Navíc na *neživé zdroje* se ujednání nevztahovalo a jejich využívání se mělo řídit právem pobřežních států ke kontinentálnímu šelfu (Vasciannie 2005, s. 61-62). Na EEZ pak navazuje volné moře, na jehož využívání se mohou podílet všechny státy včetně LLS´s. Povzbuzením pro LLS´s měl být také článek 129 explicitně hovořící o spolupráci mezi tranzitními státy a LLS´s v budování transportních systémů umožňujících LLS´s přístup k moři. Ve svém důsledku však přijetí UNCLOS III nepřineslo LLS´s kromě zakotvení jejich práva na využívání moře nic přelomového a jejich možnosti zůstávají dodnes omezené. V praxi vidíme, že pro přístup k moři LLS´s je zásadní charakter vztahů mezi nimi a pobřežními státy a LLS´s mohou mořských zdrojů využívat pouze v omezené míře. Druhým problémem zůstává, že vzhledem k nižší míře socioekonomické rozvinutosti, nemají LLS´s dostatečné prostředky na to investovat do aktivit spojených s využíván moře.

6 BUDOVÁNÍ TRANSPORTNÍCH KORIDORŮ

Zajištění pozemního přístupu prostřednictvím pozemních koridorů můžeme považovat za stěžejní způsob zlepšení transportních možností LLS´s, neboť jejich prostřednictvím získávají přímé spojení s mořem, aniž by musely spoléhat na jakýkoliv tranzitní stát. Pozemní koridory můžeme rozdělit podle doby jejich vzniku na koloniální a nezávislé (Griffiths 1998, s. 67). Nejviditelnějším příkladu koridoru k moři vytvořeného během koloniálního období je koridor dnešní DR Kongo, který kopíroval řeku Kongo a měl zajistit propojení vnitrozemského Konga s pobřežím Atlantického oceánu. K jeho vytvoření došlo na Berlínské konferenci, a ačkoliv od původního návrhu se výrazně zúžil, udržel si svou existenci až do současnosti a díky němu představuje DR Kongo příklad semi uzavřeného státu (Thomson-Barrow 2006, s. 70-71). Pozůstatkem kolonialismem vytvořeného koridoru je také Capriviho pruh vybíhající z území dnešní Namibie směrem do vnitrozemí, jenž byl vytvořen Němci ve snaze překazit Britům snahu propojit jejich africké državy od severu po jih Afriky. K historickým příkladům budování pozemních koridorů patří také dva dnes již neexistující koridory existující v letech 1911-1919 v oblasti Kamerunu.

K druhé vlně budování pozemních koridorů došlo po dekolonizaci, kdy se aktivity ujali samotné LLS´s. Ukázkovým příkladem země opakovaně získávající a ztrácející přístup k moři je Etiopie, která již v roce 1929 podepsala dvoustrannou dohodu s Itálií o vybudování silnice mezi městy Dessie a přístavem Assab v Eritrei. Smlouva Etiopii zaručovalo právo využívání přístavu a vybudování překladiště. Po roce 1993, kdy Eritrea obnovila svou nezávislost, měl být assabský koridor znovu otevřen, avšak vzhledem ke stále trvajícímu napětí mezi oběma státy není prakticky využíván. Alternativu představuje železnice spojující Etiopii s Džibutskem vybudovaná počátkem 20. století a představující dnes klíčovou transportní tepnu Etiopie s přímořským Džibutskem (Muluneh 1998, s. 65-66). Etiopský přístup k moři je tak ukázkovým příkladem vlivu politické situace na transportní možnosti vnitrozemského státu. O vybudování pozemního přístupu k moři se pokusila i nezávislá Uganda pod vedením Idiho Amina, který měl v plánu rozšířit své území na úkor Tanzanie a na pobřeží Indického oceánu vybudovat vlastní přístav. Za zmínku stojí také pozemní koridor Svazijska, který měl vzniknout na základě tajné dohody mezi Svazijskem a Jihoafrickou republikou. JAR přislíbila vnitrozemskému Svazijsku rozšíření území směrem k Indickému oceánu výměnou za svazijskou podporu proti boji s opozičními silami v JAR. Zhodnotíme-li výsledky budování pozemních koridorů, můžeme konstatovat, že historicky úspěšnější byly ty, jež byly navrženy ještě

v době kolonialismu. Naopak ty, o jejichž vytvoření se pokusily nově nezávislé státy, nebyly příliš životaschopné (Griffiths 1998, s. 79).[7]

Pod vlivem působení OSN dochází v posledních letech k výrazné podpoře budování pozemních komunikací, které sice, na rozdíl od pozemních koridorů, nerozšiřují území státu, ale umožňují jeho efektivnější napojení na tranzitní státy. V tomto ohledu jsou zásadní renovace a budování pozemních komunikací zahrnující výstavbu zpevněných silnic a železničních spojení, které vytvářejí tzv. koridory, což jsou hlavní dopravní trasy spojující hlavní obchodní tepny. Zpravidla vidíme, že budování koridoru zahrnuje výstavbu (či renovaci) silnice, železnice a stále častěji také výstavbu produktovodů (ropovody, plynovody). V oblasti východní Afriky zahrnující vnitrozemské Rwandu, Burundi a Ugandu jsou zásadní Severní (Northern) (v délce 2 000 km vedoucí do Mombasy) a Centrální (Central) (v délce 1 500 km a vedoucí do Dar es Saleemu) koridor. Pro východní Afriku je zásadní napojení přístavy v Tanzanii a Keni, které především pro Rwandu a Burundi představují možnost, jak částečně „uniknout" blízkosti DR Kongo. Na oba koridory navazuje Jižní koridor (Southern) budovaný z oblasti jihu Afriku směrem na sever, který propojuje obě části Afriky (Chowdhury – Erdenebileg 2006, s. 50-51). Oblast jihu Afriky má historicky nejrozvinutější infrastrukturní síť, z níž mohou vnitrozemské státy čerpat, přičemž země mohou využívat spojení s JAR i pobřežním Mosambikem a Tanzanií. V Rohu Afriky dosud neexistuje koncept dopravního koridoru spojujícího vnitrozemské státy s pobřežím, což je dáno tím, že do roku 2011 se v regionu nacházela pouze vnitrozemská Etiopie, jež řešila transportní možnosti bilaterálně s Eritreou a Džibutskem. V návaznosti na vznik Jižního Súdánu lze očekávat, že i zde vznikne snaha o komplexnější řešení, nicméně pravděpodobně zůstane hlavní dopravní uzel Jižního Súdánu směřovat i nadále na sever směrem k pobřeží Rudého moře. V nejproblematičtější situaci je oblast západní a střední Afriky, kde již v době kolonialismu byla dopravní síť relativně omezená, přičemž situace se lepší jen pomalu. V regionu se nacházejí tři železniční spojení, jejichž udržování je poměrně náročné a typickým znakem jsou dlouhé transportní doby.

Intenzivně podporovaným nástrojem majícím zlepšit transportní možnosti afrických LLS´s je budování rozvojových koridorů (development corridors). Jedná o projekty s kořeny v oblasti jižní Afriky, kde byl v 90. letech 20. století poprvé představen model Maputského rozvojového koridoru, jehož smysl spočíval ve vybudování a zrekonstruování silnice spojující jihoafrické vnitrozemí s pobřežním přístavem Maputo v Mosambiku. Smysl tohoto projektu spočíval v přesvědčení, že

[7] Hlavním důvodem neúspěšnosti budování pozemních koridorů bylo důsledné uplatňování zásady *uti possidetis juris*, která tvrdí, že nově vyhlášený stát vzniká v hranicích svého předchůdce. Důsledné uplatňování této zásady vedlo k faktickému zakonzervování afrických hranic.

prostřednictvím zlepšení infrastrukturního spojení dojde v oblasti realizace projektu k nastartování ekonomického růstu a využití skrytého ekonomického potenciálu. V návaznosti na zřízení projektu Maputo začaly vznikat další podobné projekty, jejichž posláním bylo spojit místa s vysokým ekonomickým potenciálem a napojit vnitrozemské oblasti na pobřeží. Mezi ukázkové příklady můžeme zařadit koridor Beira, Nacala, Lobito či Mtwara (Griggs – Bradley – Schofield 2000, s. 19).

Letecká doprava představuje v posledních desetiletích dynamicky se rozvíjející sektor, který částečně snižuje závislosti LLS´s na pozemních komunikacích. Zásadní otázkou však zůstává kvalita a dostupnost této formy přepravy, které jsou u většiny afrických LLS´s problematické, což je ovlivněno 1. existencí malého trhu, kvůli kterému nemohou jednotlivé africké LLS´s udržovat vlastní letecké společnosti a současně o provozování nemají zájem nízkonákladové společnosti, neboť se jim provozování linek nevyplatí a 2. špatnou kvalitou vybavení, a to jak v případě letištních ploch, tak samotných letadel, jejichž provozovatelé mají často zakázáno létat na letiště Evropské unie.

Význam letecké přepravy však není ničím novým a v souvislosti s africkými vnitrozemskými územími byl zmiňován již v první polovině 20. století. V době nastupující dekolonizace operovala v prostoru západní Afriky Západoafrická letecká korporace (West African Airways Corporation), která se však rozpadla s vyhlašováním nezávislosti jednotlivých států, které se rozhodly po vybudování vlastních leteckých společností. Podobně také Francouzi podporovali existenci přímého leteckého spojení mezi Paříží a jednotlivými územími, které poté, co vyhlásily nezávislost, podpořily myšlenku pokračování spolupráce a v roce 1961 nechali vzniknout nové letecké společnosti Air Afrique (Amissah 1973, s. 66). Ta se stala symbolem afrického letectví a mnohými byla považována za příklad úspěšného afrického projektu. To platilo ale pouze do roku 2001, kdy společnost zkrachovala a nuceně ukončila svou činnost (Gwilliam 2011, s. 156).

6 ZÁVĚR

Předložený text usiloval o představení transportních možností, které africké LLS´s mají vzhledem ke své specifické geografické poloze. Vzhledem k významu námořní dopravy musíme za stěžejní považovat snahu zajistit si přístup k moři a využívání práva na volné moře, přičemž však vidíme, že možnosti LLS´s zůstávají navzdory deklarované snaze OSN omezené. Vzhledem k nízké míře socioekonomického rozvoje je pro africké LLS´s ekonomiky náročné investovat prostředky do rozvoje kapacit, jejichž prostřednictvím by participovaly na využívání volného moře. Současně se předpokládá, že využívání mořských zdrojů ležících v oblasti EEZ bude probíhat po vzájemné dohodě mezi LLS´s a pobřežním státem, což předpokládá, že mezi oběma stranami převládne zájem spolupracovat.

Symptomatickým rysem afrických zemí je však politická nestabilita, která znesnadňuje vzájemnou spolupráci a omezuje možnosti afrických LLS´s získat přístup k mořským zdrojům. Zajištění přístupu k přístavu je výrazně ovlivněno vztahy, které panují mezi LLS´s a tranzitním státem, dále pak charakterem hraničního režimu, množstvím byrokratických omezení, povahou vzájemných vztahů a v neposlední řadě geografickými okolnostmi. Můžeme proto konstatovat, že navzdory snaze mezinárodního společenství podpořit přístup LLS´s k mořským zdrojům a cestám, zůstává tato věc spíše otázkou bilaterálních vztahů mezi konkrétními státy, nežli výsledkem přístupu mezinárodního společenství jako celku.

Tab. 2: Trasportní statistiky afrických vnitrozemských států

Země	*Vzdálenost od nebližšího přístavu (2005-2014)/hlavní způsob dopravy zboží na světový trh*	*Transportní přístav/transportní země*	*Počet km silnic/z toho % zpevněných*	*Počet km železnice (2005-2014)*	*Počet pasažérů přepravených po železnici (v mil. pasažérů v letech0 2005-2014)*	*Objem přepraveného zboží po železnici (v mil. tun v letech 2005-2014)*	*Počet pasažérů přepravených letecky (v tisících v roce 2015)*	*O pi zl (v v*
Botswana	905	Durban/JAR	25 798 (2005)/33 (2005)	888	94	674	194	0
Burkina Faso	1154/silnice	Abidjan/Pobřeží slonoviny	15 304 (2011)/21 (2011)	622	0	1	123	0
Burundi	1254/silnice, voda	Matadi/DR Kongo	12 322 (2004)/10 (2004)	0	0	0	0	0
Čad	1669/silnice, železnice	Douala/Kamerun	40 000 (2010)/ nezjištěno	0	0	0	0	0
Etiopie	781/silnice	Djibuti/Djibuti Assab/Eritrea Massawa/Eritrea	44 359 (2007)/14 (2007)	0	0	0	7075	1
Jižní Súdán	1900	Port Sudan/Súdán	Nedostupné	0	0	0	0	0
Lesotho	575/železnice	Durban/JAR	5 940 (2001)/nezjištěno	0	0	0	0	0
Malawi	803/železnice	Nacala/Mosambik	15 451 (2003)/45 (2003)	797	44	33	6	0
Mali	1225/silnice, železnice	Abidjan/Pobřeží slonoviny Conakry/Guinea Dakar/Senegal	22 474 (2009)/25 (2009)	0	0	0	0	0
Niger	1057/silnice, železnice	Cotonou/Benin	19 267 (2010)/21 (2008)	0	0	0	15	0
Rwanda	1867/silnice, železnice, voda	Dar es Salaam/Tanzanie Mombasa/Keňa	14 008 (2004)/19 (2004)	0	0	0	646	2
Svazijsko	193	Durban/JAR	3 594 (2002)/nezjištěno	300	0	862	0	0
Středoafrická republika	1518/silnice, voda	Douala/Kamerun Matadi-Pointe Noire/DR Kongo	20 278 (2010)/6,8 (2010)	0	0	0	0	0
Uganda	1187/silnice, železnice	Mombasa/Keňa Tanga/Tanzanie	70 746 (2003)/23 (2003)	0	0	0	42	0
Zambie	1975/silnice, železnice, voda	Dar es Salaam/Tanzanie	66 781 (2010)/nezjištěno	0	0	0	12	7
Zimbabwe	464	Beira/Mosambik Durban/JAR	97 267 (nezjištěno)	2583	0	1580	370	1

Zdroj: The World Bank 2017a, Faye et al. 2004, AFDB 2017, Uprety 2006, pp. 8-10, UN-OHRLLS 2017a, The World Bank 2017b

POUŽITÁ LITERATURA:

1. AFDB (2017): *Transport Infrastructure and Services*. [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Generic-Documents/South%20Sudan%20Infrastructure%20Action%20Plan%20-%20%20A%20Program%20for%20Sustained%20Strong%20Economic%20Growth%20-%20Chapter%207%20-%20Transport%20Infrastructure%20and%20Services.pdf
2. AMISSAH, A. N. E. (1973): Air Transport in Africa and its Importance for African Land-locked Countries. In: *Land-Locked Countries of Africa.* Nordiska Africainstitutet, Uppsala, 1973, s. 63-78, ISBN 91-7106-065-0
3. COLLIER, P. (2009): *Miliarda nejchudších. Proč se některým zemím nedaří a co s tím.* Kosmas, Praha, s. 224, ISBN 978-80-7429-010-7
4. CONVENTION ON TRANSIT TRADE OF LAND-LOCKED STATES (1965): [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: https://cil.nus.edu.sg/rp/il/pdf/1965%20Convention%20on%20Transit%20Trade%20of%20Land-locked%20States-pdf.pdf
5. ČERVENKA, Z. (1973): The Limitation Imposed on African Land-Locked Countries. In: *Land-Locked Countries of Africa.* Nordiska Africainstitutet, Uppsala, 1973, s. 17-33, ISBN 91-7106-065-0
6. FAYE, M. et al. (2004): The Challenges Facing Landlocked Developing Countries. In: *Journal of Human Development*, Vol. 5, No. 1, s. 31-68.
7. GLASSNER, M. I. (1970): *Access to the Sea for Developing Land-Locked States.* Martinus Nijhoff, Hague, 1970, ISBN 978-90-247-5022-1
8. GRANT, T. (1998/1999): Defining Statehood: The Montevideo Convention and its Discontents. In: *Columbia Journal of Transnational Law*, No. 37, s. 403-457.
9. GRIFFITHS, H. (1998): African Land and Access Corridors. In: *Land-locked States of Africa and Asia*. Frank Cass, London, 1998, s. 69-81, ISBN 0714-64371-8
10. GRIFFITHS, H. (1998): The Experience of Land-lockedness in Africa. In: *Land-locked States of Africa and Asia*. Frank Cass, London, 1998, s. 12-24, ISBN 0714-64371-8
11. GRIGGS, R. – BRADLEY, R. – SCHOEFIELD, C. (2000): *Boundaries, Borders and Peace-Building in Southern Africa: The Spatical Implications of the „African Renaissance"*. International Boundaries Unit, Vol. 3, No. 2, Durham University: London, 1998, s. 28.

12. GWILLIAM, K. (2011): *Africa´s Transport Infrastructure. Mainstreaming, Maintenance and Management*. The World Bank, Washington D. C. 2011, s. 536, ISBN 978-0-8213-8456-5
13. CHOWDHURY, A. K. – ERDENEBILEG, S. (2006): *Geography against Development: A Case for Landlocked Developing Countries*. UN-OHRLLS, New York, 2006 s. 187, ISBN 92-1-104540-1
14. MENEFEE, S. P. (1992/1993): "The OAR of Odysseus": Landlocked and „geographically disadvantaged" states in hitorical perspective. In: *California Western International Law Journal*, Vol. 23, No. 1, s. 1-66.
15. MULUNEH, W. (1998): Land-lockedness and Dependency on Coastal Countries: The Case of Ethiopia. In: *Land-locked States of Africa and Asia*. Frank Cass, London, 1998, s. 56-68, ISBN 0714-64371-8
16. PĚCHOTA, V. (1973): The Right of Access to the Sea. In: *Land-Locked Countries of Africa*. Nordiska Africainstitutet, Uppsala, 1973, s. 37-43, ISBN 0714-64371-8
17. RUBIN, A. P. (1973): Land-locked African Countries and Rights of Access to the Sea. In: *Land-Locked Countries of Africa*. Nordiska Africainstitutet, Uppsala, 1973, s. 44-62, ISBN 91-7106-065-0
18. THE WORLD BANK (2017a): World Development Indicators: Transport services. [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: http://wdi.worldbank.org/table/5.10#
19. THE WORLD BANK (2017b): Global Rankings 2016. [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: http://lpi.worldbank.org/international/global?sort=desc&order=LPI%20Score#datatable
20. THOMPSON-BARROW, Ch. (2006): A Corridor for Land-Locked States. In: Commonwealth Law Bulletin, Vol. 32, No. 1, s. 67-71.
21. UN (2017a): Identifying least developed countries (LDCs). [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/ldc/ldc_criteria_id.shtml
22. UN (2017b): *Exclusive Economic Zone*. [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/part5.htm
23. UNITAR (1971): *General Assembly – Twenty-sixth Session*. [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: http://www.unitar.org/resource/sites/unitar.org.resource/files/document-pdf/GA-2767-XXVI.pdf

24. UN-OHRLLS (2013): *The Development Economics of Landlockedness: Understanding the development costs of being landlocked*. UN-OHRLLS, New York, 2013, s., ISBN
25. UN-OHRLLS (2017a): *Statistical tables*. [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: http://unohrlls.org/custom-content/uploads/2013/09/2015-USG-Report-Annex.pdf
26. UN-OHRLLS (2016a): Almaty Programme of Action: Addressing the Special Needs of Landlocked Developing Countries within a New Global Framework for Transit Transport Cooperation for Landlocked and Transit Developing Countries. [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: http://unohrlls.org/UserFiles/File/LLDC%20Documents/almaty_programme.pdf
27. UPRETY, K. (2006): The Transit Regime for Landlocked States. The World Bank, Washington D. C. 2006, s., ISBN
28. VASCIANNIE, S. C. (1990): Land-Locked and Geographically Disadvantaged States in the International Law of te Sea. Clarendon Press, Oxford, 1990, s. , ISBN 0-8213-6299-2
29. VASCIANNIE, S. C. (2005): Land□locked and Geographically Disadvantaged States. In: Commonwealth Law Bulletin, Vol. 31, No. 1, s. 57-68.
30. VINOKUROV, E. (2007): A Theory of Enclaves. MPRA Paper No. 20936. [Citováno 15. 3. 2017.] Available online: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/20936/

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY / JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava
2017, Volume XV., Issue 3, Pages 296 – 309
ISSN 1336-1562 (print), ISSN 1339-2751 (online)
Submitted: 16. 3. 2017 | Accepted: 23. 8. 2017 | Published 15. 9. 2017

CESTA EVROPSKÉ UNIE K ARKTICKÉ POLITICE
EUROPEAN UNION'S WAY TO THE ARCTIC POLICY

Zuzana Trávníčková[1]

Rozsáhlé území Arktidy přitahuje pozornost nejen arktických pobřežních států, ale i dalších aktérů a mezi nimi také Evropské Unie. Příspěvek představuje arktickou angažovanost EU ve formálním i obsahovém pohledu. Ze srovnání strategických dokumentů EU plyne, že EU dlouhodobě a konzistentně připomíná tři témata: ochranu životního prostředí, udržitelný rozvoj a otázky mezinárodní správy Arktidy. Text shrnuje také evropské snahy o získání pozorovatelského statutu v Arktické radě a důvody, proč EU tohoto ještě nedosáhla.[2]
Kľúčové slová: Evropská unie, Arktida, Arktická rada, životní prostředí, udržitelný rozvoj

Vast territories in the Arctic attract the attention of not only Arctic coastal states, but also of other actors including the European Union. The article presents EU´s engagement in the Arctic in the formal as well as in the substantive view. The comparison of EU strategic documents shows, that EU over a long time and consistently works with three main topics: environment protection, sustainable development and the questions related to the Arctic governance. The text covers also EU efforts to obtain the permanent observer status in the Arctic Coucil and mentions resons, why EU has not been successful in this direction yet.
Key words: European Union, Arctic, Arctic Council, environment, sustainable development
JEL: F55, K33

[1] JUDr. Ing. Zuzana Trávníčková, Ph.D. Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, zuzana.travnickova@vse.cz.
Zuzana Trávníčková vystudovala mezinárodní politické vztahy na Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze a právo na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Vyučuje mezinárodní právo na Vysoké škole ekonomické v Praze.
[2] Příspěvek navazuje na práci autorky při řešení výzkumného projektu v rámci projektu TAČR BETA TB050MZV500 Region Arktidy: aspekty politicko-bezpečnostní, ekonomické a vědecko-výzkumné. Autorka děkuje za podnětné připomínky Mgr. Barboře Padrtové, se kterou měla možnost při řešení výzkumného projektu spolupracovat.

1 ÚVOD

Jedním z textů, publikovaných na stránkách časopisu Medzinárodné vztahy v čísle 4/2016, byla práce Ivana Jágerského (2016). Autor se v ní věnuje ruským ambicím v Arktidě a militarizaci Arktidy jako jejich důsledku. Rusko bezesporu představuje ve vztahu k arktické oblasti klíčového aktéra a jeho aktivity v Arktidě (jak vojenské, tak i ekonomické) logicky přitahují významný zájem jiných států, badatelů i médií. V porovnání s Ruskem a dalšími arktickými státy se aktérství České republiky i Slovenska na Dálném severu jeví jako téměř neviditelné. Přesto má smysl i v našich podmínkách situaci kolem severního pólu pozorně sledovat a o českých a slovenských zájmech a možnostech v Arktidě přemýšlet. Jsme členy Evropské unie a jednou z přijatých evropských politik je od roku 2016 i politika arktická. Pro členské státy, které dosud nezvažovaly intenzivnější formu samostatného zapojení se do arktického režimu (v úvahu přichází především získání pozorovatelského statutu v Arktické radě), je zde tedy možnost podílet se na správě arktických záležitostí prostřednictvím a v rámci EU.

Cílem tohoto textu je představit dosavadní vývoj arktické politiky EU, a to ve dvou různých úhlech pohledu. Zaprvé se text podrobně zaměřuje na srovnání jednotlivých evropských textů vztahujících se k Arktidě. V tematickém kontextu sleduje vývoj (resp. konzistentnost) arktických témat v evropském diskurzu. Druhý pohled směřuje k aktérství EU v arktické oblasti, zejména ve vztahu k Arktické radě.

V odborné literatuře patří arktická problematika v posledních letech k velmi oblíbeným tématům. Pěstována je zejména v arktických státech, pomalu se ale etabluje i v domácí (české) nauce. Zatímco v arktických státech mohou badatelé věnovat pozornost studiu a analýze národních arktických strategií, jejich účinnosti, hloubce a pozadí, domácí literatura se dosud z velké části zaměřovala na celkové představení arktického režimu a arktických záležitostí (Ištok 2012, Trávníčková a kol. 2010, Trávníčková – Knotková 2013, Bílková 2006). Pokud jde přímo o arktickou strategii Evropské unie, té byly věnovány práce reflektující její počátky; novější a aktuální vývoj, zejména integrovaná politika EU z dubna 2016, dosud předmětem zkoumání nebyly.

Tento text staví v první části (při stručném vymezení arktických aktérů a šíře arktických témat) na dostupné odborné literatuře. Ve druhé části, která je věnována dosavadnímu vývoji arktické politiky EU, vychází téměř výhradně z analýzy primárních zdrojů – tedy z dokumentů, jimiž sama Evropská unie svůj postoj k Arktidě sděluje. Část, která se zabývá snahou EU získat stálý pozorovatelský statut v Arktické radě, je založena zejména na pozorování aktivit Arktické rady.

2 AKTÉŘI V ARKTICKÉ OBLASTI

Zatímco Antarktida je jednoznačně a smluvně definována,[3] pro vymezení arktické oblasti se nabízí nejméně tři možné definice, opírající se o přírodněvědní kritéria. Obvykle je Arktida vnímána jako oblast nad severním polárním kruhem (přibližně tedy na sever od rovnoběžky na 66° 33´ severní šířky) a arktickými státy jsou podle ní Dánsko (Grónsko), Finsko, Kanada, Norsko, Rusko, Švédsko, USA. Druhou možností je omezit Arktidu pásmem stromů - seznam arktických států je pak tentýž. Podle klimatické definice zahrnuje Arktida oblasti ohraničené izotermou 10° C v nejteplejším měsíci[4] a arktickým státem je v tomto pojetí kromě sedmi výše uvedených i Island (Dubner 2005, s. 12-13, Byers 2010b).

Svůj pohled na aktérství v arktické oblasti nabízí i mezinárodní právo, konkrétně Úmluva OSN o mořském právu (United Nations Convention on the Law of the Sea, UNCLOS).[5] VI. část úmluvy definuje kontinentální šelf, pravidla jeho vytyčování a jeho právní režim (zejména práva pobřežního státu a jejich meze). Kontinentální šelf je možné podle čl. 76 odst. odst. 1 úmluvy jednostranně vymezit až do vzdálenosti 200 námořních mil od pobřeží. Vzdálenost severních pobřeží nejseverněji položených států od severního pólu je ale dvou- až několikanásobně větší než uvedených 200 n. m. Podle dalších ustanovení čl. 76 UNCLOS je ovšem možné vznést nárok na širší kontinentální šelf (po splnění geografických a geologických podmínek).[6] Zatímco v základním rozsahu (do 200 n. m.) není pobřežní stát při

[3] Podle čl. VI Smlouvy o Antarktidě (vyhláška ministra zahraničních věcí č. 76/1962 Sb., ze dne 11. července 1962 o Smlouvě o Antarktidě) jde o oblast na jih od 60. rovnoběžky jižní šířky, včetně plovoucích ledovců.

[4] Průměrná denní teplota v červenci nepřesáhne v Arktidě 10° C (50° F).

[5] Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 240/196 Sb., o sjednání Úmluvy Organizace Spojených národů o mořském právu.

[6] Čl. 76 odst. 4 – 6 UNCLOS:

4. (a) Pro účely této Úmluvy pobřežní stát stanoví vnější hranici kontinentálního okraje všude tam, kde okraj přesahuje 200 námořních mil od základních linií, od kterých se měří šíře pobřežního moře, pomocí:

(i) linie vytyčené v souladu s odst. 7 k nejvzdálenějším pevným bodům, na každém z nichž činí tloušťka usazených hornin nejméně 1 % nejkratší vzdálenosti od takového bodu k úpatí kontinentálního svahu; nebo

(ii) linie vytyčené v souladu s odst. 7 k pevným bodům, které nejsou dále než 60 námořních mil od úpatí kontinentálního svahu.

(b) Nebude-li prokázán opak, stanoví se úpatí kontinentálního svahu jako bod maximální změny ve sklonu na jeho základně.

5. Pevné body tvořící linii vnějších hranic kontinentálního šelfu na mořském dně, vytyčené v souladu s odst. 4(a) (i) a (ii), buď nepřesáhnou 350 námořních mil od základní linie, od níž se měří šíře pobřežního moře, anebo 100 námořních mil od izobaty 2 500 metrů, což je linie spojující body v hloubce 2 500 metrů.

6. Bez újmy ustanovením odst. 5 o podmořských hřebenech nepřekročí vnější hranice kontinentálního šelfu 350 námořních mil od základní linie, od níž se měří šíře pobřežního moře.

vymezování kontinentálního šelfu nijak omezen, nárok na rozšíření se předkládá zvláštnímu odbornému orgánu – Komisi pro hranice kontinentálního šelfu (Commission on the Limits of the Continental Shelf). Komise o jednotlivých nárocích rozhoduje formou „doporučení", tato jsou ale bez ohledu na svůj název pro pobřežní státy (v souladu s čl. 76 odst. 8 UNCLOS) konečná a závazná.

Z hlediska mezinárodního práva si tedy za účelem vymezení arktických států můžeme položit otázku, které pobřežní státy již vznesly nebo v budoucnu mohou vznést územní nároky na oblast kontinentálního šelfu v arktických vodách za hranicí 200 námořních mil podle Úmluvy OSN o mořském právu. Komise již obdržela nároky Ruska, Kanady, Dánska a Norska (Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea 2016, Byers 2010a, s. 88-107, Byers 2013, s. 92-112). Nárok USA přihlášen nebyl, neboť USA dosud UNCLOS neratifikovaly (a procedura rozšířených nároků podle čl. 76 pro ně tedy formálně neexistuje). V případě ratifikace úmluvy by ale velmi pravděpodobně vznesen byl. Skupinu pěti států, které již v návaznosti na svůj dvousetmílový kontinentální šelf vznesly nárok na další oblasti v Severním ledovém oceánu, nebo takovou možnost budou mít v budoucnu, označujeme jako (arktické) pobřežní státy, „arktickou pětku"; pro jejich společné označení se běžně užívá zkratka A5.

Vedle zemí A5 se ve skutečnosti na tvarování a rozvoji arktického mezinárodního režimu podílí i další tři státy (vyhovující klimatické definici): Island, Finsko a Švédsko. Těchto osm států (A8) společně založilo v roce 1996 Arktickou radu, organizaci sui generis, která je hlavním multilaterálním aktérem v oblasti. Vedle zemí A8 jsou v ní – jako pozorovatelé – zastoupeny i další státy, které o dění na Dálném severu projevily zájem (např. Čína, Japonsko, Itálie). Stálé zastoupení v Arktické radě náleží od jejího vzniku také šesti nevládním organizacím zastupujícím původní obyvatele.[7] O získání pozorovatelského místa usiluje dlouhodobě i Evropská unie; z důvodů, kterým se text věnuje dále, v tomto směru ale EU dosud (k březnu 2017) neuspěla.

3 ARKTICKÁ TÉMATA JAKO VÝCHODISKA EVROPSKÉHO PŘÍSTUPU

Komplexní zájem o zapojení se do arktického režimu projevuje EU přibližně od roku 2008. Není tedy aktérem, který by se na formování arktického režimu podílel intenzivně od jeho počátku. První stanoviska EU k Arktidě byla vyhlášena v době, kdy již byla k dispozici řada strategií arktických států (Trávníčková a kol. 2010). Stav

Tento odstavec se nevztahuje na podmořské vyvýšeniny, které jsou přirozenou součástí kontinentálního okraje, jako jsou jeho plošiny, vyvýšeniny, vršky, prahy a výběžky.

[7] The Aleut International Association, the Arctic Athabaskan Council, Gwich'in Council International, the Inuit Circumpolar Council, Russian Association of Indigenous Peoples of the North, the Saami Council.

arktické multilaterální spolupráce a tematické zaměření diskuzí v Arktické radě musela a i dnes musí EU nezbytně respektovat.

Ještě před ustavením Arktické rady začaly země A8 rozvíjet spolupráci při ochraně životního prostředí.[8] Arktický environmentální režim byl od 1996 pěstován společně s dalšími dvěma silnými arktickými tématy: udržitelným rozvojem a postavením původního obyvatelstva. Naopak otázky územní svrchovanosti (především vypořádání nároků na kontinentální šelf za hranicí 200 n. m. od pobřeží) a výkon svrchovanosti v těch arktických oblastech, které spadají pod svrchovanost pobřežních států, byly z agendy Arktické rady v roce 2008 implicitně vyloučeny. Pobřežní státy tehdy přijaly Deklaraci z Ilulissat (The Ilulissat Declaration 2008), ve které odmítly hledání nového mezinárodněprávního režimu pro otázky suverenity a jurisdikce v Arktidě.[9]

Z toho je zřejmé, že určitou skupinu otázek (záležitosti politické a vojenské) si pro své individuální rozhodování vyhrazují země A5. V širší společnosti – na úrovni Arktické rady - je prostor diskutovat a upravovat zejména problematiku ochrany životního prostředí a udržitelného rozvoje (ovšem nikoliv jako možnost regulovat ekonomickou činnost jednotlivých pobřežních států v oblastech pod jejich suverenitou), a to zejména s přihlédnutím k zájmům původního obyvatelstva. Uvědomění si „arktických témat" je důležité pro to, abychom mohli sledovat a hodnotit arktickou politiku EU; chce-li EU jako aktér ve vztahu k Arktidě uspět (a tím není nutně myšleno přímo získání pozorovatelského místa v Arktické radě), musí evropský přístup reflektovat témata, která se jeví jako podstatná ostatním aktérům.

Zajímavou příležitost pro uspořádání jednotlivých arktických témat přináší tzv. kodaňská škola (Buzan – Wæver – De Wilde 1998, Waisová 2004). Kodaňská skupina rozšiřuje tradiční koncept vojenské a politické bezpečnosti o další sektory: societální, ekonomický a environmentální. Jak uvádí Zdeněk Štěpánek, pětidimenzionální model umožňuje „vytvořit koherentní strukturu, do níž můžeme umístit hlavní výzvy pro mezinárodní vztahy" v Arktidě (Štěpánek 2016, s. 10). Přidané tři sektory a přiznání jejich významné role v arktickém režimu se jeví jako velmi důležité pro uchopení situace v Arktidě obecně i při úzce zaměřeném zkoumání Evropského přístupu k Dálnému severu, neboť právě ve společenském, environmentálním a v určitém ohledu také v ekonomickém sektoru jsou zájmy EU formulovány nejzřetelněji.

[8] V roce 1991 byla přijata Strategie ochrany životního prostředí (AEPS), jejíž realizaci po svém zřízení převzala Arktická rada (Trávníčková – Knotková 2013, s. 67).

[9] Hlavním pramenem úpravy mořského práva je Úmluva OSN o mořském právu (UNCLOS). Text deklarace na ni ale neodkazuje výslovně, neboť USA dosud tuto úmluvu nepodepsaly ani neratifikovaly.

4 POČÁTKY ZÁJMU EVROPSKÉ UNIE O ARKTIDU

Po dobu existence Evropských společenství nebyl zájem o Arktidu nijak vymezen ani komunikován. Teprve od přelomu tisíciletí můžeme zaznamenat první opatrné pokukování po arktické oblasti, resp. její části geograficky navazující na Evropu a Rusko. Součástí Severní dimenze bylo tzv. Arktické okénko (Arctic Window) a integrovaná námořní politika (byť jen v úzké souvislosti s globálním oteplováním) zahrnovala – pokrývala i Arktický oceán. Teprve v roce 2008 je diskutován a představen první komplexnější evropský pohled na Arktidu.

V březnu 2008 zveřejnil vysoký představitel EU pro Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku Javier Solana dokument nazvaný Změna klimatu a mezinárodní bezpečnost (Vysoký představitel EU pro Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku 2008). Po identifikování sedmi hrozeb - dopadů změn klimatu na mezinárodni bezpečnost - se dokument zaměřuje na vyhodnocení, jak tyto hrozby působí v jednotlivých oblastech světa, a to včetně Arktidy. Ve vztahu k ní uvádí: „Rychlé tání ledových příkrovů na pólech, zejména v Arktidě, otevírá nové vodní cesty a mezinárodní obchodní trasy. Vyšší dostupnost nesmírných zásob uhlovodíků v arktické oblasti navíc mění geostrategickou dynamiku oblasti, což by mohlo mít dopady na mezinárodní stabilitu a evropské bezpečnostní zájmy. Příkladem výsledných nových strategických zájmů je nedávné vztyčení ruské vlajky pod Severním pólem. Vzrůstá potřeba řešit sílící debatu o územních nárocích a přístupu různých zemí k novým obchodním trasám, představujících výzvu pro schopnost Evropy účinně zajistit své zájmy v oblasti obchodu a zdrojů v daném regionu; tyto nároky mohou vyvíjet tlak na její vztahy s klíčovými partnery.“ (Vysoký představitel EU pro Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku 2008, s. 8).[10] V rámci závěrů a doporučení pak zpráva v oblasti posílení spolupráce se třetími zeměmi mimo jiné doporučuje, aby byla vypracována politika EU „pro Arktidu na základě vyvíjející se geostrategie arktické oblasti, jež by zohledňovala mimo jiné přístup k zdrojům a otevření nových obchodních tras.“ (Vysoký představitel EU pro Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku 2008, s. 11).

Svou zprávou otevřel vysoký představitel na úrovni EU intenzivní diskuzi o arktických otázkách. Postupně se do ní zapojily další orgány EU, jako první Evropský parlament. Dne 9. října 2008 schválil parlament drtivou většinou 597 hlasů (23 proti, 41 poslanců se zdrželo) Usnesení o správě arktické oblasti (Evropský parlament 2008). V usnesení vyzval Komisi, aby se zabývala změnou klimatu v arktické oblasti, postavením domorodého obyvatelstva, energetickou a bezpečnostní politikou v

[10] K umístění titanové ruské vlajky na mořské dno pod Severním polem došlo 2. 8. 2007 v rámci expedice Arktika 2007 (Kefferpütz 2010). Vzhledem k tomu, že Komise pro hranice kontinentálního šelfu Ruské federaci doporučila, aby své nároky z roku 2001 na kontinentální šelf v Severním ledovém oceánu podložila geologickými argumenty, bylo hlavním cíle expedice vyzvednout z mořského dna vzorky hornin (Dodds 2010).

Arktidě, spoluprací s arktickými státy, včetně možnosti vytvořit nové arktické struktury. V závěru svého usnesení Evropský parlament požádal Komisi, „aby přijala status pozorovatele v Arktické radě“ a dokonce navrhl, aby Komise iniciovala jednání vedoucí k vypracování a přípravě Mezinárodní smlouvy na ochranu Arktidy. Zatímco zájem o pozorovatelský statut Unie následně indikovala, ve věci navržené smlouvy nebyly podniknuty žádné kroky. Tato nečinnost byla logická, neboť jak státy samotné, tak i nauka jednoznačně vycítila zásadní odlišnosti mezi režimem arktickým a režimem antarktickým (který se o smluvní základ, především o Smlouvu a Antarktidě z roku 1959 a navazující úpravy) pevně opírá, a dovodila nepřenositelnost antarktického smluvního režimu na oblast obklopující severní pól.

Měsíc po usnesení parlamentu bylo zveřejněno Sdělení Komise Evropskému parlamentu a Radě pojmenované Evropská unie a arktická oblast (Evropská komise 2008). Komise v něm připomíná význam arktické oblasti pro Unii a stanoví cíle pro evropskou politiku v oblasti Arktidy následovně: ochrana a zachování Arktidy spolu s její populací; podpora udržitelného využívání přírodních zdrojů a posílení mnohostranného řízení v Arktidě, které by umožnilo větší vliv EU na vývoj v této oblasti. Stejně jako Parlament i Komise navrhla, aby se Unie ucházela o trvalý pozorovatelský statut v Arktické radě (v té době již měla přiznán status ad hoc pozorovatele). Arktická rada ovšem v dubnu 2009 nejen Evropskou unii, ale i další zájemce (Čínskou lidovou republiku, Itálii a Jižní Koreu) přijmout za stálé pozorovatele odmítla.

Druhé pololetí roku 2009 předsedalo Radě Evropské unie Švédsko. Vzhledem k tomu, že diskuze o arktických cílech EU již byla nastartována a Švédsko je členem Arktické rady, stanovisko Rady k Dálnému severu se dalo očekávat. V prosinci 2009, na sklonku švédského předsednictví, zveřejnila Rada Závěry k otázkám souvisejícím s arktickou oblastí. Vymezila v nich základní principy arktické politiky EU: zmírnění změny klimatu, posílení mnohostranné správy, návaznost na Úmluvu OSN o mořském právu (UNCLOS) a další mezinárodní smlouvy, pokud jde o právní rámec stávajícího režimu, ohled na unikátnost arktické oblasti a ohled na zájmy původního obyvatelstva, zachování míru a stability v arktické oblasti. Při formulování hlavních cílů se ztotožnila s předchozím sdělením Komise a zahrnula mezi ně: ochranu a zachování arktické oblasti v souladu se zájmy jejích obyvatel; podporu udržitelné využívání přírodních zdrojů; a přispívání k lepší správě arktické oblasti prováděním a dalším rozvojem příslušných dohod, rámců a mechanismů. Komisi bylo uloženo, aby do června 2011 předložila zprávu o dosaženém pokroku v těchto otázkách.

5 Rekapitulace vývoje arktické politiky EU v roce 2012

Dne 26. června 2012 bylo publikováno Společné sdělení Komise a vysokého představitele směřované Evropskému parlamentu a Radě nazvané Vývoj politiky evropské unie vůči arktické oblasti: pokrok od roku 2008 a další kroky (Evropská

komise 2012). Rámcové cíle EU v arktické oblasti jsou formulovány shodně s předchozími stanovisky: 1. Ochrana a uchování Arktidy v souladu se zájmy jejích obyvatel (co do rozsahu nejobjemnější cíl); 2. Podpora udržitelného využívání přírodních zdrojů; 3. Mezinárodní spolupráce.

Ke sdělení byly připojeny dva zcela konkrétní dokumenty, které poskytly přehled o skutečných aktivitách EU v arktické oblasti v té době. Šlo jednak o Inventář činností v rámci vývoje politiky Evropské unie vůči arktické oblasti, jednak o zprávu nazvanou Prostor a Arktida, která se věnuje satelitnímu monitorování arktické oblasti. Vyplývá z nich, jak intenzivní - na straně jedné - a roztříštěné - na straně druhé - je působení EU v arktické oblasti. EU se angažuje zejména v programech, jejichž cílem je monitorování různých jevů v Arktidě a velká pozornost je věnována odbornému výzkumu arktických problémů.

6 SOUČASNÝ STAV ARKTICKÉ POLITIKY EU

Dosud posledním dokumentem, ve kterém EU vyjasnila svou pozici ve vztahu k Arktidě a arktickým výzvám, je společné sdělení Evropskému parlamentu a Radě z dubna 2016 nazvané Integrovaná politika Evropské unie pro Arktidu (Evropská komise 2016). Komise v něm setrvává na dosavadním tematickém vymezení tří skupin hlavních cílů evropských aktivit v Arktidě. Nástroji, jimž se EU hodlá do řešení arktických problémů zapojit (a jímž se převážně zapojovala již dříve) jsou výzkum a monitorování. [11]

Na první místo v seznamu hrozeb a cílů klade EU klimatické změny a ochranu životního prostředí Arktidy. Hlavní hrozby představují růst teploty, uvolňování skleníkových plynů a dalších chemických látek z tajícího permafrostu, a pokud jde o zachování biodiverzity a endemických arktických druhů, pak také znečištění a příchod invazivních druhů. Sdělení v úvodu zmiňuje závěry Klimatické konference v Paříži. Ve vztahu ke klimatickým změnám se připomíná, že jednak působí klimatické změny na prostředí v Arktidě, jednak změny prostředí v Arktidě dále mohou působit na klima i mimo Arktidu.

Srovnání integrované politiky z roku 2016 se sdělením z roku 2012 a dokumenty z let 2008 a 2009 ukazuje, že v evropském pohledu je ochrana životního prostředí jasnou prioritou. Potvrzení velké váhy a vážnosti environmentálních otázek v dokumentu EU odpovídá významu, který jim přiznává Arktická rada i badatelé. Výše

[11] Setrvalou vizi a směřování arktické politiky EU potvrzují i dokumenty dalších orgánů EU, které se ke společnému sdělení vyjádřily – Rada EU (Závěry Rady k Arktidě, Brusel, 20. 6. 2016. 10400/16, COEST 166), Evropský hospodářský a sociální výbor (Stanovisko Evropského hospodářského a sociálního výboru ze dne 14. 12. 2016, REX/470), Výbor regionů (Stanovisko Evropského výboru regionů – Politika Evropské unie pro Arktidu, 8. a 9. 2. 2017, COTER-VI/017) a Evropský Parlament (Usnesení Evropského parlamentu ze dne 16. března 2017 k integrované politice Evropské unie pro Arktidu, P8_TA-PROV(2017)0093).

zmíněná kodaňská škola pracuje sice s pěti různými dimenzemi bezpečnosti, současně ale respektuje jejich propojenost a konkrétně ve vztahu k Arktidě jde o propojenost vskutku neopominutelnou: klimatické změny, které jsou výzvou primárně v environmentálním sektoru (ohrožení biodiverzity), působí jednoznačně i v ekonomickém sektoru (otevírání plavebních cest díky nezamrzání Severního ledového oceánu, nové příležitosti těžby z kontinentálního šelfu) a dopadají na původní obyvatele arktických oblastí, tedy do sektoru společenského. Např. tání sibiřského permafrostu představuje nejen zásadní změnu ekosystému – výzvu v environmentálním sektoru, ale současně přináší možnosti v sektoru ekonomickém - přístup k nerostným surovinám, ovšem i hrozbu v sektoru societálním, neboť uvolňování nebezpečných látek a virů, které byly považovány za v přírodě vymizelé (např. antraxu) prokazatelně vede k úhynu zvířat, ale může ohrozit i životy a zdraví obyvatelstva.

Na druhé straně je dobré si připomenout, že co do priorit jsou strategické dokumenty jednotlivých arktických států nezávislé a ne vždy v nich náleží environmentálním záležitostem první pozornost; např. kanadská strategie z roku 2009 Our North, Our Heritage, Our Future řadí hlavní témata takto: výkon suverenity, podpora společenského a hospodářského rozvoje, ochrana environmentálního dědictví a zlepšování severní governance (Canada's Northern Strategy: Our North, Our Heritage, Our Future 2009).

Ze sdělení vyplývá setrvalá a spíše vzrůstající výzkumná angažovanost EU v Arktidě. Od května 2015 napomáhá koordinovat činnost a projekty celkem 22 různých evropských výzkumných institucí v Arktidě i Antarktidě EU-PolarNet Initiative (financovaná z projektu Horizont 2020). Připomenut je dálkový monitoring (zejména program Copernicus a připravovaný Svalbard Integrated Arctic Earth Observing System) a potřeba nadnárodního přístupu k výzkumným infrastrukturám a zdrojům dat. V rámci prvního bodu jsou definovány dva dílčí směry působení EU - zmírňování změny klimatu a ochrana životního prostředí. V prvním směru EU potvrzuje, že je připravena spolupracovat na sdílení potřebných informací s ostatními stakeholdery a připomíná, že opatření v oblasti klimatu mohou být financována prostřednictvím evropských strukturálních a investičních fondů. Vedle emisí CO_2 by ráda EU věnovala pozornost i černému uhlí a metanu (znečišťujícím látkám s krátkou životností). Ve druhém směru hojně odkazuje na rozličné existující mnohostranné úpravy a cestu k ochraně životního prostředí (ochranu biodiverzity, omezování organických znečišťujících látek, obranu proti invazi nepůvodních druhů a předcházení haváriím) spatřuje v důsledném dodržování stávajícího právního rámce a jeho rozšiřování na další aktéry.

Druhou hlavní tematickou oblast pro EU představuje udržitelný rozvoj v Arktidě a jejím okolí. V porovnání s ostatními tematickými prioritami EU a ve srovnání s předchozími dokumenty, zaznamenáváme v této kapitole nejvýraznější

obsahový i terminologický posun, a to od „využívání zdrojů“ (v roce 2009 a 2012) k „rozvoji“ (2016). Jak uvádí sdělení, hospodářský rozvoj v Arktidě má svá specifika: rozsáhlé území, malý počet obyvatel, málo rozvinutá infrastruktura, velké nerostné bohatství. EU vidí svou roli v rámci politiky soudržnosti v rozvoji infrastruktury (s tím, že financování těchto projektů z prostředků EU musí být lépe koordinováno), zvyšování konkurenceschopnosti malých a středních podniků a přechodu na nízkouhlíkové hospodářství. EU chce být nápomocna při rozvoji tzv. modré ekonomiky (rybolov, výroba z obnovitelných zdrojů, na moři, námořní cestovní ruch, mořská biotechnologie). V souvislosti se třetí prioritou – mezinárodní spolupráce - se EU k pojmu modré ekonomiky ještě vrací a připomíná své zapojení transatlantické aliance pro výzkum oceánu (a Arktidy), kterou buduje od roku 2013 společně s USA a Kanadou.

Cíli EU je podpora šíření inovativních technologií v Arktidě; program Horizont 2020 a strukturální a investiční fondy je možné využít pro financování projektů. Potenciál arktické oblasti bude Komise zvažovat při provádění strategií pro jednotný digitální trh a při modernizaci jednotného trhu.

Podle sdělení trpí evropská Arktida nedostatkem investic. Ve spolupráci s členskými státy a regionálními a místními aktéry chtějí Komise, Rada a další orgány EU vybudovat do konce roku 2017 fórum zúčastněných stran pro Arktidu (financované Unií), které by mělo definovat klíčové priority v oblasti investic a výzkumu. Současně s ním by měla být vytvořena síť řídících orgánů zúčastněných stran, které budou plánovat výzvy k podávání návrhů a sledovat dopad programů na oblast. Srdcem investic v Arktidě jsou v evropském vidění (a s ohledem na investiční plán pro Evropu) oblast dopravy, budování transevropské dopravní sítě (TEN-T), telekomunikací, energetické účinnosti a nízkouhlíkové technologie. Prostor pro působení EU identifikuje sdělení zřetelně i v oblasti kosmických technologií (zejména po vybudování evropského družicového navigačního systému Galileo). Dílčí cíle EU se vztahují také k bezpečné a chráněné námořní činnosti; EU chce přispět ke zvýšení bezpečnosti navigace v Arktidě. V rámci Horizontu 2020 by měla být vyhlášena výzva, která má pomoci připravit síť pro Arktidu a Atlantik, jež se bude zabývat hrozbami pro námořní bezpečnost, které vyplývají z otevření severovýchodní cesty.

Třetím ohniskem zájmu EU je mezinárodní spolupráce v otázkách Arktidy. EU vnímá jako hlavní způsob svého zapojení do arktické spolupráce výzkumnou aktivitu. Připomíná své členství v mnohostranných organizacích a programech, které jsou pro arktickou oblast významné, výslovně „se těší na spolupráci se stávajícím i budoucím předsednictvím Arktické rady a na brzké přiznání statusu pozorovatele“. Připomíná také význam bilaterálních vztahů s arktickými státy i dalšími, které projevují o dění v Arktidě významný zájem (vyjmenována je pětice neevropských pozorovatelů v Arktické radě) i potřebu dialogu s původními národy Arktidy a místními komunitami.

Velmi opatrně se EU ve sdělení vyjadřuje k deklaraci pěti arktických států (Kanady, Dánska, Norska, Ruska a USA) z června 2015 o zabránění neregulovaného rybolovu na volném moři v centrálním Arktickém oceánu (Declaration concerning the prevention of unregulated high seas fishing in the Central Arctic Ocean 2015). Vzhledem k významu rybolovu pro evropskou ekonomiku EU ve sdělení sice nevýslovně, ale jasně, žádá o to, aby byla přizvána k diskuzi o tématu.

Sdělení je uzavřeno návrhem, aby Rada zvážila „zřízení pracovní skupiny pro záležitosti Arktidy a severskou spolupráci a obdobně i Evropský parlament by mohl zvážit zřízení delegace pro záležitosti Arktidy a severskou spolupráci“ (Evropská komise 2016, část 3, odst. 4).

7 EVROPSKÁ UNIE JAKO STÁLÝ POZOROVATEL V ARKTICKÉ RADĚ?

Výše představenými programovými dokumenty se jako červená nit táhne snaha EU získat stálé pozorovatelské místo v Arktické radě. Původně jí byl přiznáván statut ad hoc pozorovatele. Na zasedání v grónském městě Nuuk v květnu 2011 byla ovšem přijata opatření, která Arktickou radu přibližují standardní mezivládní organizaci (byl zřízení sekretariát, stanoven rozpočet), současně ale pro další zasedání ruší statut ad hoc pozorovatele a upřesňují podmínky pro získání pozorovatelského místa (Arctic Council 2011). O přiznání pozorovatelského statutu rozhoduje jednomyslně osm členů Arktické rady.

K prvním zásadnímu rozšíření seznamu pozorovatelů přistoupila Arktická rada v roce 2013. Zatímco státy, které od roku 2009 usilovaly o pozorovatelský status (stejně jako EU) v roce 2013 uspěly (Čína, Itálie, Indie, Japonsko, Korejská republika a Singapur), Evropská unie a spolu s ní i nevládní organizace Greenpeace byly odmítnuty. Pozorovatelství EU zablokovala Kanada, která v té době s EU vedla spor o zákaz dovozu výrobků z tuleňů. Ani po vyřešení sporu v roce 2014 nebyl Unii pozorovatelský status přiznán, na ministerském zasedání v květnu 2015 v kanadském městě Iqualuit se proti tomu postavilo Rusko. I tentokrát (a znovu v roce 2017) byl důvod odmítnutí dobře čitelný – Rusko tak reagovalo na sankční opatření, vyhlášená Evropskou unií v červenci 2014.

Vzhledem k tomu, že od ministerského zasedání ve švédské Kiruně v roce 2013 Arktická rada nezná ad hoc pozorovatelský status a stálé pozorovatelské místo EU dosud nezískala, není Unie v Arktické radě formálně zastoupena. Delegáti Evropské unie bývají i přesto obvykle účastni na jejích jednáních a lze říci, že s EU je jako s pozorovatelem de facto zacházeno. Ani skutečnost, že od Spojených států amerických převzalo v květnu 2017 předsednictví Arktické rady Finsko, zatím nic na formálním postavení EU v AR nezměnilo. Na rozhodnutí o svém pozorovatelství v Arktické radě čekalo v průběhu ministerského zasedání ve Fairbanks i Švýcarsko. To se na rozdíl od EU pozorovatelského místa dočkalo a společně s ním byla za pozorovatele přijata i šestice vládních a nevládních organizací, např. Světová

meteorologická organizace a National Geographic Society (Fairbanks Declaration 2017).

Při prosazování svých zájmů v Arktidě se tedy EU nemůže opřít o formální aktérství. Kromě Finska ale může spoléhat i na podporu dalších členů (Švédska, Dánska) a pozorovatelů Arktické rady (od roku 1998 Německa, Nizozemí, zatím ještě i Velké Británie, od roku 2000 Polska, od roku 2006 Španělska a od roku 2013 Itálie), kteří jsou členy EU. Další dva členové Arktické rady – Norsko a Island – mají k EU vztah prostřednictvím oblasti volného obchodu a jsou přidruženy k Schengenskému prostoru. Island v roce 2009 podal přihlášku ke členství v EU a v roce 2010 zahájil s Unií přístupová jednání, ta ale po šesti letech ukončil a přihlášku vzal v roce 2015 zpět.

8 ZÁVĚR

Evropský zájem o arktickou oblast, přesněji o zapojení se do tvorby a fungování arktického režimu, je relativně novou záležitostí. První diskuze o vztahu EU k Arktidě proběhla v letech 2008/2009 a zapojili se do ní všichni vnitroevropští aktéři (vysoký představitel, Evropský parlament, Komise i Rada EU). Následovalo společné sdělení z roku 2012 a nejnověji byla evropská vize představena formou společného sdělení pod názvem Integrovaná politika Evropské unie pro Arktidu v dubnu 2016. Unie napříč dokumenty ukazuje, že její pohled na Arktidu je konzistentní a EU je stálá při prezentování svých priorit. Trojice hlavních cílů pokrývá environmentální otázky, udržitelný rozvoj a mezinárodní spolupráci.

Takové obsahové vymezení je v souladu s tím, jaké jsou možnosti aktéra mimo skupinu arktických pobřežních států. Pětice pobřežních států považuje za své priority otázky vojenské, politické a ekonomické bezpečnosti (tyto souvisí s jejich suverenitou, resp. výkonem suverenity). To znamená, že do těchto záležitostí nemohou nijak ingerovat ani ostatní arktické země ani nearktičtí aktéři; v těchto ohledech je úprava plně v rukou A5. Za hranicí suverénních záležitostí leží environmentální a societální sektor. V těch se mohou projevovat i další státy a na ně soustředí pozornost Evropská unie.

Za účelem posílení svého aktérství v Arktidě usiluje EU od roku 2009 o získání stálého pozorovatelského místa v Arktické radě. Pozorovatelské místo bylo dosud přiznáno šesti nearktickým členům EU a řadě dalších států. V roce 2013 EU se svou žádostí neuspěla vůli obchodnímu sporu s Kanadou, v roce 2015 zablokovalo přiznání pozorovatelského statusu EU Rusko (v reakci na evropské sankce po obsazení Krymu). Další příležitost na EU čekala květnu 2017 při zasedání Arktické rady v americkém Fairbanksu. Přestože se novým předsednickým státem stalo Finsko, pozorovatelský status nebyl Evropské unii ani na tomto zasedání přiznán, neboť ve vztahu k Ruské federaci k výraznějšímu zlepšení vzthal nedošlo.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. ARCTIC COUNCIL (2011): *Senior Arctic Officials (SAO) Report to Ministers, Nuuk, Greenland, May 2011*. [Online.] [Citováno 10.3.2017.] Dostupné na internetu: <http://library.arcticportal.org/1251/>.
2. BÍLKOVÁ, V. (2006): Lední medvědi a jejich ochrana ve vnitrostátním a mezinárodním právu. In: *České právo životního prostředí,* 2006, č. 2, s. 25-49.
3. BYERS, M. (2010a). *Who owns the Arctic?: Understanding sovereignty disputes in the North.* Vancouver: Douglas & McIntyre, 2010.
4. BYERS, M. (2010b). *Arctic Region*. March 2010. [Online.] [Citováno 10.5.2017.] Dostupné na internetu: <http://byers.typepad.com/files/96_arctic_region_revaut_byers_20100302-1.pdf>.
5. BYERS, M. (2013). *International law and the Arctic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
6. BUZAN, B. - WÆVER, O. - DE WILDE, J. (1998): *Security: a new framework for analysis*. London: Lynne Rienner Publishers, 1998.
7. *Canada's Northern Strategy: Our North, Our Heritage, Our Future* (2009). [Online.] [Citováno 14.3.2017.] Dostupné na internetu: <http://www.northernstrategy.gc.ca/cns/cns-eng.asp>.
8. *Declaration concerning the prevention of unregulated high seas fishing in the Central Arctic Ocean* (2015), Oslo, 16 July 2015 [Online]. [Citováno 11.3.2017.] Dostupné na internetu: <https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/folkerett/declaration-on-arctic-fisheries-16-july-2015.pdf>.
9. Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea (2016): *Submissions, through the Secretary-General of the United Nations, to the Commission on the Limits of the Continental Shelf, pursuant to article 76, paragraph 8, of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982.* Updated on 28 October 2016 [Online]. [Citováno 14.5.2017.] Dostupné na internetu: <http://www.un.org/depts/los/clcs_new/commission_submissions.htm>.
10. DODDS, K. (2010). Flag planting and finger pointing: The Law of the Sea, the Arctic and the political geographies of the outer continental shelf. *Political Geography*, 2010, ročník 29, č. 2, s. 63-73.
11. DUBNER, B. (2005). On the Basis for Creation of a New Method of Defining International Jurisdiction in the Arctic Ocean. *Missouri Environmental Law and Policy Review* (MELPR), Vol. 13, No. 1, 2005. [Online]. [Citováno 14.5.2017.] Dostupné na internetu: <https://ssrn.com/abstract=2809416>.
12. EVROPSKÁ KOMISE (2008): *Evropská unie a arktická oblast.* Sdělení Komise Evropskému parlamentu a Radě ze dne 20.11. 2008 KOM(2008) 763.
13. EVROPSKÁ KOMISE (2012): Společné sdělení EvropsKému parlamentu a Radě Vývoj politiky Evropské unie vůči arktické oblasti: pokrok od roku 2008 a další kroky. 26.6.2012. JOIN/2012/019 final.
14. EVROPSKÁ KOMISE (2016): Společné sdělení Evropskému parlamentu a Radě Integrovaná politika Evropské unie pro Arktidu. Brusel 27. 4. 2016. JOIN(2016) 21 final.

15. EVROPSKÝ PARLAMENT (2008): Usnesení Evropského parlamentu ze dne 9. října 2008 o správě arktické oblasti, P6_TA(2008)0474.
16. *Fairbanks Declaration 2017.* Declaration of the Foreign Ministers of the Arctic States at the 10th Ministerial meeting of the Arctic Council, held in Fairbanks, Alaska, 10-11 May, 2017. [Online.] [Citováno 20.5.2017.] Dostupné na internetu: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1910>.
17. IŠTOK, R. (2012): Arktída v geopolitických a politickogeografických súvislostiach. In: *Folia geographica 19. Prírodné vedy,* 2012, roč. 54, č. 19, s. 93-109
18. JÁGERSKÝ, I. (2016). Russia´s Interests and the Militarization of the Arctic. In: *Medzinárodné vztahy,* 2016. č. 4, s. 328-340.
19. KEFFERPÜTZ, R. (2010). On Thin Ice? (Mis)Interpreting Russian Policy in the High North (February 16, 2010). *CEPS Policy Brief* No. 205. [Online.] [Citováno 20.5.2017.] Dostupné na internetu: <https://ssrn.com/abstract=1604514>.
20. ŠTĚPÁNEK, Z. (2016). *Problematika Arktidy a související výzvy pro mezinárodní vztahy.* Praha, 2016. Diplomová práce. Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů. Vedoucí práce Jan Martin Rolenc.
21. *The Ilulissat Declaration*. (2008) Arctic Ocean Conference, Ilulissat, Greenland, 27 – 29 MAY [Online.] [Citováno 10.3.2017.] Dostupné na internetu: <http://www.oceanlaw.org/downloads/arctic/Ilulissat_Declaration.pdf>.
22. TRÁVNÍČKOVÁ, Z. – KNOTKOVÁ, V. (2013): Ochrana životního prostředí v Arktidě jako mezinárodní režim. In: *Mezinárodní vztahy*, 2013, č. 3, s. 62-80.
23. TRÁVNÍČKOVÁ, z. a kol. (2010): Arktická politika Evropské unie v mezinárodním kontextu. In: *Současná Evropa,* 2010, č. 1, s. 3-30.
24. VYSOKÝ PŘEDSTAVITEL EU PRO SPOLEČNOU ZAHRANIČNÍ A BEZPEČNOSTNÍ POLITIKU (2008). *Změna klimatu a mezinárodní bezpečnost.* Dokument vysokého představitele a Evropské komise určený Evropské radě. S113/08, [Online]. 14. 3. 2008 [Citováno 11.3.2017.] Dostupné na internetu: <http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/CS/reports/99399.pdf >.
25. WAISOVÁ, Š. (2004). Od národní bezpečnosti k mezinárodní bezpečnosti. Kodaňská škola na křižovatce strukturálního realismu, anglické školy a sociálního konstruktivismu. In: *Mezinárodní vztahy*, 2004, roč. 39, č. 3, s. 66-86.

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY / JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava
2017, Volume XV., Issue 3, Pages 310 – 335
ISSN 1336-1562 (print), ISSN 1339-2751 (online)
Submitted: 29. 5. 2017 | Accepted: 22. 8. 2017 | Published 15. 9. 2017

VÝZKUM FENOMÉNU KYBERPROSTORU VE SPOLOČENSKÝCH VĚDÁCH A JEHO MOŽNÉ IMPLIKACE JAKO VÝZVA PRO OBOR MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

REALTIONS OF THE CYBERSPACE PHENOMENON IN SOCIAL SCIENCES AND ITS POSSIBLE IMPLICATIONS AS A CHALLENGE FOR INTERNATIONAL RELATIONS

Gabriela Žáková[1]

Cílem tohoto článku je zjistit stav reflexe kyberprostoru ve společenských vědách, zhodnotit pozici oboru mezinárodních vztahů a nastínit možný přenos vybraných témat právě do oboru mezinárodních vztahů. Základní metodologií tohoto výzkumu je kvantitativní a obsahová analýza 1028 abstraktů vědeckých statí v anglickém jazyce v databázi SCOPUS mezi lety 2000 a 2016, které se zabývají kyberprostorem. Z výsledků výzkumu je patrné, že obor mezinárodních vztahů je v reflexi kyberprostoru podprůměrný a tématicky nekonzistentní. Poznatky společenských věd může aplikovat především v otázkách globální občanské společnosti, globalizace, proměny státní suverenity, role nových médií a internetu v diplomacii.[2]
Kľúčové slová: internet, kyberprostor, nová média, mezinárodní vztahy, společenské vědy

The aim of this article is to ascertain the current state of reflection of cyberspace in social sciences, assess the position of International Relations regarding this issue and suggest possible adoption of some topics into International Relations. The basic methodology of this research dwells in quantitative and content analysis of 1028 articles' abstracts which deal with cyberspace published in the SCOPUS database in English between the years 2000 and 2016. According to the analysis, International Relations can apply the social-science knowledge to the debates tackling global civil

[1] Ing. Gabriela Žáková. Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. Winstona Churchilla 1938/4, 130 67 Praha 3, xzakg00@vse.cz. Ing. Gabriela Žáková je v současné době studentkou doktorského programu Mezinárodní politické vztahy na Vysoké škole ekonomické a zabývá se mezinárodními kybernetickými vztahy a médii v mezinárodní politice.
[2] Článek vznikl za podpory projektu 32/16 „Noví aktéři jako zdroj globální transformace“ za podpory Interní grantové agentury Vysoké školy ekonomické v Praze.

society and globalization, changes in state sovereignty, the role of new media and the Internet in international conflicts and diplomacy.
Key words: internet, cyberspace, new media, international relations, social science
JEL: F50, F52, F59

1 ÚVOD

Kyberprostor je relativně novou součástí sociokulturní reality vytvořené člověkem. Představuje určité „prodloužení" našeho světa[3] a přináší s sebou nové možnosti, ale i hrozby. Na rozdíl od časoprostoru, který je determinantou společenských aktivit v reálném prostředí, se v kyberprostoru mísí minulé s přítomným a mnohdy ani nemůžeme přesně určit místo dané aktivity. Kyberprostor se tak stal všudypřítomným v čase i prostoru, a to může mít podstatné důsledky pro společnost, její organizaci i její další rozvoj. Tím, že je kyberprostor s reálným světem propojen, vzniká mezi oběma prostředími vzájemná provázanost. S postupným rozšiřováním kyberprostoru a jeho snazší dostupností roste i reflexe kyberprostoru jako takového, včetně snahy mu co nejlépe porozumět. Záměrem tohoto článku je na základě kvantitativní a obsahové analýzy zhodnotit četnost a šířku reflexe kyberprostoru v jednotlivých oborech společenských věd, konkrétně pak v oboru mezinárodních vztahů. Dále posoudit, v jakých aspektech lze obor mezinárodních vztahů obohatit o poznatky ostatních společensko-vědních oborů, neboť kyberprostor se stal natolik významným, že rozšíření reality s ním svázané nelze ignorovat.

Samotné slovo „kyberprostor" představil poprvé spisovatel William Gibson ve svém kyberpunkovém románu Neuromancer (Gibson 1984) a popsal jej jako fantazii, konsensuální halucinaci, jako nepředstavitelnou komplexitu dat. Pojem kyberprostor, nový digitální svět na pomezí fantazie a reality, nezůstal dlouho pouze v science-fiction literatuře, ale postupně začal zaujímat své místo i v seriózních vědních oborech. V devadesátých letech dvacátého století tak kyberprostor zakotvil i jako vědecká kategorie. Nicméně dodnes neexistuje žádná jednotná definice kyberprostoru. Můžeme jej definovat čistě technicky jako „doménu charakterizovanou užíváním elektroniky a elektromagnetického spektra k ukládání, modifikaci a výměně dat skrze systém sítí a příslušných fyzických infrastruktur" (National Military Strategy for Cyberspace Operations 2006: ix). Zároveň nesmíme zapomínat, že se jedná o médium, které slouží jako prostředek pro komunikaci mezi lidmi, neboť žádný stroj není zatím schopen dosáhnout komplexity lidské bytosti, nehledě celé společnosti (Morningstar – Farmer 2003, s. 666 - 667). Kyberprostor tak „prodlužuje" nejen lidské smysly, ale i celou společnost, a vytváří její virtuální obraz, a to v pozitivním i negativním slova smyslu. Je tedy nasnadě, že zejména ve společenských vědách zaujímá kyberprostor své právoplatné místo.

[3] Média jako "prodloužení" smyslů vnímal poprvé McLuhan (1964)

Společným rysem spektra definic kyberprostoru uváděných v oboru mezinárodních vztahů je vysoká míra obecnosti, která umožňuje zahrnout pod kategorii kyberprostoru nejen fyzickou infrastrukturu, hardware, software, informace, uživatele, ale i další prvky, jako lidskou interpretaci informací aj. (Ormrod – Turnbull 2016). Libického model kyberprostoru (Libicki 2007), který je inspirovaný lingvistickou metodologií, pracuje se třemi úrovněmi: 1. fyzickou, 2. syntaktickou a 3. sémantickou; a ačkoliv nebyl tento model všeobecně přijat, lze jej aplikovat na většinu definic kyberprostoru, ať už akademických či státoprávních uplatňovaných v rámci národních strategií. První, fyzická úroveň kyberprostoru, je úroveň, která v sobě zahrnuje zejm. fyzickou infrastrukturu a telekomunikační zařízení. Tvoří nezbytný předpoklad pro další dvě úrovně a může mít závažné geopolitické důsledky. Proto bývá část fyzické úrovně kyberprostoru vyčleněna jako součást kritické infrastruktury státu. Na fyzickou část kyberprostoru lze zároveň uplatňovat i právo národního státu, což následně umožní vládě daného státu získat nad kyberprostorem určitý vliv. Na druhou stranu je možnost zásahu státu omezena především v případě soukromého vlastnictví (Sheldon 2014). Druhá úroveň, syntaktická, představuje pravidla a opatření, skrze která si aktéři vyměňují a zpracovávají informace. Zahrnuje v sobě zejm. software a aplikace nutné k efektivnímu fungování kyberprostoru, jako např. systém protokolů a doménových jmen. Poslední úrovní je úroveň sémantická, která už reprezentuje samotné informace, jež je možné v kyberprostoru vyměňovat, ukládat či upravovat.

Výzkum, stejně jako záměr tohoto článku, byl soustředěn k nalezení odpovědí na základní otázky: Jaká je četnost reflexe kyberprostoru v jednotlivých oborech společenských věd? Která témata reflektují společenské vědy v souvislosti s fenoménem kyberprostoru nejčastěji? Jaká je pozice oboru mezinárodních vztahů v rámci témat spojených s kyberprostorem, a to jak kvantitativně, tak i v šíři reflektovaných témat? A především, jak může obor mezinárodních vztahů těžit z poznání získaného napříč společenskovědními obory? Metodou výzkumu pro zodpovězení těchto otázek byla obsahová analýza abstraktů v anglickém jazyce registrovaných v databázi SCOPUS. Jako zdrojové články pro provedení obsahové analýzy byly vybrány články s klíčovým slovem „kyberprostor“ (cyberspace), které byly publikované mezi lety 2000 až 2016 a které byly zařazené do kategorie společenských věd. Článků splňujících zadaná kritéria bylo v databázi SCOPUS registrováno 1028. Na základě provedené obsahové analýzy abstraktů byla článkům přiřazena kategorie témat, jimiž se články konkrétně zabývaly v rámci jednotlivých vědních oborů společenských věd. Tímto způsobem bylo možné vysledovat trendy ve výzkumu kyberprostoru v daných vědních oborech během stanoveného období.

Graf 1: Celkový počet registrovaných publikací na téma kyberprostor v databázi SCOPUS podle roku vydání

Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

Graf 2: Celkový vývoj registrovaných publikací v databázi SCOPUS v jednotlivých oborech na téma kyberprostor podle roku vydání

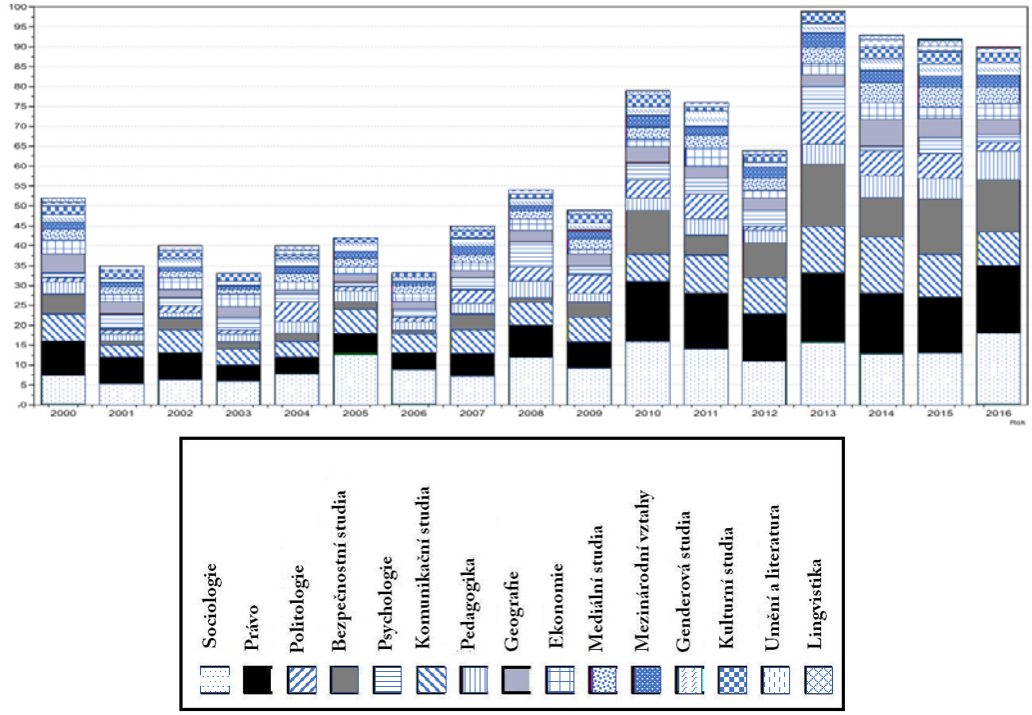

Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

Kvantitativní analýza byla použita při sledování vývoje množství publikací registrovaných v jednotlivých letech. Z výsledků je patrné, že počet článků s tématem kyberprostoru, až na některé výkyvy, ve stanoveném období roste – viz graf 1. Z hlediska reflexe kyberprostoru jednotlivými obory společenských věd bylo nejvíce článků napsáno v oboru sociologie (174), práv (152), politologie (119) a bezpečnostních studií (91) – viz graf 2. Obor mezinárodních vztahů, i přes svou

blízkost s výše uvedenými obory, zastupuje pouhých 32 vědeckých statí. Reflexe fenoménu kyberprostoru v oboru mezinárodních vztahů je tedy v porovnání s ostatními vědními obory podprůměrná.

Pro účely dalšího zpracování byly jednotlivé obory společenských věd formálně rozděleny podle četnosti prezentovaných článků, a to do tří skupin. Jedná se o rozdělení pouze z praktických důvodů tak, aby grafy byly z hlediska rozlišovací schopnosti lépe čitelné. Uvedenému roztřídění do tří skupin odpovídají grafy 3.1 (pro první skupinu), 3.2 (pro druhou skupinu) a 3.3 (pro třetí skupinu). Tímto způsobem bylo možné dosáhnout porovnávání četností článků pro dané vědní obory v optimálním měřítku. Nejvyšší četnost vykazuje již zmíněná první skupina oborů: sociologie, právo, politologie bezpečnostní studia. Do druhé skupiny lze zařadit obory: psychologie, pedagogika, komunikační studia, geografie. Třetí skupina je zastoupena obory: ekonomie, mediální studia, mezinárodní vztahy, genderová studia, kulturní studia, umění a literatura, lingvistika.

Graf 3.1: Zastoupení publikací v databázi SCOPUS na téma kyberprostor podle oborů a roku vydání v první formální oborové skupině

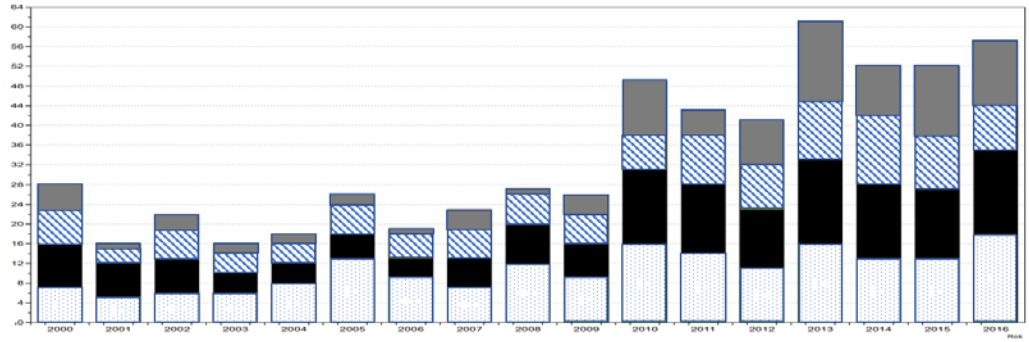

Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

Graf 3.2: Zastoupení publikací v databázi SCOPUS na téma kyberprostor podle oborů a roku vydání ve druhé formální oborové skupině

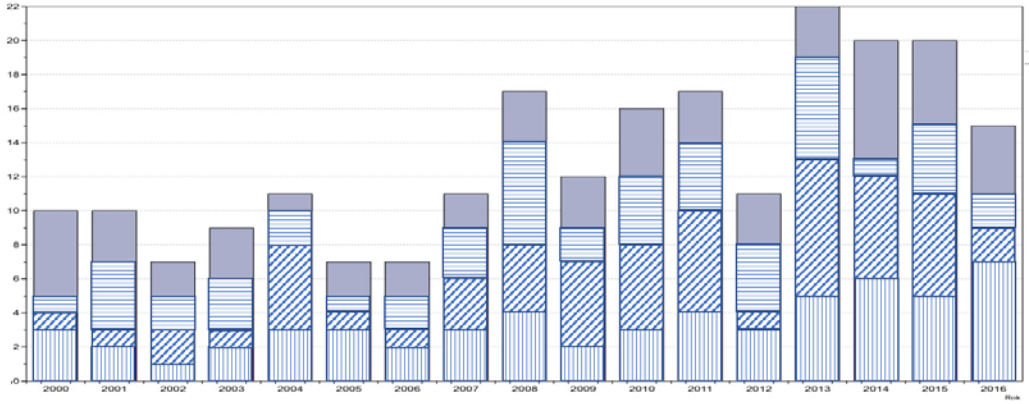

Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

Graf 3.3: Zastoupení publikací v databázi SCOPUS na téma kyberprostor podle oborů a roku vydání ve třetí formální oborové skupině

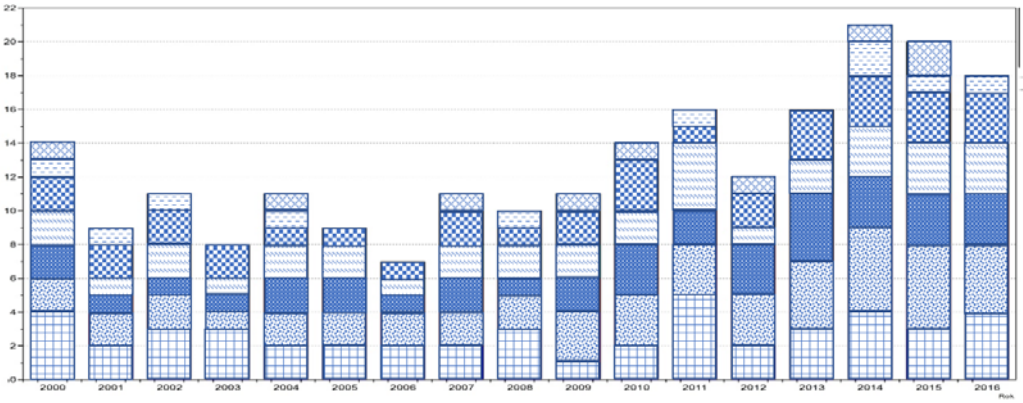

Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

2 KYBERPROSTOR JAKO TÉMA VE SPOLEČENSKÝCH VĚDÁCH

V rámci první skupiny, kam byly zařazeny obory: sociologie, právo, politologie a bezpečnostní studia, má vedoucí postavení v četnosti článků prezentovaných ve spojení s kyberprostorem sociologie. Zde byly nejčastějším tématem digitální komunity (srov. Drentea – Moren-Cross 2005; Loss et al. 2014), a to zejména od roku 2010. V rámci této problematiky je dominantní především diskuse k otázce, zda digitální komunity snižují či zvyšují sociální kapitál a lidskou interakci, a za jakých podmínek. Dalším tématem, které se objevuje, je aplikace konceptu cizince z díla Georga Simmela (Simmel 2006), a to v souvislosti s digitálními komunitami a inkluzí či exkluzí ze sociální skupiny (srov. Feldman 2012).

Kromě obecných digitálních komunit tvoří speciální skupinu ještě etnické, genderové či náboženské online komunity (srov. Abbasgholizadeh 2014; Gladkova 2015). Výzkum digitálních etnických komunit se snaží zobrazit vliv přítomnosti etnické skupiny v kyberprostoru, zaprvé: na zachování jejích tradic, zvyků, jazyka, životní filosofie, zkušeností, vztahu k přírodě a dalších jedinečných aspektů její kultury; a zadruhé: na podporu demokracie, neboť kyberprostor umožňuje etnickým skupinám vlastní zastoupení a tím i možnost vyjadřovat se ze svého pohledu k současnému dění i prosazovat své cíle. V případě genderových skupin se hovoří o sociálním kapitálu podporujícím emancipaci žen v kyberprostoru, především v zemích Blízkého a Středního východu. Diskuse ohledně náboženských skupin směřuje k problematice zastoupení islámu na internetu. Často se diskutuje široká rozmanitost forem islámu a z toho plynoucí upozornění na možné hrozby. Obavy se týkají především radikálních muslimských digitálních skupin, které mohou svou ideologii prezentovat jako univerzálně platnou, což může vést k sociálnímu tření v muslimské obci. Internet umožňuje tyto marginální muslimské radikály zviditelnit a vyvolat dojem, že zastupují celou muslimskou komunitu, a ne pouze její segment.

Dalším velmi zastoupeným tématem je kyberšikana (srov. Hinduja – Patchin 2013; Yilmaz 2011). Kyberšikaně se sociologové věnují zejména po roce 2009, odkdy trend neustále roste. Důraz je kladen na kyberšikanu školáků a adolescentů. Články analyzují vztah mezi kyberšikanou a tradiční šikanou, vlivy vedoucí ke kyberšikaně, výběr obětí, reakce i možnosti prevence.

Problematika rasismu v kyberprostoru se v rámci výzkumu online soustřeďuje na dva pomyslné směry. Studie se zabývají buď oběťmi rasismu, jejich množstvím, závažností a dopady rasismu (srov. Chao 2015; Klein 2012), ale i méně viditelnými projevy rasismu, např. při preferenci pro výběr partnera v online seznamovacích aplikacích (srov. Curington et al 2015; Lin – Lundquist 2013). Nepříliš častými tématy v rámci sociologie jsou: vliv internetu na rodinu (Blumen 2004; Madge – O'Connor 2006), práce přes internet (srov. Halford 2005) či aktivita seniorů a dětí na internetu (srov. Blit-Cohen – Litwin 2004; Wąsiński – Tomczyk 2015).

Druhé místo v množství článků odrážejících téma kyberprostoru zaujímá obor práv. Tento obor již dlouhodobě reflektuje fenomén kyberprostoru, a to zejména jeho regulaci a řízení (srov. Glen 2014; Santos 2015). Zásadním problémem je na jedné straně globální charakter kyberprostoru a na druhé straně nedostatečná ochota států vytvářet právně závazné akty, které by umožnily globální regulaci internetu, zejména ve smyslu ochrany proti kyberzločinu. S tím souvisí i téma etiky v kyberprostoru (srov. Astier 2005; McMahon – Cohen 2009), neboť prosazování západních norem v mezinárodním společenství může být vnímáno jako snaha o hegemonii USA v oblasti kyberprostoru. Je tedy důležité vytvářet globální metody regulace, které jsou v souladu s etikou a globálním veřejným zájmem. Nicméně dosáhnout mezinárodní shody alespoň v otázce základních právních definic představuje problém, který se snaží uchopit několik mezinárodních organizacích, mezi nimi např. Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), Úřad pro drogy a kriminalitu (UNODC), Interpol, Evropská unie, Společenství nezávislých států, Liga arabských států, Šanghajská organizace pro spolupráci a Rada Evropy. Jedním z prvních dílčích milníků úspěchu je pro mezinárodní společenství Konvence o kyberprostoru, kterou vydala Rada Evropy (Rada Evropy 2001). Tuto konvenci doposud ratifikovalo 41 členů Rady Evropy a 9 nečlenských států, včetně USA a Japonska. Uvedené státy se zavázaly přijmout legislativní opatření ke stanovení jurisdikce pro trestné činy definované v rámci této konvence, spolupracovat a vzájemně si pomáhat v otázkách kyberkriminality. Dalším významným dokumentem je Comprehensive Study on Cybercrime (UNODC 2013), která definuje základní kategorie počítačových trestných činů a analyzuje nejen stav a vývoj kyberkriminality, ale i právního rámce na mezinárodní úrovni.Značný počet článků právnických se zaměřuje na jednotlivé případy počítačové trestné činnosti. Články klasifikují a diskutují možnosti ochrany. Zejména se jedná o trestné činy týkající se nelegálního přístupu, manipulace s daty a ochrany soukromí (srov. Abdul Manap et al. 2015; Strongman – Barrett 2012). Na

druhou stranu se ale diskutují i kontroverzní normy jako např. ACTA a hongkongský Článek 23 na ochranu autorských a duševních práv ve vztahu k právu na svobodu projevu (srov. Guan 2012; Ievdokymova 2013). Minoritní témata v oboru práv představují např. využití internetu v soudních procesech (srov. Qasir 2013; Tonn et al. 2012), darknet[4] a jeho bezpečnostně-právní důsledky (srov. Maras 2014) či právo šaría v kyberprostoru (srov. Halim 2015).

Třetí místo v četnosti článků s tématem kyberprostoru obsadil obor politologie. Nejčastějším tématem v rámci politologie je regulace internetu ze strany autoritářských režimů. Diskutuje se mj. zavádění cenzury v kyberprostoru (srov. Deibert 2003), kdy státy využívají speciálních filtrů pro blokaci stránek s politickým či morálně nevhodným obsahem. Velmi často ale dochází k blokaci stránek na podporu lidských práv, které kritizují daný politický režim v zemi. Vládnoucí skupiny tak znemožňují občanům volný přístup k informacím. Součástí debaty bývá i problematika tzv. „hacktivismu", kdy jedinci získávají přístup k informacím nelegálně. Kromě klasické cenzury využívají některé státy i dalších kyberstrategií pro upevnění režimu (srov. Han 2015; Kendzior 2015). Nejčastěji diskutovanou zemí z tohoto úhlu pohledu je Čínská lidová republika, která si vytvořila síť školených online komentátorů[5] k šíření propagandy a ovlivňování veřejného mínění skrze účast v diskusích na internetu. Dalším příkladem, který lze uvést, je strategie vlády v Uzbekistánu, kde se vládě podařilo přenést na své občany přesvědčení, že je jejich činnost na internetu neustále sledována, čímž se podařilo občany nepřímo ovlivnit skrze paranoiu a emoci strachu (Kendzior 2015).

S tím souvisí i další z témat, a to diskuse o míře a mezích demokratičnosti internetu. Začátkem devadesátých let vzbuzoval internet až idealistické vize čistě demokratického prostoru, ve kterém mají lidé svobodu volně šířit a získávat informace a myšlenky. Zhmotněním takovýchto vizí byl dokument Deklarace nezávislosti kyberprostoru (Barlow 1996). Kyberprostor ale od té doby prošel mnoha změnami ve prospěch vlád a transnacionálních organizací. Několik autorů (srov. Hoff – Bjerke 2005; Marlin-Bennett 2011) se proto zabývá otázkou, do jaké míry je kyberprostor ještě demokratický a do jaké míry splňuje požadavky Deklarace nezávislosti kyberprostoru.

Další téma se týká online diaspor (srov. Asal 2012; Heyd – Honkanen 2015). Zkoumá se především využití internetu jako nástroje pro vytváření transnacionálních sítí, ale i systém organizace a propojení diaspor, role lingvistických, náboženských

[4] Ta část kyberprostoru, která je běžným uživatelům nedostupná, ale může zároveň skrývat velmi důležité informace.

[5] Tito komentátoři pobírají buď plný plat, jako např. u státních mediálních portálů xinhuanet.com a southcn.com, anebo jsou placeni za každý příspěvek, jako např. 50 centů za příspěvek pro komunistickou stranu v městském výboru Changsha v provincii Chu-nan (Han 2015).

a politických faktorů, význam společné identity v těchto sítích, či témata diskusí na fórech diaspor. Zajímavé je, že jednotná etnická identita nepředstavuje univerzální důvod pro vznik sítí diaspor vzhledem k tomu, že většina komunit diaspor je rozdrobena s ohledem na další atributy, jako např. politické přesvědčení, náboženství nebo podpora obchodu, a většinou se tedy nereprezentuje jako celek s jednotným hlasem.

Následující početná skupina se zabývá využíváním nových médií pro organizaci protestů a účastí na akcích sociálního hnutí (srov. Tsui 2015; Weiss 2014), přičemž předmětem zájmu je nejčastěji arabské jaro a deštníková revoluce. Právě na příkladu protestů mobilizovaných skrze Facebook lze vypozorovat, jak se virtuální svět odráží ve světě reálném a naopak. Sociální sítě získávají v tomto kontextu nejen funkci médií, ale i funkci informační a politickou. Navíc pravděpodobnost úspěchu protestních hnutí skrze sociální sítě roste, pokud účast na takovýchto hnutích přinese občanům možnost zažít a získat novou identitu a spojenectví. Vlády se tak snaží připravit se na tyto protesty a předvídat je. Za tímto účelem vyvíjí celou řadu taktik, mezi které patří elektronické sledování a špionáž, cenzura, elektronické DoS útoky[6] a případně i démonizace zahraničních skupin, které by mohly případné protesty podporovat.

Další relativně početnou skupinu témat tvoří využívání kyberprostoru veřejnou sférou a politickými stranami (srov. Chung et al 2014; Park et al 2004). Nově zkoumaným fenoménem se stalo využívání aplikace Me2Day pro komunikaci s občany v Korejské republice. Tato aplikace umožňuje populárním způsobem předávat vládní informace a diskutovat veřejnou agendu s občany. Jihokorejská vláda se tímto způsobem snaží navázat užší pouto se svými voliči a více je zapojit do veřejných záležitostí. Vědecké statě pak analyzují zejm. přínos pro využití podobných SNS aplikací v rámci e-governmentu.

V rámci politologie je konzultován i vzrůstající nacionalismus a vliv internetu na národní identitu (srov. Liu 2012; White 2016). Články se zaměřují na občany, kteří nevyužívají internet k protestům proti nacionalistickému, příp. politickému režimu, ale naopak k jeho podpoře a vyjádření hrdosti na svůj národ. Tento trend se projevuje např. v Čínské lidové republice, kde dochází k post-maoistickým snahám obnovit harmonii společnosti a sociální stabilitu. Nástroje, které se využívají na podporu nacionalismu se různí od změny jména na sociálních sítích „I love China“ nebo „Powerful China“ až po online diskuse zaměřené na kritiku CNN, západní proti-čínské agendy či osobnosti Dalai Lamy. Nárůst nacionalismu v Číně je také odrazem toho, že i když ostatní socio-kulturní celky přejímají západní technologie, neznamená to, že s nimi automaticky přebírají i západní hodnoty jako je demokracie nebo základní

[6] Jedná se o počítačové útoky, které mají za cíl znemožnit přístup uživatele k určité službě např. přerušením spojení mezi uživatelem a danou službou přetížením internetových stránek apod.

lidská práva. Naopak mohou skrze nové technologie prosazovat opoziční myšlenky a získávat pro ně podporu veřejnosti.

Na celkovém čtvrtém místě, a tedy na posledním místě první formální skupiny, jsou v počtu článků bezpečnostní studia. Bezpečnostní studia se v souvislosti s kyberprostorem zabývají zejména otázkou, zda kyberprostor představuje možnost páté vojenské domény vedle tradičních domén: souše, moře, vzduchu a vesmíru (Bastl – Gruberová 2013). Tato otázka má kromě teoretického přínosu i zjevný praktický dopad, který ovlivní způsob a prostředky vedení boje a s tím související strukturu armády. Kyberprostor je vnímán jako teritorium, ve kterém proudí informace a které je možné ovládnout. Navíc kybertechnologie jsou dnes schopné zničit strategické sítě, způsobit fyzické škody nebo změnit funkci klíčových systémů.

Proti možnosti vymezit kyberprostor jako pátou doménu přicházejí kritici se dvěma argumenty. První argument kritiků souhlasí s výše uvedenými předpoklady, ale požaduje, aby se pátá doména rozšířila na celou informační sféru a neomezila se pouze na kyberprostor, který je její součástí. Druhý argument považuje separaci kyberprostoru jako samostatné domény za nemožnou. Vzhledem k rozsáhlému využití informačních a komunikačních technologií ve vojenství zasahuje kyberprostor neoddělitelně i do všech ostatních vojenských domén. Kyberprostor proto netvoří jeden celistvý prostor a nelze jej ovládnout jedním státem vzhledem k obrovskému množství složek, kterými je tvořen. Dalším problémem by byl i případný charakter války, který by v této doméně probíhal bez přímého násilí a spíše by připomínal válku ekonomickou.

Nicméně, i přes stále probíhající debaty ohledně uznání kyberprostoru jako páté vojenské domény, v některých státech již k takovému uznání de facto došlo. Příkladem je USA, které vydaly svoji první národní strategii pro kyberprostor již v roce 2006 (Ministerstvo obrany USA 2006) a v roce 2009 zřídily US Cyber Command na obranu proti strategickým kyberútokům. Téma bezpečnostních kyberstrategií proto v oboru bezpečnostních studií zaujímá vedoucí pozici. Diskutují se nedostatky a návrhy na zlepšení současných národních kyberstrategií, stejně tak jako možnosti obrany před kyberútoky (srov. Flowers – Zeadally 2014; Lakomy 2013).

Jako další téma následuje potencionální nebezpečí kyberválky či kyberkonfliktů, včetně možnosti získání převahy v kyberprostoru (srov. Cimbala – McDermott 2015; Dortmans et al 2015) a kyberterorismus (srov. Heickerö 2014; Matusitz 2010). Diskutují se rozdíly mezi kybernetickým a konvekčním válečným konfliktem, resp. terorismem, včetně souvisejících možných dopadů a hrozeb. Jedná se o první analýzy založené na současném stavu poznání a stavu techniky. Méně se rozebírají konkrétní historické kybernetické hrozby a útoky (Deibert et al. 2012; Haggard – Lindsay 2015), mezi které patří zejména krádeže dat a informací, zničení dat, destabilizace počítačových systémů, blokování místa na pevném disku anebo blokování určité webové stránky, včetně možností ochrany před těmito hrozbami (srov.

Denning 2014). Mezi možnosti ochrany patří především vytváření solidního právního rámce (viz výše) a mezinárodní spolupráce. Objevují se i články diskutující význam kyberprostoru pro obchod s drogami (srov. Lavorgna 2014).

Druhou formální skupinu článků reflektujících kyberprostor tvoří obory: psychologie, pedagogika, komunikační studia, geografie. Psychologie se ve spojitosti s kyberprostorem zaměřuje hlavně na chování jednotlivců v síti. Články se zabývají rozdíly v chování na internetu oproti chování v reálném životě i na vliv samotné aktivity v kyberprostoru na osobnost jedince. Velice často se diskutuje spojitost mezi aktivitou na internetu a narcistickou poruchou osobnosti (srov. Marcus et al 2006; Yan 2013). S těmito tématy souvisí i budování online identity (srov. Lee 2006; Talamo – Ligorio 2001). Vědci zkoumají formy sebeprezentace na internetu, způsoby utajování informací o vlastní identitě, ale i okolnosti odhalování a ověřování těchto informací. Základním rysem chování zůstává, že lidé vstupují do kyberaktivit anonymně anebo se změněnou identitou, i když následně jsou ochotní sdílet své pravdivé osobní informace, a to zejména na online diskusních fórech a blozích. Okrajovými tématy oboru psychologie zůstávají vztahy přes internet spojené s problematikou úmyslného předkládání falešné identity (srov. Huang – Yang 2013), závislost na internetu a z toho plynoucí důsledky (srov. Niu – Chang 2014), možnosti využití psychoterapie online (srov. Suler 2000) a vliv kyberprostoru na kognitivní procesy (srov. Boechler 2001).

Relativně aktivním oborem společenských věd reflektujícím kyberprostor je i pedagogika, která se nejčastěji zabývá e-learningem (srov. Kotsilieris – Dimopoulou 2013) a využíváním nových médií ve výuce (srov. Area – Sanabria 2014). Málo frekventovaným tématem je bezpečnost internetu ve školách (srov. Hope 2010) či plagiátorství (srov. Sutherland-Smith 2005).

Komunikační studia registrují obdobný počet článků jako pedagogika, ovšem na rozdíl od pedagogiky jsou témata zabývající se kyberprostorem více heterogenní. Přesto by se nejvíce článků dalo zařadit pod společné téma využití informačních a komunikačních technologií ve vědě (srov. Stewart 2005) a digitální propast (srov. Warf 2013). Marginálními skupinami témat jsou dále počítačové hry (srov. Chen et al 2012), elektronické knihovny (srov. Eze Asogwa 2014), infrastruktura internetu, internetové vyhledávače, pojetí kyberčasu aj.

Kyberprostorem se zabývá i geografie, a to zejména její podobor kybergeografie. Kybergeografie se věnuje mapování kyberprostoru a globálních komunikačních sítí. Články diskutují zejména možnosti zkoumání kyberprostoru, analýzy dat a mapování online i offline světa (srov. Longan 2015; Wang et al. 2003).

Poslední, třetí formální, skupina je v četnosti článků vztahujících se ke kyberprostoru zastoupena obory: ekonomie, mediální studia, mezinárodní vztahy, genderová studia, kulturní studia, umění, lingvistika. Ekonomie reflektuje kyberprostor z různých úhlů pohledu a nelze jednoznačně určit převládající skupiny společných témat. Přesto se nejčastěji objevuje téma marketingu v kyberprostoru (srov. Griffiths –

Casswell 2010) a téma e-commerce (srov. Dholakia – Zhang 2004). Zbývající články se zabývají např. globalizací (srov. Bryceson – Mbara 2003), financemi (srov. Cobb 2003), či neziskovými organizacemi (srov. Brainard – Siplon 2002).

Podobně jako v ekonomii, tak i v oboru mediálních studií jsou témata velice heterogenní. Nejpočetnější skupinu tvoří digitální zpravodajství (srov. Mpofu 2015), dále následují výzkumy spojené se sociálními sítěmi (srov. Ebrahimi – Salaverría 2015). Ostatní témata jsou velmi marginální a věnují se např. blogům, obrázkům a symbolům v kyberprostoru, e-knihám či mediální nadvládě USA.

Genderová studia se věnují zejm. identitám genderu v kyberprostoru, rozdílům v genderu a jejich vzájemné komunikaci na internetu (srov. Arvidsson – Foka 2015), problematice emancipace žen v kyberprostoru (srov. Ali 2010), LSBT digitálním komunitám (srov. Hansbury 2011), využívání informačních a komunikačních technologií ženami (srov. Clover 2007). Kulturní studia reflektují dopad kyberprostoru na interkulturní komunikaci (srov. Marcoccia 2012) a také, i když pouze okrajově, přispívají ke studiu kyberkultury a kyberantropologie. Mezi obory společenských věd, které reflektují fenomén kyberprostoru velmi marginálně, patří umění a lingvistika. Umění se zaměřuje na kyberprostor v literatuře (srov. Babaee – Wan Yahya 2014). Lingivistika se zabývá především jazykem a problematikou překladů v kyberprostoru (srov. Kang 2015), či používáním emotikonů v komunikaci (srov. Amaghlobeli 2012).

3 KYBERPROSTOR JAKO NOVÉ TÉMA PRO MEZINÁRODNÍ VZTAHY?

Mezinárodní vztahy se připojují k oborům, které fenomén kyberprostoru reflektují spíše málo. Děje se tak v rozporu s očekáváním, uvážíme-li jejich provázaností k oborům politologie, bezpečnostních studií a sociologie, které se problematikou kyberprostoru zabývají naopak relativně často. Články se věnují především globálnímu řízení kyberprostoru, ale na rozdíl od oboru práv, kde se diskutují možnosti a meze nastavení globálního právního rámce pro regulaci kyberprostoru, se mezinárodní vztahy zaměřují zejména na politický a mocenský aspekt řízení (srov. Glen 2014; Kalpokienė – Kalpokas 2013). Mezinárodní vztahy vnímají globální řízení jako dynamický a komplexní proces interaktivního rozhodování, tedy proces založený na konceptu sítí, který je schopen pružně reagovat na měnící se okolnosti. Tyto sítě sestávají z aktérů různého typu a různého hierarchického postavení. Zahrnují v sobě vlády států, mezinárodní organizace, nevládní organizace, soukromý sektor, akademickou obec i zástupce globální občanské společnosti. To je z části dáno také vysoce technickou povahou regulace internetu. Navíc volné uspořádání aktérů různého druhu umožňuje flexibilnější a dlouhodobé řízení bez přílišné byrokracie (Slaughter 2005).

Ani řízení kyberprostoru není centralizovaný proces a probíhá v rámci několika institucí i v rámci občanské společnosti. Mezi nejvýznamnější instituce patří ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers) a Mezinárodní

telekomunikační unie (MTU). I když MTU umožňuje účast na diskusích i soukromým nestátním aktérům, rozhodovací pravomoc zůstává pouze v rukou vlád. Prvním významným dokumentem zabývajícím se regulací kyberprostoru přijatým MTU byl Mezinárodní telekomunikační řád z roku 1988 (International Telecommunication Union 1988), ve kterém byly navrženy základy globální spolupráce a propojení telekomunikačních zařízení s cílem dosáhnout větší účinnosti, užitečnosti a dostupnosti telekomunikačních služeb.

Významným momentem byl srpen roku 2012, kdy část členských států MTU vedená Ruskem a Čínou poslala k posouzení návrh změn Mezinárodního telekomunikačního řádu (International Telecommunication Union 2012). Tento návrh obsahoval mj. požadavky na rozšíření možností vlád monitorovat obsahu internetu včetně případné cenzury, a to s odvoláním na rostoucí nebezpečí zneužití internetu, požadavek na jednodušší identifikaci osob na internetu, možnost zpoplatnění některých stránek a internetových aplikací jako jsou sociální sítě anebo YouTube. Tyto návrhy vzbudily vlnu nevole v občanské společnosti, obzvláště západního světa, k níž se připojily i některé nadnárodní koncerny, jako např. Google. Kromě výše zmíněných bodů se hlavním bodem kritiky stala skutečnost, že občanské společnosti nebylo umožněno ovlivnit hlasování členských států.

ICANN je oproti MTU nezisková společnost založená v roce 1998 v Kalifornii pro veřejné účely a představuje organizaci řízenou „zespoda" s podílem zastoupení účastníků z řad podnikatelů, občanské společnosti, technické komunity, akademiků a koncových uživatelů. Její model řízení můžeme označit za mnohostranný (multistakeholder governance model, Glen 2014). Nicméně na základě smlouvy s americkým ministerstvem obchodu spadala tato společnost pod přímou pravomoc americké vlády, což snižovalo její legitimitu jako mezinárodní organizace. Platnost této smlouvy ale skončila v říjnu 2016 a následně byla nezisková společnost ICANN převedena na globální mnohostrannou komunitu[7], přičemž se zavázala dodržovat následující principy: 1. podporovat mnohostranný model řízení, 2. zachovat bezpečnost, stabilitu a odolnost systému DNS (Domain Name System), 3. naplňovat očekávání a potřeby globálních klientů a partnerů, 4. zachovat otevřenost internetu. Tyto úkoly jsou především technického charakteru, ale mají i závažné politické důsledky, neboť při přidělování internetové adresy má ICANN možnost rozhodovat o tom, kdo bude na internetu viditelný a dohledatelný (Nocetti 2015).

Obor mezinárodních vztahů reflektuje především téma vedoucího postavení USA v kyberprostoru i v řízení kyberprostoru. S tímto tématem je však úzce spojena také úloha Ruska. Klíčová úloha USA je daná historicky, vzhledem k tomu, že vynález internetu proběhl za podpory Ministerstva obrany Spojených států amerických, které se snažilo dohnat technologický pokrok Sovětského svazu, a to již od vypuštění družice

[7] Vlastní překlad (global multistakeholder community)

Sputnik v roce 1957 (Cerf 1993). Paradoxem tedy zůstává, že internet představuje určité pokračování studené války do 21. století. USA má zásadní postavení v otázkách technologických i politických, což Rusko vnímá jako ohrožení vlastní mocenské pozice pro otázky kyberprostoru. Globální řízení internetu se tak stalo pro Rusko jednou z priorit zahraniční politiky s cílem snížit vliv USA ve prospěch nezápadních, ideálně pro-ruských civilizací. Rusko prosazuje výrazné upevnění principu státní suverenity v kyberprostoru a možnost státního dohledu nad internetem včetně toků informací, které by mohly ohrozit stabilitu politického režimu (Nocetti 2015). Jako nástroje k prosazování svých zájmů v otázkách kyberprostoru Rusko používá zejména své členství v mezinárodních (OSN, MTU, ICANN) a regionálních organizacích (Šanghajská organizace pro spolupráci, Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti, BRICS). Konkrétním případem využití kontroly nad fyzickou infrastrukturou kyberprostoru Ruskem, a tím i disponování informacemi, se v rámci Rusko-gruzínské války v roce 2008 zabývá Deibert (Deibert et al. 2012). Ve svém článku zdůrazňuje, že kontrola nad fyzickou vrstvou kyberprostoru umožňuje kontrolu i v jeho dalších vrstvách, konkrétně ve vrstvě informací. Rusko takto získalo možnost částečně regulovat ideový prostor nejen skrze kontrolovaný přístup k informacím, ale i skrze odepření přístupu k informacím.

Další téma v mezinárodních vztazích se zabývá vztahem mezi geopolitikou a kyberprostorem (srov. Sheldon 2014; Spiegel 2000). Tato debata je postavena na myšlence, že základním předpokladem pro funkci kyberprostoru jsou reálné fyzické sítě, na které lze uplatnit teorie geopolitiky. Spiegel (2000) rozděluje státy do tří pomyslných skupin, a to zaprvé na technologicky vyspělé státy 21. století, zadruhé na tranzitivní státy 20. století a zatřetí na nacionalistické státy 19. století. Zatímco se první skupina států zaměřuje především na ekonomickou aktivitu, demokracii, rozvoj, inovace a válečný konflikt považuje za nevýhodný, druhá skupina států tvoří určitý přechod od nacionalistických států k technologicky vyspělým a válečný konflikt využívá jen v případě ochrany územní celistvosti. Třetí skupina lpí na tradičních hodnotách pramenících z náboženství, ideologií, historického pozadí a válka pro ně představuje možný zisk. Kyberprostor proto představuje důležitou „geopolitickou" arénu jen pro první skupinu států, kterými jsou technologicky vyspělé státy, jejichž aktivita je díky technologickým inovacím částečně deteritorializována. Pro zbylé dvě skupiny států, tranzitivní a nacionalistické, zůstává kyberprostor nerelevantní mocenskou arénou a lze na ně stále ještě pohlížet optikou tradičního vestfálského systému.

Sheldon (2014) na soupeření mezi USA a západem na straně jedné a Ruskem a Čínou na straně druhé aplikuje Mackinderovu teorii Heartlandu. Dle této teorie je klíčovým územím pro ovládnutí světa takové, které má k dispozici velké množství zdrojů a surovin, jež lze proměnit v ekonomickou a vojenskou moc. Sheldon v tomto soupeření vidí pokračování mocenského boje o Heartland. V tomto případě se ale

soustřeďuje na kybernetickou moc. Kybernetická moc je navíc provázána i s dalšími typy moci, jako ideologickou, ekonomickou, vojenskou a politickou mocí, přičemž zdrojem kybernetické moci je fyzická infrastruktura nezbytná pro fungování kyberprostoru.

Posledním diskutovaným tématem v rámci oboru mezinárodních vztahů je role fenoménu Wiki, a to ve dvou kontextech. Zaprvé, role Wikipedie jako globálního místa paměti a důsledků z toho vyplývající (Pentzold 2009). A zadruhé, úloha WikiLeaks jako anarchického hráče v mezinárodních vztazích (Curran – Gibson 2013). V prvním případě autor (Pentzold 2009) debatuje nad předpokladem, že internet, a konkrétně pak Wikipedie, je místem, ve kterém dochází k formování nejen krátkodobé komunikativní paměti, ale i ke kulturně podmíněné dlouhodobé paměti. Díky globálnímu rozšíření internetu a roli anglického jazyka jako lingua franca, jsou zaznamenané historické události podrobeny diskusi. V případě Wikipedie se může jednat až o „editační války" interpretace jednotlivých mezníků lidských dějin, a to do té doby, dokud nedojde k určitému kompromisu.

Ve druhém případě se jedná o debatu ohledně WikiLeaks jako „anarchistické" organizace, jež se snaží podkopávat autoritu vlád a působit proti neoliberálnímu uspořádání světa tím, že zveřejňuje tajné dokumenty. Curran a Gibson (2013) nejprve upozorňují na problematiku označení této organizace jako anarchistické organizace, už jen kvůli široké škále přístupů k této ideologii a rozdílným názorům mezi jednotlivými autory, včetně postoje anarchistů k využití technologií jako takových. Cílem WikiLeaks je odhalovat konspirace mocných aktérů mezinárodního společenství a přispívat tak k vizi více decentralizované a méně hierarchické společnosti se silnějším zapojením prvků přímé demokracie, což by se v určitém smyslu dalo označit za anarchistické. Proti tvrzení, že WikiLeaks je anarchistická organizace ovšem figuruje fakt, že jako anarchistická organizace by měla mít takovou organizační formu, kterou by mohla nahradit hierarchické uspořádání společnosti (Gordon 2007). Nicméně WikiLeaks je v podstatě kopií organizace systému, proti které sama bojuje, tj. je velmi centralizovaná a závislá na malé hrstce aktérů, včetně Juliana Assange (Domscheit-Berg 2011).

4 ZÁVĚR

Cílem tohoto článku bylo zaprvé zjistit, s jakou četností a jak široce jsou v rámci společenských věd reflektována témata spojená s kyberprostorem. Zadruhé, jak tato reflexe probíhá v oboru mezinárodních vztahů. A zatřetí, zda je možné přenést některé poznatky z ostatních společenskovědních oborů do oboru mezinárodních vztahů. Zdrojem dat pro výzkum byla bibliografická a citační databáze SCOPUS a zvolená metodologie byla zaměřena na četnost i obsahovou šíři jednotlivých témat, a to včetně vývoje počtu témat v průběhu sledovaného období.

Výsledky výzkumu potvrdily stále se zvyšující význam kyberprostoru jako zkoumaného fenoménu. Data získaná z kvantitativní analýzy ukázala, že obecný trend vývoje počtu článků publikovaných ve spojitosti s kyberprostorem je skutečně rostoucí, zejména po roce 2010. Mezi vědní obory, které kyberprostor reflektují nejvíce, patří sociologie, právo, politologie, a bezpečnostní studia.

Obor mezinárodních vztahů lze v reflexi kyberprostoru vnímat jako podprůměrný a relativně nekonzistentní. Z obsahové analýzy vyplývá, že v oboru mezinárodních vztahů se objevuje jen několik tematicky společných diskusí, mezi které patří: globální řízení kyberprostoru, kyberprostor z pohledu geopolitiky a role konceptu Wiki v mezinárodním společenství. Globálnímu řízení kyberprostoru byla věnována největší pozornost. Články se zaměřovaly zejména na teoretickou reflexi globálního řízení a na vedoucí roli USA v rozhodovacích procesech řízení internetu a s tím související úlohu Ruska. Podobným způsobem nazírá na postavení USA v kyberprostoru i geopolitika. Mocenské soupeření mezi USA a západním světem na jedné straně a Ruskem a Čínou na straně druhé vnímá jako přesun studené války do nové dimenze – do kyberprostoru.

Pro mezinárodní vztahy představuje kyberprostor spíše novou oblast i přes fakt, že v ostatních oborech společenských věd se tento fenomén začal reflektovat již koncem dvacátého století. Možných témat pro obor mezinárodních vztahů vztahujících se k výzkumu kyberprostoru je však mnohem více. Ostatní obory společenských věd tak mohou být v tomto ohledu pro obor mezinárodních vztahů velkým přínosem i inspirací a zároveň zdrojem poznání.

Studium online komunit a jejich identit v rámci sociologie může posunout obor mezinárodních vztahů v oblasti utváření globální občanské společnosti. Považujeme-li digitální komunity za jeden z aspektů globální občanské společnosti, pak můžeme odpovědět na otázky, jakým způsobem se komunity utváří, komunikují mezi sebou, jaké interakce probíhají mezi členy těchto skupin, nebo jak se uvedené skupiny rozšiřují, či jakým způsobem přijímají společnou identitu apod. Navíc nové poznatky ohledně společenských sítí (network society) mohou přispět nejen k rozvoji debaty o globální občanské společnosti, ale i o mezinárodních režimech, jejich způsobu organizace a fungování, včetně zločineckých mezinárodních režimů.

Zastoupení etnických, resp. náboženských či genderových komunit na internetu má kromě rozšíření různorodosti globální občanské společnosti i další politický dopad. Tímto dopadem je posílení role celé skupiny jako aktéra nezávislého na státních hranicích, ale právě na etnickém původu, resp. náboženské a genderové afiliaci. Etnické skupiny tak mohou získat značný mezinárodněpolitický vliv a stát se de facto novým aktérem mezinárodních vztahů s politickými a bezpečnostními dopady v reálném světě.

Obor práv může do oboru mezinárodních vztahů přispět podílem na diskusi o proměně suverenity států v současné globalizované době a v úloze posuzování

suverenity státu v kyberprostoru. Dalším příkladem propojení oboru mezinárodních vztahů a práv je problematika možné spolupráce mezinárodního společenství na tvorbě společného právního rámce pro kyberprostor i z toho plynoucí mezinárodněpolitické důsledky, zapojení darknetu a kyberkriminality do debat spojených s mezinárodní bezpečností a mezinárodními režimy, zejm. s tématem mezinárodního organizovaného zločinu.

Politologie se začala věnovat kyberprostoru především v posledních letech. Vzhledem ke své úzké provázanosti s mezinárodními vztahy je možné některé otázky pouze přesunout na mezinárodní hladinu analýzy. Téma týkající se role kyberprostoru, vlivu informací a využití nových médií v aktivitách sociálních hnutí či revolucích bylo již v rámci mezinárodních vztahů úspěšně aplikováno především na události arabského jara, ale i na další mezinárodní konflikty. Téma cenzury kyberprostoru, kterou uplatňují autoritářské režimy, lze analyzovat ve vztahu k ostatním státům regionu. Podobně i téma digitálních diaspor je možné mapovat z mezinárodního hlediska, opět například vzhledem k přeshraničním vlivům diaspor na politiku. Na mezinárodní rovinu lze rovněž přesunout diskusi o demokratičnosti kyberprostoru a důsledky, které z této diskuse, neboť kyberprostor je prostorem globálním.

Psychologie může do oboru mezinárodních vztahů přispět v rámci obecné diskuse o kyberprostoru, a to na základě poznání vlivu kyberprostoru na kognitivní procesy. Tím, že lépe pochopíme, jak lidé vnímají kyberprostor a jak je kyberprostor zpětně ovlivňuje, můžeme více porozumět nejen tomuto fenoménu, ale i společenským jevům s ním spojených.

Komunikační studia poskytují široký rámec pro mezinárodní vztahy. Téma využití informačních a komunikačních technologií ve vědě obecně otevírá nové možnosti výzkumu a získávání dat v kyberprostoru. Následné diskuse o digitální propasti je možné využít při studiu globalizace a rozvoje. Propojení znalostí mezinárodních vztahů a sítí internetu může být přínosné zejména pro otázky bezpečnosti kritické infrastruktury. Můžeme zmínit i články o pojetí kyberčasu a kyberprostoru, které lze vnímat jako základní premisy pro výzkum kyberprostoru v mezinárodních vztazích.

Poznatky v oboru kybergeografie jsou zásadní pro obor geopolitiky. Pokud nahlížíme na kyberprostor jako na novou dimenzi mezinárodní politiky, pak je třeba nejprve tuto dimenzi definovat. Kybergeografie se zabývá právě definicí a mapováním kyberprostoru, tedy zásadními předpoklady pro další navazující studium kyberprostoru. Aplikace geopolitiky ve spojení s kybergeografií může tedy být účinným nástrojem pro výzkum.

Vliv médií na mezinárodní politiku byl již zařazen do debaty o CNN efektu. Zapojením fenoménu kyberprostoru můžeme debatu rozšířit i o vliv a využití nových médií, jako např. blogů a sociálních sítí. Dále je možné přispět k debatě s tématem o využití nových médií v tzv. diplomacii 2.0.

Výzkum prokázal, že dochází k postupnému nárůstu reflexe kyberprostoru napříč společensko-vědními obory, a to včetně oboru mezinárodních vztahů. Tento trend lze očekávat i v budoucnosti. Přehled šíře témat, která se oboru mezinárodních vztahů dotýkají, potvrdil, že mezinárodní vztahy mohou do této reflexe významně přispět a obohatit současný diskurs. Je třeba zaměřit se na témata spojená s rolí globální občanské společnosti, globálního řízení, proměny suverenity států, využití nových médií, internetu v diplomacii a mezinárodních konfliktech apod. Provedená obsahová analýza zároveň odhalila zjevnou nekonzistentnost v otázkách souvisejících s kyberprostorem, kterými se mezinárodní vztahy zabývají. Tato nekonzistentnost představuje výzvu pro současné badatele a pobízí k dalšímu studiu kyberprostoru v oboru mezinárodních vztahů. V opačném případě hrozí, že nebude možné optimálně analyzovat současný stav, ani predikovat budoucí vývoj mezinárodní politiky.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. ABBASGHOLIZADEH, M. (2014): To Do Something We Are Unable to Do in Iran: Cyberspace, the Public Sphere, and the Iranian Women's Movement. In: *Journal of Women in Culture and Society*, 2014, 39, 4, pp. 831–840.
2. ABDUL MANAP, N. - ABDUL RAHIM, A. – TAJI, H. (2015): Cyberspace Identity Theft: An Overview. In: *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2015, 6, 4, pp. 209 – 299.
3. ALI, S. S. (2010): Cyberspace as Emerging Muslim Discursive Space? Online Fatawa On Women and Gender Relations and its Impact on Muslim Family Law Norms. In: *International Journal of Law, Policy and the Family*, 2010, 24, 3, pp. 338–360.
4. AMAGHLOBELI, N. (2012): Linguistic Features of Typographic Emoticons in SMS Discourse. In: *Theory and Practice in Language Studies*, 2012, 2, 2.
5. AREA, M. – SANABRIA, A. L. (2014): Changing the rules: from textbooks to PLEs / Cambiando las reglas de juego: de los libros de texto al PLE. In: *Cultura y Educación*, 2012, 26, 4, pp. 802–829.
6. ARVIDSSON, V. – FOKA, A. (2015): Digital gender: Perspective, phenomena, practice. In: *First Monday*, 2015, 20, 4.
7. ASAL, H. (2012): Community sector dynamics and the Lebanese diaspora: Internal fragmentation and transnationalism on the Web. In: *Social Science Information*, 2012, 51, 4, pp. 502–520.
8. ASTIER, S. (2005): Ethical regulation of the Internet: the challenges of global governance. In: *International Review of Administrative Sciences*, 2005, 71, 1, pp. 133–150.
9. BABAEE, R. – WAN ROSELEZAM, B. W. Y. (2014): Body metamorphosis in dystopian cyber-capital of don Delillo's cosmopolis. In: *Journal of Language and Literature*, 2014, 5, 1, pp. 108–116.

10. BARLOW, J. P. (1996): A Declaration of the Independence of Cyberspace. [Online.] In: *Eletronic Frontier Foundation*. [Cited 7.8.2017.] Available online: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>.
11. BASTL, M. – GRUBEROVÁ, Z. (2013): Kyberprostor jako „pátá doména"? In: *Vojenské rozhledy*, 2013, 22, 4, pp. 12–21.
12. BLIT-COHEN, E. – LITWIN, H. (2004): Elder participation in cyberspace: A qualitative analysis of Israeli retirees. In: *Journal of Aging Studies*, Vol. 18, No. 4, s. 385–398.
13. BLUMEN, O. (2004): Fathers' Work and Children's Distinctive Lifestyle: Children of Israeli High-Tech Men. In: *Geography Research Forum*, 2004, 24, pp. 77–99.
14. BOECHLER, P. M. (2001): How Spatial Is Hyperspace? Interacting with Hypertext Documents: Cognitive Processes and Concepts. In: *CyberPsychology & Behavior*, 2001, 4, 1, pp. 23–46.
15. BRAINARD, L. A. – SIPLON, P. D. (2002): Cyberspace Challenges to Mainstream Nonprofit Health Organizations. In: *Administration and Society*, 2002, 34, 2, pp. 141–175.
16. BRYCESON, D. F. – MBARA, T. (2003): Petrol pumps and economic slumps: Rural-urban linkages in *Zimbabwe's globalisation process. In: Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 2003, 94, 3, pp. 335–349.
17. CERF, V. (1993): How the Internet Came to Be. In: *The On-line User's Encyclopedia*. Charles Babbage Institute, 1993.
18. CHAO, E.-C. (2015): The-Truth-About-Islam.Com: Ordinary Theories of Racism and Cyber Islamophobia. In: Critical Sociology, 2015, 41, 1, pp. 57–75.
19. CHEN, K.-H. – SHEN, K. S. – MA, M. Y. (2012): The functional and usable appeal of Facebook SNS games. In: Internet Research, 2012, 22, 4, pp. 467–481.
20. CHUNG, C. J. – CHO, S. E. – PARK, H. W. (2014): SNS use by the Korean government: a case of Me2Day. In: Asian Journal of Communication, 2014, 24, 1, pp. 25–41.
21. CIMBALA, S. J. – MCDERMOTT, R. N. (2015): A New Cold War? Missile Defenses, Nuclear Arms Reductions, and Cyber War. In: *Comparative Strategy*, 2015, 34, 1, pp. 95–111.
22. CLOVER, D. E. (2007): From sea to cyberspace: women's leadership and learning around information and communication technologies in Coastal Newfoundland. In: *International Journal of Lifelong Education*, 2007, 26, 1, pp. 75–88.
23. COBB, S. (2003): Offshore Financial Services and the Internet: Creating Confidence in the Use of Cyberspace? In: *Growth and Change*, 2003, 34, 2.

24. CURINGTON, C. V. – LIN, K.-H. – LUNDQUIST, J. H. (2015): Positioning Multiraciality in Cyberspace: Treatment of Multiracial Daters in an Online Dating Website. In: *American Sociological Review*, 2015, 80, 4, pp. 764–788.
25. CURRAN, G. – GIBSON, M. (2013): WikiLeaks, Anarchism and Technologies of Dissent. In: *Antipode*, 2013, 45, 2, pp. 294–314.
26. DEIBERT, R. J. (2003): Black Code: Censorship, Surveillance, and the Militarisation of Cyberspace. In: *Millennium - Journal of International Studies*, 2003, 32, 3, pp. 501–530.
27. DEIBERT, R. J. – ROHOZINSKI, Ra. – CRETE-NISHIHATA, M. (2012): Cyclones in cyberspace: Information shaping and denial in the 2008 Russia–Georgia war. In: *Security Dialogue*, 2012, 43, 1, pp. 3–24.
28. DENNING, D. E. (2014): Framework and principles for active cyber defense. In: Computers & Security, 2014, 40, pp. 108–113.
29. DHOLAKIA, N. – ZHANG, D. (2004): Online Qualitative Research in the Age of E-Commerce: Data Sources and Approaches. In: *Forum Qualitative Sozialforschung*, 2004, 5, 2.
30. DOMSCHEIT-BERG, D. (2011): *Inside WikiLeaks*. Crown/Archetype. 304 pp. ISBN 978-0307951915.
31. DORTMANS, P. J. – THAKUR, N. – WEEN, A. (2015): Conjectures for framing cyberwarfare. In: *Defense & Security Analysis*, 2015, 31, 3, pp. 172–184.
32. DRENTEA, P. – MOREN-CROSS, J. L. (2005): Social capital and social support on the web: the case of an internet mother site. In: *Sociology of Health and Illness*, 2005, 27, 7, pp. 920–943.
33. EBRAHIMI, M. – SALAVERRÍA, R. (2015): Virtual identities of Muslim women: A case study of Iranian Facebook users. In: *Observatorio*, 2015, 9, 1, pp. 159–170.
34. EZE ASOGWA, B. (2014): Libraries in the information age: A measure of performance, competencies and constraints in academic libraries in Nigerian universities. In: The Electronic Library, 2014, 32, 5, pp. 603–621.
35. FLOWERS, A. – ZEADALLY, S. (2014): US Policy on Active Cyber Defense. In: *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 2014, 11, 2.
36. GIBSON, W. (1984): *Neuromancer*. New York: Ace Books, 1984. ISBN: 9780441117734.
37. GLADKOVA, A. (2015): Linguistic and cultural diversity in Russian cyberspace: examining four ethnic groups online. In: *Journal of Multicultural Discourses*, 2015, 10, 1, pp. 49–66.

38. GLEN, C. M. – WALSH, J. I. – TURNER, S. – FISHER, B. (2014): Internet Governance: Territorializing Cyberspace? In: *Politics & Policy*, 2014, 42, 5, pp. 635–657.
39. GORDON, U. (2007): *Anarchy Alive!: Anti-Authoritarian Politics From Practice to Theory*. MI: Pluto Press, 2007. 192 pp. ISBN 9780745326832.
40. GRIFFITHS, R. – CASSWELL, S. (2010): Intoxigenic digital spaces? Youth, social networking sites and alcohol marketing. In: *Drug and Alcohol Review*, 2010, 29, 5, pp. 525–530.
41. GUAN, W. (2012): When Copyrights Meet Human Rights: "Cyberspace Arti cle 23" and Hong Kong's Copyright Protection in the Digital Era. In: *Hong Kong Law Journal*, 2012, 42, 3, pp. 785–807.
42. HAGGARD, S. – LINDSAY, J. R. (2015): North Korea and the Sony Hack: Exporting Instability Through Cyberspace. In: *Asia Pacific Issues*, 2015, 117, pp. 1–8.
43. HALFORD, S. (2005): Hybrid workspace: re-spatialisations of work, organisation and management. In: *New Technology, Work and Employment*, 2005, 20, 1, pp. 19–33.
44. HALIM, F. A. (2015): Reformulating the Madhhab in Cyberspace: Legal Authority, Doctrines, and Ijtihād among Contemporary Shāfi□ī □Ulamā□. In: *Islamic Law and Society*, 2015, 22, 4, pp. 413–435.
45. HAN, R. (2015): Manufacturing Consent in Cyberspace: China's "Fifty-Cent Army." In: *Journal of Current Chinese Affairs*, 2015, 44, 2, pp. 105–134.
46. HANSBURY, G. (2011): Trans/Virtual: The Anxieties of Transsexual and Electronic Embodiments. In: *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 2011, 15, 3, pp. 308–317.
47. HEICKERÖ, R. (2014): Cyber Terrorism: Electronic Jihad. In: *Strategic Analysis*, 2014, 38, 4, pp. 554–565.
48. HEYD, T. – HONKANEN, M. (2015): From Naija to Chitown: The New African Diaspora and digital representations of place. In: *Discourse, Context & Media*, 205, 9, pp. 14–23.
49. HINDUJA, S. – PATCHIN, J. W. (2013): Social Influences on Cyberbullying Behaviors Among Middle and High School Students. In: *Journal of Youth and Adolescence*, 2013, 42, 5, pp. 711–722.
50. HOFF, J. – BJERKE, F. (2005): Fences and gates in cyberspace: Is the Internet becoming a threat to democracy? In: *Information Polity*, 2005, 10, 1-2, pp. 141–151.
51. HOPE, A. (2010): Seductions of risk and school cyberspace. In: *Australasian Journal of Educational Technology*, 2010, 26, 5.
52. HUANG, C. L. – YANG, S. C. (2013): A Study of Online Misrepresentation, Self-Disclosure, Cyber-Relationship Motives and Loneliness among Teenagers

in Taiwan. In: *Journal of Educational Computing Research*, 2013, 48, 1, pp. 1–18.
53. IEVDOKYMOVA, I. (2013): ACTA and the Enforcement of Copyright in Cyberspace: the Impact on Privacy: ACTA and the Enforcement of Copyright in Cyberspace. In: *European Law Journal*, 2013, 19, 6, pp. 759–778.
54. INTERNATIONAL TELECOMMUNICATION UNION (1988): International Telecommunication Regulations. [Online.] In: *International Telecommunication Union*, 1988. [Cited 7.8.2017.] Available online: <https://www.itu.int/dms_pub/itu-t/oth/3F/01/T3F010000010001PDFE.pdf >.
55. INTERNATIONAL TELECOMMUNICATION UNION (2012): Draft of the Future ITRs. [Online.] In: *International Telecommunication Union*, 2012. [Cited 7.8.2017.] Available online: <https://www.itu.int/en/wcit-12/Documents/draft-future-itrs-public.pdf>.
56. KALPOKIENĖ, J. – KALPOKAS, I. (2013): Hostes Humani Generis: Cyberspace, the Sea, and Sovereign Control. In: *Baltic Journal of Law & Politics*, 2013, 5, 2, pp. 132–163.
57. KANG, J.-H. (2015): Conflicting discourses of translation assessment and the discursive construction of the "assessor" role in cyberspace. In: *Target*, 2015, 27, 3, pp. 454–471.
58. KENDZIOR, S. (2015): Recognize the Spies: Transparency and Political Power in Uzbek Cyberspace. In: *Social Analysis*, 2015, 59, 4.
59. KLEIN, A. (2012): Slipping Racism into the Mainstream: A Theory of Information Laundering: Theory of Information Laundering. In: *Communication Theory*, 2012, 22, 4, pp. 427–448.
60. KOTSILIERIS, T. – DIMOPOULOU, N. (2013): The Evolution of e-Learning in the Context of 3D Virtual Worlds. In: *Electronic Journal of e-Learning*, 2013, 11, 2.
61. LAKOMY, M. (2013): The Significance of Cyberspace in Canadian Security Policy. In: *SOURCE Central European Journal of International & Security Studies*, 2013, 7, 2.
62. LAVORGNA, A. (2014): Internet-mediated drug trafficking: towards a better understanding of new criminal dynamics. In: *Trends in Organized Crime*, 2014, 17, 4, pp. 250–270.
63. LEE, H. (2006): Privacy, Publicity, and Accountability of Self-Presentation in an On-Line Discussion Group. In: *Sociological Inquiry*, 2006, 76, 1, pp. 1–22.
64. LIBICKI, M. C. (2007): *Conquest in Cyberspace: National Security and Information Warfare*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 336 pp. ISBN 978-0521692144.

65. LIN, K.-H.– LUNDQUIST, J. (2013): Mate Selection in Cyberspace: The Intersection of Race, Gender, and Education. In: *American Journal of Sociology*, 2013, 119, 1, pp. 183–215.
66. LIU, F. (2012): "Politically indifferent" nationalists? Chinese youth negotiating political identity in the internet age. In: *European Journal of Cultural Studies*, 2012, 15, 1, pp. 53–69.
67. LONGAN, M. W. (2015): Cybergeography IRL. In: *Cultural Geographies*, 2015, 22, 2, pp. 217–229.
68. LOSS, J. – LINDACHER, V.– CURBACH, J. (2014): Online social networking sites—a novel setting for health promotion? In: *Health & Place*, 2014, 26, pp. 161–170.
69. MADGE, C. – O'CONNOR, H. (2006): Parenting gone wired: empowerment of new mothers on the internet? In: *Social & Cultural Geography*, 2006, 7, 2, pp. 199–220.
70. MARAS, M.-H. (2014): Inside Darknet: the takedown of Silk Road: Marie-Helen Maras reports on the unexplored underworld of cyberspace. In: *Criminal Justice Matters*, 2014, 98, 1, pp. 22–23.
71. MARCOCCIA, M. (2012): The internet, intercultural communication and cultural variation. In: *Language and Intercultural Communication*, 2012, 12, 4, pp. 353–368.
72. MARCUS, B.– MACHILEK, F. – SCHÜTZ, A. (2006): Personality in cyberspace: Personal web sites as media for personality expressions and impressions. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 2006, 90, 6, pp. 1014–1031.
73. MARLIN-BENNETT, R. (2011): I Hear America Tweeting and Other Themes for a Virtual Polis: Rethinking Democracy in the Global InfoTech Age. In: *Journal of Information Technology & Politics*, 2011, 8, 2, pp. 129–145.
74. MATUSITZ, J. (2010): Cyberterrorism: Postmodern State of Chaos. In: *Journal of Digital Forensic Practice*, 2010, 3, 2-4, pp. 115–123.
75. MCLUHAN, M. (1964): *Understanding media: the extensions of man*. New York: McGraw-Hill, 1964. 359 pp.
76. MCMAHON, J. M. – COHEN, R. (2009): Lost in cyberspace: ethical decision making in the online environment. In: *Ethics and Information Technology*, 2009, 11, 1, pp. 1–17.
77. MINISTERSTVO OBRANY USA (2006): National Military Strategy for Cyberspace Operations. [Online.] In: *The National Security Archive*, 2006. [Cited 7.8.2017.] Available online: <http://nsarchive.gwu.edu /NSAEBB/NSAEBB424/docs/Cyber-023.pdf>.

78. MORNINGSTAR, C. – FARMER, F. R. (2003): The Lessons of Lucasfilm's Habitat. In: *The New Media Reader*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2003. 844 pp. ISBN: 9780262232272.
79. MPOFU, S. (2015): When the subaltern speaks: citizen journalism and genocide "victims"' voices online. In: *African Journalism Studies*, 2015, 36,. 4, pp. 82–101.
80. NIU, H. J. – CHANG, C. T. (2014): Addiction in cyberspace: flow experience on e-shopping. In: *International Journal of Web Based Communities*, 2014, 10, 1, pp. 52.
81. NOCETTI, J. (2015): Contest and conquest: Russia and global internet governance. In: *International Affairs*, 2015, 91, 1, pp. 111–130.
82. ORMROD, D. – TURNBULL, B. (2016): The cyber conceptual framework for developing military doctrine. In: *Defence Studies*, 2016, 16, 3.
83. PARK, H. W. – KIM, C.-S. – BARNETT, G. A. (2004): Socio-Communicational Structure among Political Actors on the Web in South Korea: The Dynamics of Digital Presence in Cyberspace. In: *New Media & Society*, 2004, 6, 3, pp. 403–423.
84. PENTZOLD, C. (2009): Fixing the floating gap: The online encyclopaedia Wikipedia as a global memory place. In: *Memory Studies*, 2009, 2, 2, pp. 255–272.
85. QASIR, S. (2013): Anonymity In Cyberspace: Judicial and Legislative Regulations. In: Fordham Law Review, 2013, 81, 6, pp. 3651.
86. RADA EVROPY (2001): Convention on Cybercrime ETS No.185. [Online.] In: *Evropský parlament*, 2001. [Cited 7.8.2017.] Available online: <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/7_conv_budapest_/7_conv_budapest_en.pdf >.
87. SANTOS, L. (2015): Cyberspace Regulation: Cesurists and Traditionalists. In: *JANUS.NET, e-journal of International Relations*, 2015.
88. SHELDON, J. B. (2014): Geopolitics and Cyber Power: Why Geography Still Matters. In: *American Foreign Policy Interests*, 2014, 36, 5, pp. 286–293.
89. SIMMEL, G. (2006): *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Slon, 2006. 206 pp. ISBN 80-86429-59-8.
90. SLAUGHTER, A.-M. (2005): *A New World Order*. Princeton: Princeton University Press, 2005. 368 pp. ISBN 978-0691123974.
91. SPIEGEL, S. L. (2000): Traditional space vs. cyberspace: The changing role of geography in current international politics. In: *Geopolitics*, 2000, 5, 3, pp. 114–125.
92. STEWART, K. (2005): Researching online populations: the use of online focus groups for social research. In: *Qualitative Research*, 2005, 5, 4, pp. 395–416.

93. STRONGMAN, L.– BARRETT, J. (2012): The Internet, the Law, and Privacy in New Zealand: Dignity with Liberty? In: *International Journal of Communication*, 2012, 6, pp 17.
94. SULER, J. R. (2000): Psychotherapy in Cyberspace: A 5-Dimensional Model of Online and Computer-Mediated Psychotherapy. In: *CyberPsychology & Behavior*, 2000, 3, 2, pp. 151–159.
95. SUTHERLAND-SMITH, W. (2005): The tangled web: Internet plagiarism and international students' academic writing. In: *Journal of Asian Pacific Communication*, 2005, 15, 1, pp. 15 – 29.
96. TALAMO, A. – LIGORIO, B. (2001): Strategic Identities in Cyberspace. In: *CyberPsychology & Behavior*, 2001, 4, 1, pp. 109–122.
97. TONN, B. – STIEFEL, D. – SCHEB, J. M. – GLENNON, C. – SHARMA, H. K. (2012): Future of the courts: Fixed, flexible, and improvisational frameworks. In: *Futures*, 2012, 44, 9, pp. 802–811.
98. TSUI, L. (2015): The coming colonization of Hong Kong cyberspace: government responses to the use of new technologies by the umbrella movement. In: *Chinese Journal of Communication*, 2015, 8, 4, pp. 1–9.
99. UNODC (2013): Comprehensive Study on Cybercrime. [Online.] In: *UNODC*, 2013. [Cited 7.8.2017.] Available online: <https://www.unodc.org/documents/organized-crime/UNODC_CCPCJ_EG.4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf >.
100. WANG, Y. – LAI, P. – SUI, D. (2003): Mapping the Internet using GIS: The death of distance hypothesis revisited. In: *Journal of Geographical Systems*, 2003, 5, 4, pp. 381–405.
101. WARF, B. (2013): Contemporary Digital Divides in the United States. In: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 2013, 104, 1, pp. 1–17.
102. WĄSIŃSKI, A. – TOMCZYK, Ł. (2015): Factors reducing the risk of internet addiction in young people in their home environment. In: *Children and Youth Services Review*, 2015, 57, pp. 68–74.
103. WEISS, M. (2014): New media, new activism: trends and trajectories in Malaysia, Singapore and Indonesia. In: *International Development Planning Review*, 36, 1, pp. 91–109.
104. WHITE, C. J. (2016): Banal nationalism and belonging within the echoed imagined community: The case of New Zealand anthems on YouTube. In: *Journal of Language and Politics*, 2016, 14, 5, pp. 627–644.
105. YAN, Z. (2013): The Science of Cyber Behavior: An Emerged Field of Research. In: *International Journal of Cyber Behavior, Psychology and Learning*, 2013, 3, 2, pp. 82–87.

106. YILMAZ, H. (2011): Cyberbullying in Turkish middle schools: An exploratory study. In: *School Psychology International*, 2011, 32, 6, pp. 645–654.

INFORMÁCIE O ČASOPISE MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Medzinárodné vzťahy sú interdisciplinárny vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave. Vychádza štyrikát ročne, v marci, júni, septembri a v decembri. Uzávierky jednotlivých čísiel sú každoročne 15.12, 15.3., 15.6 a 15.9. Všetky príspevky sú pri zachovaní obojstrannej anonymity recenzované minimálne dvomi oponentmi.

Časopis Medzinárodné vzťahy (ISSN 1336-1562 tlačená verzia, ISSN 1339-2751 online) je zaregistrovaný v Zozname periodickej tlače Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, evidenčné číslo EV 4785/13. Časopis je indexovaný v databázach ProQuest, EBSCO, EconPapers, RePEc, EconBiz, DOAJ a Index Copernicus a cieľom redakčného kolektívu je zvyšovanie počtu a kvality citačných databáz, v ktorých je zaradený.

Časopis publikuje pôvodné vedecké články, diskusie, prehľady, informácie a recenzie z oblasti medzinárodných ekonomických, politických, právnych a kultúrnych vzťahov. Témy prijímaných článkov zahŕňajú (ale neobmedzujú sa na):

- históriu medzinárodných hospodárskych vzťahov
- medzinárodný obchod
- medzinárodné investície
- medzinárodnú migráciu
- aktuálne medzinárodnoekonomické problémy
- aktuálne medzinárodnopolitické problémy
- analýzu súčasných a minulých konfliktov
- medzikultúrne vzťahy
- medzinárodné právo obchodné
- medzinárodné právo verejné

Časopis Medzinárodné vzťahy publikuje články v anglickom, slovenskom a českom jazyku. Anglické články majú vo všeobecnosti prednosť pred slovenskými a českými článkami, hlavným kritériom je však kvalita.

ABOUT THE JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

The Journal of International Relations is an interdisciplinary scientific journal of international political, economic, cultural and legal relations, published by the Faculty of International Relations at the University of Economics in Bratislava, Slovakia. It is published quarterly, always in March, June, September and December. Papers are to be submitted by December 15, March 15, June 15 and September 15 of each year. All papers undergo a double-blind peer review process by at least two referees.

The Journal of International Relations (ISSN 1336-1562 print, ISSN 1339-2751 online) is registered with the Ministry of Culture of the Slovak Republic (EV 4785/13). The journal is currently covered by ProQuest, EBSCO, EconPapers, RePEc, EconBiz, DOAJ and Index Copernicus databases. The goal of the editorial board is to increase the impact of the journal and the number of databases covering the journal.

The Journal of International Relations wishes to publish high-quality original scientific papers, discussions, surveys, short communications and book reviews from the field of international economic, political, legal and cultural relations. The topics of published papers include, but are not limited to:

- history of international economic relations
- international trade
- international investment
- international migration
- current international economic issues
- current international political issues
- analysis of current and past conflicts
- intercultural relations
- international trade law
- public international law

The Journal of International Relations publishes papers in English, Slovak and Czech languages. Generally, English papers have precedence before Slovak and Czech papers; however, the main criterion is quality of research.

INŠTRUKCIE PRE AUTOROV

Príspevky do časopisu Medzinárodné vzťahy sa predkladajú elektronicky v programe MS Word na e-mailovú adresu redakcie **mv.fmv@euba.sk**. Predpokladá sa, že príspevky neboli dosiaľ publikované ani odoslané na publikovanie inde. S článkom sa predkladá aj prehlásenie o originalite.

Autor je zodpovedný za formálnu a odbornú správnosť svojho článku. Články musia popri obsahových náležitostiach spĺňať formálne kritériá – formát strany „ISO B5“, okraje 2 cm zo všetkých strán, riadkovanie 1,15, písmo Times New Roman, veľkosť písma 11. Každý článok musí obsahovať abstrakt a kľúčové slová v slovenskom/českom jazyku, abstrakt a kľúčové slová v anglickom jazyku, 1 – 3 kódy JEL klasifikácie podľa Americkej asociácie ekonómov, korektné určenie všetkých grantov a programov, s ktorých podporou článok vznikol a na samostatnom liste plné meno, tituly, adresu, e-mail a telefónne číslo všetkých autorov. V článku treba definovať skúmaný problém, stanoviť ciele, použité metódy a identifikovať závery a prínosy. Šablóna príspevku je k dispozícii na webovej stránke časopisu **https://fmv.euba.sk/veda-a-vyskum/vedecke-casopisy/medzinarodne-vztahy**.
Upozorňujeme autorov, aby dodržali predpísanú šablónu, v opačnom prípade bude článok vrátený na prepracovanie podľa stanoveného vzoru, čo môže viesť k jeho oneskorenej publikácii.

Redakčné uzávierky sú každoročne **15.12.**, **15.3.**, **15.6.** a **15.9.** V mesiaci po uzávierke prebehne obojstranne anonymné recenzné konanie s minimálne dvomi oponentmi. Autori, ktorých príspevky budú v recenznom konaní pozitívne hodnotené, budú kontaktovaní e-mailom. Čas na zapracovanie pripomienok oponentov je spravidla 2 až 4 týždne. Autorské korektúry treba odoslať na e-mailovú adresu redakcie najneskôr do 3 pracovných dní od notifikácie.

Príspevky doručené po stanovených termínoch budú zaradené do nasledujúceho recenzného konania. Na uverejnenie článku v časopise neexistuje právny nárok.

GUIDE FOR AUTHORS

The manuscript submission process is fully electronic. All papers received by the editor (**mv.fmv@euba.sk**) will undergo a double-blind peer review process. Submission of a paper implies that the work has not been published previously and that it is not under consideration for publication elsewhere. Author's declaration of originality must be submitted along with the paper.

The sole responsibility for formal and scientific contents of each paper is borne by its author. Each paper must follow the formatting instructions – file format: MS Word, page size: "ISO B5", margin: 2 cm from all sides, spacing 1.15, font: Times New Roman, font size: 11. Each paper must include abstract and key words in English, 1 – 3 codes, following the Journal of Economic Literature classification system, if applicable, the names and ID numbers of grants and programs funding the author's research and on a separate page, full names, academic degrees, addresses, e-mails and phone numbers of all authors. It is necessary to explicitly state research problem, goals, methods used, conclusions and contributions of the paper. All papers must follow the journal template which is available at **https://fmv.euba.sk/veda-a-vyskum/vedecke-casopisy/medzinarodne-vztahy**, otherwise they will be returned for re-formatting.

Deadlines for submission are **December 15th**, **March 15th, June 15th** and **September 15th**. All papers will undergo a double-blind peer review process. Authors generally have 2 to 4 weeks to revise articles and incorporate reviewers' comments. Proofs should be returned by e-mail within 3 days of their receipt.

The editorial board has an exclusive right to accept/reject papers.

Medzinárodné vzťahy
Journal of International Relations
3/2017

Ročník XV
Volume XV

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ročník XV, 3/2017.

Hlavná redaktorka / Editor in-chief

Ľudmila LIPKOVÁ	University of Economics in Bratislava, Slovakia

Redakčná rada / Editorial board

Md. Nasrudin Bin Md. AKHIR	University of Malaya, Malaysia
Doreen BEKKER	Rhodes University, South Africa
Alexandru BURIAN	Moldavian Association of International Law, Moldova
Eva CIHELKOVÁ	Pan-European University, Slovakia
Alan V. DEARDORFF	University of Michigan-Ann Arbor, USA
FÁBIÁN Attila	University of West Hungary, Hungary
Tatiana FILOSOFOVA	NRU Higher School of Economies, Russia
François GEMENNE	Sciences Po, France
Otmar HÓLL	University of Vienna, Austria
Edward H. HUIJBENS	University of Akureyri, Iceland
María Teresa INFANTE	University of Chile, Chile
Caffi Siri Rohaini Binti KASSIM	University of Malaya, Malaysia
LI Hsi-Mei	Chinese Culture University, Taiwan
Klavdij LOGOŽAR	University of Maribor, Slovenia
Stanislav MRÁZ	College Danubius, Slovakia
Rebecca NEUMANN	University of Wisconsin-Milwaukee, USA
Jan OSTOJ	Bielsko-Biala School of Finance and Law, Poland
Hakan G. SICAKKAN	University of Bergen, Norway
Karol SORBY	University of Economies in Bratislava, Slovakia
František ŠKVRNDA	University of Economies in Bratislava, Slovakia
Pavel ŠTURMA	Charles University in Prague, Czech Republic
Chong-Ko Peter TZOU	Tamkang University, Taiwan
Harun UÇAK	University of Nigde, Turkey
Jolita VVEINHARDT	Vytautas Magnus University, Lithuania

Výkonný redaktor / Managing editor

Mykhaylo KUNYCHKA	University of Economics in Bratislava, Slovakia

Technický redaktor / Technical editor

Denys BRAGA	University of Economics in Bratislava, Slovakia

Časopis je zaregistrovaný na Ministerstve kultúry Slovenskej republiky EV 4785/13.
ISSN 1336-1562 (tlačené vydanie / print)
ISSN 1339-2751 (online)